

HA 3.133

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÍRLAPTÁRA

ERDÉLYI MUZEUM

U.f.10(44)köt. 1939.

1-4.füz.

bor.,cl.,tj.,2 t.,2 térk.

Teljes.

Fv.

NJ

HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIV. kötet.

1939. 1-4. füzet.

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

főtitkár,
felelős szerkesztő

Új folyam X.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.
1939.

TARTALOM

Tanulmányok.	Lap.
<i>Dr. Bíró Vencel:</i> Vay Kata, Teleki Pálné, mint nevelő (1684—1768)	329
<i>Domokos Pál Péter:</i> Zemlény János kéziratos énekeskönyve (XVII. század)	355
<i>Ferenczi Sándor:</i> Rovásírásunk r jegye	179
<i>Dr. Györffy István:</i> Dr. Páter Béla emlékezete	237
<i>Dr. György Lajos:</i> Az „Erdélyi Múzeum“ története. 1874—1937.	4 125
<i>Dr. György Lajos:</i> Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága	313
<i>Herepei János:</i> Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez	276
<i>Dr. Kristóf György:</i> Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig	249
<i>Lakatos István:</i> A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben	343
<i>László Dezső:</i> Kölesey Parainesise pedagógiai szempontból	21
<i>Molnár Antal:</i> Mit jelent a zene?	243
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Bábony története és települése	35 146
<i>Dr. Tavasz Sándor:</i> Az újrakezdés művészete	1

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Új adat hegyeink eljegesedéséhez és az eljegesedés okaihoz	63
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> A maroshévízi és a tusnádi szénsavas ásványvizek lerakódása	378
<i>Bányai János:</i> Kövesedett halikralenyomatok	79
<i>Dr. Moesz Gusztáv:</i> Gombák a Székelyföldről	371

	Lap.
<i>Dr. Moesz Gusztáv:</i> Gubacsok a Székelyföldről	376
<i>Török Zoltán:</i> Geomorfológiai tanulmányok Segesvár vidékéről	199

Kisebb Közlemények.

<i>Haáz Ferenc:</i> Udvarhelyszéki mesterségek	365
<i>Herepei János:</i> Szalárdi János halála ideje és egyéb megjegyzések gróf Kemény József: „Szalárdi János, a történész“ c. dolgozatára	294
<i>Herepei János:</i> Csáktornyai János debreceni nyomdász halála	295
<i>Konsza Samu:</i> Adalék a népköltészeti termék születéséhez	291

Könyvszemle.

<i>Csabai István:</i> Az újabb magyar művészettörténeti irodalom	96
<i>Dr. Faragó László:</i> Az újabb magyar neveléstudományi irodalom	301
<i>Dr. Gergely Pál:</i> A magyar néprajzi élet napjainkban	390
<i>Kozsoca Sándor:</i> A magyar irodalomtörténetírás legújabb eredményei	229

Nyelvművelés.

A határozatlan névelő hiányzik. <i>Brüll Emánuel</i>	299
A Keleti Újság nyelvművelése. <i>Szta.</i>	221
A magyar kiejtés kérdése. <i>Dr. Szabó T. Attila</i>	87
A nyelvművelés hírei. <i>Dr. Szabó T. Attila</i>	91
A nyelvművelés időszerű kérdései. <i>Brüll Emánuel</i>	227
Hasonló hangzású szavak cseréje. <i>Brüll Emánuel</i>	222
Kerengő-út vagy Keringő-út. <i>Dr. Szabó T. Attila</i>	90

	Lap		Lap.
Kis hibák — gyakori vétségek. <i>Brüll Emánuel</i> — — — — — 224	296	A Stefleste a Szebeni havasokban —	69
Más népek nyelvművelése köréből.		A Surian a Szebeni havasokban —	70
<i>Dr. Szabó T. Attila</i> — — — — — 94	94	A tusnádi „Főkút“ régi opállerakódásának üregéből cseppkőréteg —	381
„Nyelvújítás.“ <i>Dr. Szabó T. Attila</i>	91	A vadasesersznyeфа kérgének lehántása — — — — — — — — — —	365
<i>Pintér Jenő</i> új nyelvművelő könyvei.		A véka nyele — — — — — — — — — —	368
<i>Szta.</i> — — — — — — — — — — — 226	226	Bábonyi képek (68 db.) 55—62, 157—177	
Szirána : visító. <i>Ferenzi Sándor</i> —	298	Bárdoló, vagy faragó fejsze — —	367
Szó- és szerkezetvegyülés. <i>Brüll Emánuel</i> — — — — — — — — — — — 385	385	Bükkfa kéregkászu Bögőzből — —	366
		Cseresznyeфа kéregkászu Süköböl —	366
		Favilla — — — — — — — — — — — 369	369

Bibliografia.

<i>Valentiny Antal</i> : Románia magyar irodalmának bibliografiája. 1938. év — — — — — — — — — — — 395	395
--	-----

Erdélyi Múzeum-Egyesület.

<i>Dr. György Lajos</i> : Jelentés az E. M. E. 1938. évi kiadványairól — —	120
<i>Br. Jósika János</i> : Elnöki megnyitó az E. M. E. 1939. február 19-i közgyűlésén — — — — — — — — — — 103	103
<i>Dr. Kántor Lajos</i> : Jelentés az E. M. E. 1938. évi működéséről — —	105

Képek.

A Cindrel a Szebeni havasokban —	68
A készülő gereblyefogak és a fogmérő	370
A meghajtott kéreg — — — — —	365
A Petroszul a Máramarosi havasokban — — — — — — — — — — — 71	71

Felhalmozódott hó a Cibles É—D-i irányú gerincének K-i oldalán, a fűesűs felől felvéve — — — — — 67	67
Fenyőfa kéregkászu Békásból — —	366
Furu — — — — — — — — — — — 370	370
Gereblye feje — — — — — — — — — — 370	370
Hornyoló vagy fáncoló — — — — — 368	368
Kálmán áriája Ruzitska József <i>Béla futása</i> c. operájának az E. M. E. kéziratárában levő vezérkönyvéből	344
Kéreg a esiptetőben — — — — — — — 368	368
Kéregvéka — — — — — — — — — — — 367	367
Kövült halikralenyomatok — — — — — 82	82
Likasztó — — — — — — — — — — — 368	368
Dr. Páter Béla, az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának volt elnöke — — — — — — — — — — — 236—237	236—237
Dr. Rajka László, a Bölcsészeti Szakosztály volt titkára — — — — — — — 312—313	312—313
Ruzitska György 1864-ben — — — — — 346	346
Ruzitska György <i>Alonso</i> c. dalműve (1829) nyitányának vezérkönyvéből	352
Vékahajtó — — — — — — — — — — — 367	367
Villahajtó — — — — — — — — — — — 369	369

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIV. kötet.

1939. I. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új tolyam X.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1939.

TARTALOM

<i>Dr. Tavaszgy Sándor:</i> Az újrakezdés művészete — — — — —	1
<i>Dr. György Lajos:</i> Az „Erdélyi Múzeum“ története. 1874—1937. (I. közlemény). — — — — —	4
<i>László Dezső:</i> Kölcsey Parainesise pedagógiai szempontból — — —	21
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Bábonny története és települése (I. közlemény)	35

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Új adat hegyeink eljegesedéséhez és az eljegesedés általános okaihoz — — — — —	63
<i>Bányai János:</i> Kövesedett halikralenyomatok — — — — —	79

NYELVMŰVELÉS:

<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> A magyar kiejtés kérdése. — Kerengő-út vagy keringő-út. — „Nyelvújítás“. — A nyelvemvelés hírei. — Más népek nyelvemvelése köréből — — — — —	87—95
--	-------

KÖNYVSZEMLE:

<i>Csabai István:</i> Az újabb magyar művészettörténeti irodalom — —	96
--	----

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET:

<i>Br. Jósika János:</i> Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. február 19-i közgyűlésén — — — — —	103
<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1938. évi működéséről — — — — —	105
<i>Dr. György Lajos:</i> Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1938 évi kiadványairól — — — — —	120

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Kecskeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIV.

1939. Fascicule I.

Nouvelle série X.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Redaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Alexandre Tavaszy: L'art du recommencement.

Louis György: L'histoire du „Erdélyi Múzeum“. 1874—1937. (Première communication.)

Désiré László: La Parainesis de Kölcsey au point de vue pédagogique.

Attila T. Szabó: L'histoire et l'établissement de Bábony. (Première communication.)

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Ernest Balogh*: Nouvelles données à la conversion en glace de nos montagnes et aux causes générales de cette conversion. — *Jean Bányai*: Empreintes fossiles d'oeufs de poisson au Pays Szekler.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Attila T. Szabó*: La question de la prononciation hongroise. — „Kerengő-út“ ou „keringő-út“. — „Nyelvújítás“. — Les nouvelles du purisme. — Du domaine de la défense de langue d'autres peuples.

REVUE DE LIVRES. *Étienne Csabai*: La nouvelle littérature hongroise concernant l'histoire des beaux-arts.

SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Baron Jean Jósika*: Discours d'ouverture du président à l'assemblée générale du 19 février 1939 de la Société du Musée de Transylvanie. — *Louis Kántor*: Rapport sur l'activité en 1938 de la S. M. Tr. — *Louis György*: Rapport sur les éditions de 1938 de la S. M. Tr.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIV. Band.

1939. I. Heft.

Neue Folge X.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Transilvanischen Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Alexander Tavaszy: Die Kunst des Wiederbeginns.

Ludwig György: Geschichte des „Erdélyi Múzeum“. 1874—1937. (Erste Mitteilung.)

Desiderius László: Die Parainesis von Kölcsey aus pädagogischem Gesichtspunkte.

Attila T. Szabó: Geschichte und Ansiedlung des Bábony. (Erste Mitteilung.)

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Ernst Balogh*: Neue Beiträge zur Vereisung unserer Gebirge und zu den allgemeinen Ursachen der Vereisung. — *Johann Bányai*: Fossilien-Abdrücke von Fischrogen im Szeklerland.

SPRACHPFLEGE. *Attila T. Szabó*: Die Frage der ungarischen Aussprache. — „Kerengő-út“ oder „keringő-út“. — „Nyelvújítás“. — Die Nachrichten der Sprachpflege. — Aus dem Kreise der Sprachpflege anderer Völker.

BÜCHER-RUNDSCHAU. *Stephan Csabai*: Die neuere ungarische Literatur über Kunstgeschichte.

SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREIN. *Baron Johann Jósika*: Eröffnungsrede des Präsidenten in der Generalversammlung des Siebenbürger Museum-Vereins am 19. Februar 1939. — *Ludwig Kántor*: Bericht über die Tätigkeit des S. M. V.-s im Jahre 1938. — *Ludwig György*: Bericht über die im Jahre 1938. durch den S. M. V. verlegten Werke.

Az újrakezdés művészete.

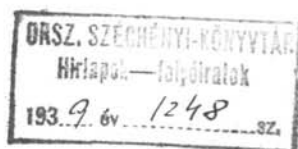
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1939. évi január 19-i szakülésén tartott elnöki megnyitó.

Az új esztendővel ismét újrakezdjük szerény tudományos munkásságunk bemutatásának a sorozatát. Újból bizonyosságát akarjuk adni annak, hogy az igazság nem veszítette el varázsát előttünk, és törhetetlen akarattal, Istenbe bízó hittel megyünk szembe a jövővel. Szegény, megtiport nép vagyunk, de nem akarunk és nem tudunk lemondani a természeti létezés feletti szellemi létezés és érvényesülés egyéniségünkbe oltott, magas igényéről. Amint tettük hosszú keserves évek próbáin át, újrakezdjük a tudományos munkát, s tanuljuk, gyakoroljuk tovább a magasabb rangú, tisztább minőségű élet művészetét. A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg.

Látjuk, tudjuk, tisztában vagyunk azzal, hogy nincs és nem lesz részünk semmiféle földi jutalomban, nincs és nem lesz részünk semmiféle elismertetésben, a babér ma nem a mi számunkra terem. Mégis újrakezdjük a szórványosan megjelenő hallgatók előtt azt a munkát, amelyről tudjuk, hogy a jelenvaló elismerés és tudomásulvétel nélkül is része annak a nagy tudományos munkának, amely az emberiség közös kincse, és amely — mint a nagy sötétségbe elvesző apró fény-sugárka is, — csak kihat, vagy legalább is visszahat annak a közöségnek az életére, amelyhez tartozunk.

Abban látom a mi tudományos munkásságunknak az igazságát, hogy kezdünk túlnőni azon, hogy külső elismertetés késztesse munkára, boldogan fogadjuk el belsők indítását s elég nekünk az a készlet, amelyet saját szívüinktől és a sötét ködön át is szemünkbe ragyogó igazságtól nyerünk.

Milyen borzasztó is lenne életünk, ha nem ismernők és nem tudnók gyakorolni az újrakezdés művészetét, ha unalomba, majd közömböségbe, majd tétlenségbe, meddőségbe és halálba fulladna itt minden.

Pedig mennyi kísértés vesz körül bennünket, amelynek csábításai mind eme posványok felé mutatnak.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület körül csoportosulóknak, ennek a kicsiny munkaközösségnek és tudós társaságnak a tudomány jelenvaló művelésén túlmenő feladata, egyenesen küldetése, hogy hívogassa egyrészt a fiatal nemzedékeket, másrészt a vidék külön világába belefelejtkezőket, hogy jöjjenek és gyülekezzenek minél nagyobb számmal és hozzák kimívelt lelkük kincseit a Mikó Imre tűzhelye köré, hogy innen, mint édes jó gyümölcsöt továbbadjuk annak a közösségnek, amelynek létezése és jövőndője elsősorban ezektől a tápláló és frissítő gyümölcsöktől függ.

Kívánom, hogy Szakosztályunk ezévi munkája táplálja és éltesse a becsületes és komoly tudományos munka gyümölcseivel ezt a mi közösségünket, mert meg vagyok győződve, hogy míg az evangélium vigasztalása és a tudomány világossága biztat és éltet, addig az élet más hiányait és szükségait meg fogjuk győzni és semmiképpen el nem veszünk. Kívánom, hogy ezévi tudományos munkánk legyen további kezessége annak, hogy a szellem művelése meg nem akad és kezessége annak, hogy amely közösségben a „kimívelt emberfők“ kellő számban szóhoz jutnak és szavuk meghallgatásra talál, ott biztosítva van a megújuló élet.

Ebben a gondolatkörben maradva, engedtessek meg nekem, hogy megemlékezzem Szakosztályunknak a tudományos munkában ernyedetlenül előljáró két kiváló tagjáról: Kelemen Lajosról és dr. Kristóf Györgyről, akik életük egy-egy nevezetes fordulópontjához jutottak. *Kelemen Lajos*, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Egyetemi Könyvtár tudós levéltárosa, az elmúlt esztendőben nyugalomba vonult és ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. *Dr. Kristóf György* az elmúlt esztendőben betöltötte 60-ik életévét. Mind a ketten hosszú évtizedeken át szakadatlan tudományos kutatásban és munkában töltötték — mondhatom — éveik minden napját. Mint igazi tudós lelkek, kimívelt fők az erdélyi sors sok kísértései, próbái, nehézségei és egyéni életük sokféle akadályai között is megingathatatlanul mindig előrenéztek, egy pillantig sem ismerték a csüggedést, sohasem vesztegeltek és a közöny köde és álmodása őket meg nem szállotta, hanem fiatalos újrakezdéssel példát mutattak mindnyájunknak, indításokat osztogattak és vittek mindenüvé, ahol csak megjelentek. Ma is felemelt fővel és előrenéző tekintettel állanak előttünk, és nyugalom, megállás nélkül szolgálják az erdélyi tudományosságot.

Most van alkalmam őket Szakosztályunk nevében örömmel köszönteni és kifejezni Szakosztályunknak azt a hő óhaját, hogy áldja meg őket az Isten azért, amit tettek, és éltesse őket az Isten, hogy még nagyon sokat tegyenek és gazdagítsák lelkük kincseivel a mi közösségünket!

Szeretettel üdvözlöm a Tekintetes Szakosztályt és a mélyen tisztelt közönséget, és ezévi I. szakülésünket megnyitom.

Dr. Tavaszy Sándor.

Az „Erdélyi Múzeum“ története

1874—1937.

(Első közlemény.)

Az Erdélyi Múzeum története, melyet a következőkben vázolni törekszünk,* 63 esztendő (1874—1937) ölel föl és kerek 50 kötetből ad számot. Ha egy ízben (1884) az évfolyamok számozása nem kezdődött volna újra s világtörténeti események nem kényszerítik rá az 1917-től 1930-ig tartó több mint egyévtizedes szünetelést, folyóiratunk, már régen túllenne félszáz évfolyamán. Így csak az 1937. évfolyammal jutott el az Erdélyi Múzeum az 50. kötetéhez, bár ez még csak a 42. kötetjelzést viseli címlapján, mivel 1884-ben, figyelmen kívül hagyva az 1874 és 1882 között megjelent 9 kötetet, bizonyos szakosztályi átszervezés miatt is a számozást elől kezdték. A történeti távolságból ma tisztán látható, hogy az Erdélyi Múzeum 1874-ben indult meg, s címének módosulásai, életének újrakezdései és elalélt időszakai ellenére is az összefüggés és a folytonosság a mai napig szakadatlanul fennáll. Az időrendben egymás mellé sorakoztatott évfolyamok megolvasásából csakugyan kitűnik, hogy az 1874. óta megjelenő Erdélyi Múzeum 1937. évfolyama a sorozatnak pontosan az 50. kötete.

A nyolevanéves Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ez a ma is megjelenő legrégibb kiadványa egyúttal a legidősebb magyar tudományos folyóirat Erdélyben a szellemtudományok művelése terén.¹ Egyetemes viszonylatban is a legtekintélyesebb multtal rendelkező magyar közlönyök sorába tartozik. Mindazon folyóiratok közül, amelyek 1840 és 1874 között keletkeztek, az Erdélyi Múzeummal együtt csak tizenkettő élte át mai napig az idők változó szükségleteit és az anyagi nehézségek viszontagságait.² Ez a tekintélyes mult nemzedékek tudományos törekvéseit irányította s hagyományos ereje a mára is kihat. A 63 esztendő fennállás és az 50 kötet történetét mai erőfeszítéseink megacélozására és a jövő tanulságára ezért számbavenni és összefoglalni tartozunk.

* Bemutatta a szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1939. február 6-i ülésén.

¹ Korábbi alapítású két szaklap: a ma is megjelenő „Keresztény Magvető“ c. unit. teológiai és egyháztörténeti folyóirat (1861) és a gazdasági irányú „Erdélyi Gazda“ (1869).

² Akadémiai Értesítő (1841), Budapesti Szemle (1857), Orvosi Hetilap (1857), Gyógyászat (1861), Keresztény Magvető (1861), Nyelvtudományi Közlemények (1862), Századok (1867), Erdélyi Gazda (1869), Természettudományi Közöny (1869), Földtani Közöny (1871), Magyar Nyelvőr (1872).

I.

Megindulásakor az „Erdélyi Múzeum“ már közkeletű és népszerű folyóiratcím volt. Még a XVIII. századból ered az a hagyományos irodalmi nyelvszokás, amely „Múzeum“ névvel nemcsak a tudományos gyűjteményeket illette, hanem jelentésátvitellel a szellemi termékek tárházát, a tudományos folyóiratokat is, szívesen nevezgette „Múzeum“-nak.³ A németeknél 1776 és 1791 között Boie Henrik Keresztély szerkesztésében egy „Deutsches Museum“ című irodalmi tartalmu időszaki kiadvány jelent meg, s az is közismert dolog, hogy hasonlóképpen címezte Schlegel Frigyes az 1812–13-ban kiadott havi folyóiratát. Koruk szellemét és nyelvszokását követték tehát a kassai kiadók, amikor az 1788-ban megindított első magyarnyelvű folyóiratukat „Magyar Múzeum“-nak nevezték. Ez a cím egy jó félszázaddal később újra fellevenedett Toldy Ferencnek az „Új Magyar Múzeum“-ában (1850–1861), a maga idejének legtekintélyesebb folyóiratában, miután már előbb (1829 és 1833) ehhez a nyelvszokáshoz alkalmazkodott Szemere Pál „Muzarion“-ja is. Részint a kassai „Magyar Múzeum“, részint Schlegel „Deutsches Museum“-a lebeghetett Döbrentei Gábor szeme előtt, amikor 1813. februárjában Kolozsvárra megindította az irodalomtörténetben is emlékezetes nevet szerzett „Erdélyi Múzeum“-ot, mely az 1818-ig megjelent tíz füzetében nem a legteljesebb sikerrel egyesítette a maga idejének legjobb erőit a Tiszán inneni szellemi irányzat diadalra juttatása érdekében.⁴

A rövid életű Döbrentei-féle „Erdélyi Múzeum“ emlékezetes nevet hagyott maga után, már csak azért is, mert az első és sokáig folytatásra nem talált magyar tudományos folyóirata volt az erdélyi részeknek. Amikor a múlt század 40-es éveinek egy „erdélyi múzeum“ megszervezésére irányuló mozgalma az önkényuralom idejében a siker reményével fellevenedett, annyival is inkább emlékezetbe idéződött a régi folyóiratcím, mert az véletlenül pontosan egyezett a megalapítandó tudományos gyűjtemény nevével. A mozgalomnak, hogy a közvéleményt megnyerje, sajtóra volt szüksége, s ezt meg is találta a gróf Mikó Imre támogatásával 1856-ban megindult „Kolozsvári Közlöny“-ben. A laptulajdonos Berde Áron és a lapszerkesztő Vida Károly 1856. április 3-án a „Kolozsvári Közlöny“ mellé egy 4° alakú és 1 ív terjedelmű heti mellékletet csatolt, s ezt a tudományos és szépirodalmi jellegű kiadványt „Erdélyi Múzeum“ címmel látta el. Mindjárt első számát gróf Mikó Imrének az Erdélyi Múzeum-Egyletről írt híres cikke vezette be, s azután is csaknem minden alkalommal közleményeket és híreket adott az országos jelentőségű mozgalom fejlődéséről és sikeréről. Látszik, hogy ez a pár oldalas kiadvány az alakulófélben lévő múzeum szolgálatában állott, ezért is választotta a jellemző „Erdélyi Múzeum“ címet. Mindössze 13 szám jelent meg belőle a „Kolozsvári

³ Szádeczky Lajos, Erdélyi Múzeum, 1904. 155. l.

⁴ Hofbauer László: *Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának szellemtörténeti iránya*. Erdélyi Múzeum, 1937. 358. l.

Közlöny“ mellékleteként 1856. június 26-ig, amikor Vida Károly a lap kötetlétől kilépve, megindította ugyancsak Kolozsvárt a „Magyar Futár“-t. A szerkesztő folytatólagos számozással új lapjához is átvitte az „Erdélyi Múzeum“ című mellékletet, amely 1856. július 1-től szeptember 25-ig folytatta megjelenését. Ekkor a 26. számmal, bizonyára anyagi okokból, önálló mellékletjellege megszűnt, de 1857. végéig tovább is megmaradt a tárcarovat címűül. Ha különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk is neki, de azt az érdemet el nem vitathatjuk tőle, hogy a számról számra megisméltendő „Erdélyi Múzeum“ címmel a társadalom lelkiismeretét a nagy nemzeti mozgalom iránt ébren tartotta és sikeresen ösztökélte.

Az is igen érdekes, hogy 1857-ben két újságíró, kászonfeltízi Balázs Sándor és Szabó Richárd, részben erdélyi, részben magyarországi írók erdélyi tárgyú műveiből egy szép kiállítású testes almanachot szerkesztett, s ugyancsak „Erdélyi Múzeum“ címmel bocsátotta közre.⁵ Könyvüket hídvégi gróf Mikó Imrének, galanthai gróf Esterházy Lászlónak, és gyerómonostori gróf Kemény József emlékének ajánlották „az Erdélyi Múzeum körül szerzett érdemeikért“. Buzgalmukat az a bizalom serkentette, hogy amikor az erdélyi múzeum ügyét a magas kormány kegye szentesítette, mindkét haza, de különösen Erdély fiai és honleányai e vállalat pártolásával is sietnek az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítását előmozdítani.⁶ Ez a könyv — Kővári László cikke vezette be az „Erdélyi Múzeum ügyé“-ről, — szintén hozzátartozik Egyesületünk irodalmi előzményeihez s az „Erdélyi Múzeum“ címnek a köztudatban való megrögzítéséhez.

A felsorolt adatok a Kolozsvári Közlöny és a Magyar Futár szerény mellékletének a világos kapcsolatát mutatják az Egyesület törekvéseivel. Ez arra a megállapításra is csábíthatna, hogy folyóiratunk előzményei tulajdonképen az 50-es évek közepére nyúlnak vissza. De, ha tartózkodunk is ilyen erőszakos összefüggések teremtésétől, arra mindenesetre tévedés nélkül lehet utalni, hogy amikor a folyóirat gondolata felvetődött, Egyesületünk nem is választhatott más címet, mint a többszörösen kipróbált és a köztudatba is belemélyült hagyományos „Erdélyi Múzeum“-ot.

II.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet alapításának a gondolata már magában foglalta az időszaki kiadványok tervét.⁷ Az 1859. november 26-i közgyűlésnek az a határozata, mely az „alakító közgyűlés jegyzőkönyvét mint külön emlékkönyvet“ kívánta kinyomatni,⁸ indította el 1860-ban *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* című sorozatot. Ez a

⁵ *Erdélyi Múzeum. Almanach 1857.* Szerkesztették Szabó Richárd és Balázs Sándor, Pesten, Pfeifer Ferdinánd bizománya (1857). 446 l.

⁶ Kolozsvári Közlöny, 1856. 21. sz.

⁷ Alapszabályok I. fejezet, 6. § a) pontja.

⁸ XXIV. pont. Évkönyvek, 1860. I. 25. l.

vállalat az Egyesület későbbi kiadványait is jellemző⁴⁹ alakban s többnyire kéthasábos szedéssel a kolozsvári ev. ref. főtanoda nyomdájában készült, s az 1866. évtől kezdve mint „Stein János Erdélyi Múzeum-Egyleti könyvtáros bizománya“ került forgalomba. Évente kötetlen időközökben 1—2 füzet jelent meg belőle 5—6 ív terjedelemben. Ezeket a füzeteket időnként egy kötetbe csoportosították, így az 1860—1873 között napvilágot látott 14 füzet 6 kötetté kerekedett ki. A szerkesztést kezdettől végig Brassai Sámuel múzeumi igazgató végezte az 1859. november 25-i közgyűlés határozata értelmében, amely kimondotta, hogy „a múzeum-egylettől kiadni határozott tudományos időszaki vagy önálló munkák szerkesztéséről az igazgató gondoskodik.“⁴⁹

Az Évkönyvek I. füzete a határozat értelmében csakugyan az Erdélyi Múzeum-Egylet alakító közgyűlésének 1859. november 23—26-i jegyzőkönyvét tartalmazta Finály Henrik összeállításában. A II. füzetből kezdve azok a dolgozatok következnek egymás után, melyek az Egyesület tudományos ülésein felolvasásra kerültek, már akkor megvetve alapját annak a hagyománynak, hogy az Egyesület kiadványainak rendeltetése elsősorban a kebli munkálatok közzététele. Ezenkívül pontosan megtaláljuk az Évkönyvekben a tudományos ülések jegyzőkönyveit, az Egyesület első korszakában kifejtett tudományos működés értékes forrásait.

Évkönyveit akkor is fenntartotta az Egyesület, amikor folyóirata már megindult. A Brassai-féle Évkönyvek 1873-ban a VI. kötetrel befejeződtek s 1874-ben az igazgató válaszmány megbízásából az új folyam szerkesztését Finály Henrik folytatta. Öt év alatt, 1874-től 1878-ig, újabb 17 füzet jelent meg belőle két kötetbe foglalva. Szintén az ev. ref. tanoda betűivel Stein János bizományaként jelent meg, de már a régi folyamtól elütő 8° formában. Mindenik füzet egy-egy önálló értekezést tartalmazott, némelyik egész könyvterjedelművé vastagodott. E vállalat jellegéből az látszik, hogy az Egyesület kebelében folyó s a múzeumi gyűjtemények anyagával összefüggő tudományos munka terjedelmesebb eredményeinek a közzétételére szolgált.

Az Évkönyvekben kifejtett és fennmaradt tudományos munkásság eredménye az 1860-1878. közötti 19 év alatt 8 kötetbe foglalt 91 dolgozat 1634 lapon (102 ív) 51 táblával. Az Évkönyvek munkatársai között olyan nevekkel találkozunk, mint Torma Károly, Gyulai Pál, Brassai Sámuel, Vámbéri Ármin, Schmidt Vilmos, Finály Henrik, Nagyajtai Kovács István, Szilágyi Sándor, Jakab Elek, gr. Lázár Kálmán, gr. Teleki Domokos, Hantken Miksa, Herbach Ferenc, Kővári László, Szabó Károly, Herman Ottó, Genersich Antal, Koch Antal, Parádi Kálmán, Török Aurél, Hegedüs István, Dadai Jenő, — valamennyien a magyar történeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, klasszika-filológiai, bibliográfiai, földrajzi, orvosi és természettudományoknak ma is elvülhetetlen érdemű képviselői közé tartoznak. Az Évkönyvek változatos tárgyköre és színvonala nemcsak a maga korában állott magasan,

⁴⁹ XV. pont. 8. §. Évkönyvek I. 10. l.

hanem ma is a tárgyalt szakkérdések alapvető forrásanyagának tekinthető.

Tárgyilagosan megállapítható, hogy az Évkönyvek semmiben sem maradtak az egykorú magyar s akár a külföldi tudományos kiadványok mögött. 1866-tól rendszeresen német kivonatok követték az egyes dolgozatokat, s az 1861. november 25-i közgyűlés határozata értelmében az Évkönyvekben megjelent értekezések szerzői munkájuk minden íve után 15 frt. tiszteletdíjban részesültek az Egylet pénztárából.¹⁰ Két évtized tudományos működése becsült nevet szerzett az Egyesületnek belföldön és külföldön egyaránt, a csereviszony a tudományos testületekkel élénk kapcsolatokat teremtett, s ezeknek az éveknek tudományos folyóirataiban gyakran látjuk idézve Évkönyveinket.¹¹

Az Évkönyvek tudományos becsével nem állt arányban a közönség érdeklődése. Az Egyesület soha nem törekedett arra, hogy tudományos vállalatait anyagilag kamatoztassa. Az Évkönyvek árát füzetenként 1 forintban szabta meg, az új folyam füzetait pedig, terjedelmük szerint, 10—70 krajcárért árusította. Hiábavaló volt azonban az olcsóság, csekély áruk mellett is alig fogyott el valami nagy részük csak a raktári anyagot szaporította. Azt a kevés példányt kivéve, melyet az Egyesület részint cserébe, részint ajándékba küldött szét, — ezek is nagyrészt külföldre mentek, — jelentéktelenül kevés jutott a közönség kezébe. Ez a körülmény csalódottan érintette az Egyesületet, de arra gondolt, hogy talán nem találta el szerencsésen a kiadvány legkényelmesebb alakját, vagy tán nem volt elég buzgó és járatos a terjesztés sikeres módjában. A baj okát inkább magában kereste, mint másokra hárította.¹² Az Évkönyvek megszűnése azonban nincs semmiféle összefüggésben a részvétlenséggel, mert hiszen nem is a közönség tudománypártolására volt alapozva. A vállalat két évtizedig sikerrel teljesítette az Egyesület tudományos hivatását, de fölöslegessé vált. mikor az 1878. március 21-i közgyűlés a szakosztályokat megalakította és a kiadványok gondozását az egyes szakosztályok feladatává tette.

III.

1874—1882.

Ilyen előzmények után indult meg az Erdélyi Múzeum 1874. február 1-én. 63 esztendő telt el, míg az egy éves szerény első füzet 50 kötetre gyarapodott. E hosszú időnek megvannak a természetes fejlődési fokozatai, hullámvásai, föllendülései és hanyatlásai, tágabb és szűkebb célkitűzései, külső és belső küzdelmei. Ezek a változások öt fejezetre tagolják az Erdélyi Múzeum történetét, s ebből nemcsak az Erdélyi Mú-

¹⁰ Jegyzőkönyv. IX. p. Vö. Kelemen Lajos: *Az E. M. E. története*, 45. l.

¹¹ Évkönyvek, 2. k. 1877. 69. l.

¹² Erdélyi Múzeum, 1874. 3. l.

zeum-Egyesületnek a tágkörű, sokoldalú s Erdélyben hagyományt teremtő tudományos munkássága domborodik ki, hanem a múlt század 70-es éveitől frissen előretörő magyar szellemiség képe is tanulságosan verődik vissza. A világháború befejezéséig megjelent 42 kötet mellözhetetlen forrása marad mindig Erdély félszázados szellemi életének, s az a 8 új évfolyam, amelyet napjaink küzdelmes vergődése csatolt hozzá, a romjaiból megelevenedő Egyesületünk tudományművelő hivatásának lesz egykor a becses történeti emléke.

A 70-es évek elején az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az az elhatározása, hogy tartós életre számító időszakos folyóiratot indít, nemcsak annak a köteleességvállalásának a teljesítése volt, hogy a maga tudományos működéséről időnként kibocsátott nyomtatványokban fogja értesíteni a közönséget, hanem szoros összefüggésben állott az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem tudományművelő és műveltségterjesztő feladatával is. A múlt század második felében az általános európai korszellem sugallta azt a törekvést, hogy a tudományhoz vezető utakat egyengetni, a tudomány megszerzésére szolgáló eszközöket szaporítani, s minél szélesebb rétegek számára a tudomány eredményeit hozzáférhetőkké kell tenni. Az egyetem felállítása, amely Kolozsvárt megsokasította a tudomány művelését életcélul tekintő férfiak és ifjak számát, méltán támasztotta azt az igényt, hogy a tudomány világossága a tantermeken kívül is löveljen szét egynéhány sugárt.¹³ Maguk a tudósok is érezték, hogy tudományos működésük eredményeit nyilvánosságra bocsátani s a tudást minél szélesebb körökben terjeszteni hivatásukkal jár) szoros köteleességük.

Ilyen indítékok állottak az egyetemi tanárok körében több ízben és több oldalról fölmerült annak az óhajtnak a háttérében, hogy alapítani kellene egy olyan tudományos jellegű közlönyt, amely kiválóan az egyetemi tanároknak nyitna tért tudományos működésükről értesíteni s e működés sikeréről meggyőzni a közönséget.¹⁴ Az egyetemi tanároknak ugyan rendelkezésükre állottak a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Természettudományi Társulat közlönyei, sőt a külföldi tudományos szaklapok is, de a megfontolás azt a meggyőződést érlelte meg, hogy az egyetem érdekében csakis az egyetem székhelyén, Kolozsvárt, megjelenő folyóirat biztosíthatja a sikeres működést.¹⁵

Ez a terv a megszületés pillanatában már számos nehézségbe ütközött. Hiányzott a tudomány iránt érdeklődő nagy közönség, a csekély számú készségesek csoportjának a megszerzése pedig olyan olcsó előfizetési árat tételezett föl, amely lehetetlenné tette volna a folyóiratfenn tartását s a munkatársaknak a tisztességes díjazását. Ugyanezek az

¹³ Erdélyi Múzeum, 1874. I. sz.

¹⁴ Erdélyi Múzeum u. o.

¹⁵ Erdélyi Múzeum u. o.

okok azt a számítást is keresztülhúzták, hogy üzletember vállalkozzék a kiadásra. Így az egyetemi tanárok nemes szándékú mozgalma a reménytelenség és a lemondás lejtőjére jutott volna, ha a Múzeum-Egylet közbe nem lép a nehézségek megoldására.

A Múzeum-Egylet nélkülözhetetlensége és nagyszerű rendeltetése már akkor bebizonyosodott, amikor gyűjteményeit 1872-ben az egyetem rendelkezésére bocsátotta. Hasonló hivatásérzetből most másodszor sietett az Erdély büszkeségének vallott tudományos intézet céljainak a segítségére. Amikor az egyetem tanárai sehogysem bírták megvalósítani a nagy hiánynak érzett folyóiratot, a Múzeum-Egylet vállalkozott arra, hogy közlönyt alapít az egyetem tudományos működésének közzétételére. Annyira előzékeny volt, hogy a fenntartási költségeken kívül vállalta az írói és szerkesztői tiszteletdíjakat, sőt az előfizetésekből befolyó jövedelemről is lemondott a kiadvány javára. A maga részéről határozatilag csak annyit kötött ki, hogy „a hitágazati hittan és a napi politika kivételével“ minden tudományág teret kapjon a közlöny hasábjain.¹⁶ Célul a hazai tudományosság előmozdítását tűzte ki, s azt is kimondotta, hogy természetesen nemcsak az egyetem tanárainak akar tért nyitni, hanem általában a tudománnyal foglalkozóknak „tekintet nélkül különbeni állásukra“,¹⁷ ennél fogva semmi olyan munkától nem szándékozott a felvételt megtagadni, amely tudományos becsével a művelődés érdekét előmozdítani alkalmas. Világosan látható, — s erre már itt rá kell mutatnunk, — hogy közvetlenül nem az Egyesület belső szükségletéből, hanem rajta kívül álló, bár az ő hivatásával is összhangzó cél szolgálatának a gondolatából született meg a folyóirat.

Ezekkel a célkitűzésekkel indult útnak 1874. február 1-én az Erdélyi Múzeum az igazgató választmány megbízásából *Finály Henrik* m. k. egyetemi tanár, a Múzeum-Egylet titkára, a M. Tud. Akadémia I. tagjának a szerkesztésében. Az Egylet havi értesítőnek szánta közlönyét, amely ettől kezdve 9 éven keresztül, szeptember és október kivételével, minden hónap 1-én, évente 10 füzetben jelent meg. Az első négy évben füzetenként 1, tehát évfolyamonként 10 ív terjedelemre szorítkozott, majd 1878-tól 15—20 ívre emelkedett a terjedelme. Ebben az időszakban legvaskosabb az 1882. évfolyam 27 és 1/2 ív terjedelmével. Kezdetől végig a ref. kollégium nyomdájában készült és terjesztését Stein János bizománya intézte. A Múzeum-Egylet tagjai, kik vállalt kötelezettségüknek eleget tettek, ingyen kapták, csak a postai költség fedezésére kellett évenként 20 krajcárt fizetniök. Az Egyleten kívül álló személyek 1 frt 15 kr.-ral fizethettek elő.

A célkitűzést a megvalósításig vivő út nagy távolsága az Erdélyi Múzeum esetében is igazolódott. A szerkesztő azt hitte, hogy a tudományos érdekű közlemények olyan áradata fogja ellepni, mely a köz-

¹⁶ Erdélyi Múzeum, 1874, I. sz.

¹⁷ Erdélyi Múzeum u. o.

löny szűk kereteit szétfeszíti s az igényeket kellemes esalódásba ejti. Ez távolról sem így történt. Akik hivatva lettek volna a lapot becses közleményeikkel táplálni és megtölteni, nem tudtak tisztába jönni dolgozataik tárgyával és terjedelmével. Így inkább nem adtak dolgozatokat. A szerkesztő úgynevezett tárcalapra törekedett, vagyis olyan tartalmú közlönyre, amely ne annyira kimerítő értekezések nehézkes felszereltségével gyarapítsa a tudományt, — hiszen éppen ezt a feladatot szánta az Erdélyi Múzeummal egyidőben újra megindított Évkönyveknek, — hanem inkább változatos tartalmú, könnyed és eleven cikkekkal ébresszen kedvet és érdeklődést a nagyközönségben a korszerű tudományos kérdések iránt.¹⁸ A dolgozó társakkal ezt megértetnie azonban sehogysem sikerült a szerkesztőnek. Terjedelmes fejtegetésekkel gátolták a lap egyenletes összeállítását, amikor ő a 4 oldalnyi maximumot hangsúlyozta. Kezdetben még arra is kérnie kellett a szerzőket, hogy mellőzzék az álneveket meg a jeleket, mivel a szerénykedés e nemének nincsen helye a tudományos folyóiratban. „Indítványozom, — írja egyik szerkesztői üzenetében,¹⁹ — hogy ezentúl mindenki tegye ki egész nevét minden dolgozat alá. Inkább megígérem, hogy nagyon apró betűkből fogom szedetni.“

Annak ellenére, hogy a fennállás negyedik esztendejében a szerkesztő bizonyos elégtelenséggel állapította meg az Erdélyi Múzeum növekvő hírnevét azokból az idézetekből, amelyek belföldön és külföldön az Egylet kiadványaira hivatkoztak, a komoly tudományos szakirodalmat kísérő általános részvétlenségen kívül más nehézségek is sok küszködést okoztak neki. Nem a tudósokban volt a hiány, hiszen az egyetem szaktestülete közvetlen közelében állott, hanem az volt a baj, hogy a fővárosi lapok versenye a legjobb erőket vonta el az Erdélyi Múzeumtól. Ha sikerült valakinek olyan eredményt elérni, amely számot tett a szaktudományban, német, francia, vagy angol nyelvű nyilvánosságot keresett. A kolozsvári tudósok nagyon elégtelenül vettek tudomást a helybeli folyóirat próbálkozásairól, de azért cikkeiket és tanulmányaikat szívesebben küldözgették a fővárosi szakközlönyökbe azzal a számítással, hogy így szélesebb olvasó réteg vesz tudomást eredményeikről, mintha a szűk olvasókörral tekintélytelenül tengődő vidéki folyóiratban rejtik el nevüket. Akkor még az országszerte uralkodó babonás elfogultság mereven elutasított és lenézett minden kiadványt, melynek a címlapján nem Budapest állott. A tudományos erők is a központ felé törekedtek, ezért természetszerűleg elsősorban ott keresték érvényesülésüket, „ott igyekeztek nevük sűrű hangzásával hírüket közismertté tenni.“ Olyan nehezen megváltoztatható külső körülmények voltak ezek, amelyek fagyos dérral verték az Erdélyi Múzeum nagyratörő zsenge bizodalját. A helyzetet híven jellemzi a szerkesztő egykori toborzása, me-

¹⁸ Erdélyi Múzeum, 1874. 131. l.

¹⁹ Erdélyi Múzeum, 1874. 24. l.

lyet a munkatársak gyűjtése érdekében végzett. „Azokat a tudományos erőket, — írja 1876-ban,²⁰ — amelyek eddig még nem szerencsésültek dolgozatokkal, arra kérjük, hogy jövőre ne kicsinyeljék lapunkat. Ha mindazok, akik Kolozsváron hivatva vannak rá, fölkeresik bármi apró dolgozatokkal, nemcsak olvasottá, hanem naggyá is fogjuk tehetni“.

Az Erdélyi Múzeum élete a 70-es években a küzdelmek hőskora volt, amikor a Múzeum-Egylet nagylelkű bőkezűségével és áldozatkészségével, s a szerkesztő buzgalmával, mely az anyagi és szellemi pártolás olyan mértékéről ábrándozott, hogy esetleg hetilappá formálhatja át a folyóiratot,²¹ nem állott összhangban a közönség lesújtó közönyös magatartása, sem pedig az illetékes tudósok merev elzárkózása. Pedig az Erdélyi Múzeum a részvétlenségnek ebben a rideg idejében is nagy célok és fontos tervek csiráit melengette. Az a felfogás kezd a folyóirat lapjain kibontakozni, hogy nem elég csak a múzeumba gyűjteni, hanem a gyűjtött anyagot fel is kell dolgozni, s így kell egyengetni az útat arra az átmenetre, mely az eddig csak múzeumot alapító és ellenőrző igazgató testületből lassanként tudományt terjesztő és tudományos eredményeket termelő valóságos tudós társaságot alakítson.²² A múzeumi gondolattól való ez az elhajlás, s az a tudománypolitikai vezérelv, hogy a számos előnnyel bővelkedő fővárosi tudományos központ mellé Kolozsvárt egy második központ szerveztessék, hosszú ideig irányítani és jellemezni fogja az Erdélyi Múzeum működését.

Az akadémikus gondolat az egyetem hatása alatt lassanként az Egyesületben is tért hódított s ez természetszerűleg kihatott a folyóirat jellegére. Az 1878. március 21-i közgyűlés, nyilván az egyetemi tanárok sürgetésére, két szakosztályt (bölcseleti és természettudományi) alakított, s ugyanakkor a kiadványokat a szakosztályok keretébe utalta, önállóságot biztosítva és szabad kezet engedve nekik. Ugyanennek az évnek október 12-én a történelmi szakosztály Finály Henrik szakosztályi titkár és folyóiratszerkesztő elnöksége alatt meg is kezdette működését. Ez lényegbevágó változásokat idézett elő az Erdélyi Múzeum külsejében és belső szerkezetében. Eddig az Erdélyi Múzeum az egész Egylet folyóirata volt, tehát vegyesen tartalmazott szellemtudományi és természettudományi dolgozatokat. 1879. január 1-től, az 1878. október 12-i szakosztályi határozat szerint, az „Erdélyi Múzeum“ cím alá ez a megjelölés került: „Az Erdélyi Múzeum-Egylet Történelmi Szakosztályának Közlönye“, s ettől kezdve csak a bölcseleti szaktudományok körébe vágó dolgozatoknak állt rendelkezésére. Ugyanakkor a szakosztály azt is körvonalazta, hogy a közlöny első sorban a szakülések előadásainak kiadására, tudományos művek ismeretetésére, a szakosztály jellegével egyező tudományos közleményekre, s

²⁰ Erdélyi Múzeum, 1876. 3. 1.

²¹ Erdélyi Múzeum, 1876. 4. 1.

²² Erdélyi Múzeum, 1878. 51. 1.

az ilyszerű bel- és külföldi mozgalmak beszámolásaira szolgál. Három tagú bizottság döntött arról, hogy az előadások közölhetők-e a közlönyben. A kedvezőtlen határozat ellen a szakosztály teljes üléséhez lehetett föllebezni.²³

Annak, hogy az Egyesület a kiadványokat a szakosztályoknak engedte át, természetes következménye lett az 1874. óta újból megjelenő Évkönyveknek a végleges megszüntetése. Ez viszont lehetővé tette a folyóirat kiadósabb segélyezését: 1879. elejétől az Erdélyi Múzeum évi 750 forint támogatásban részesült. Finály Henrik szerkesztő, — most egyúttal a szakosztály elnöke is, — ezt olyan nagy összegnek érezte, hogy a folyóirat terjedelmét az eddiginek a kétszeresére emelte. A terjedelem növekedése azonban nem változtatta meg az előfizetési díjat (1 frt. 15 kr.).

Azok a remények és rendeltetések azonban, melyek a szakosztálynak a folyóiratot támogató szervezéséhez fűződtek, egyelőre nem váltak valóra. A 750 frt.-os pénzsegély mellett is a 20 éves terjedelmet az Erdélyi Múzeum csak úgy tudta elérni, hogy írói tiszteletdíjaikról a munkatársak lemondottak. Tartott is a szerkesztő attól, hogy az ingyen munka forrása kiapad, mert éppen elég alkalom kínálkozott arra, hogy a tehetséges ember másutt jutalmazással értékesíthesse irodalmi munkásságát.²⁴ Hozzájárult ehhez, hogy a megalakult történelmi szakosztály alig tudott egy-egy ülést összehozni, s azok a dolgozatok, melyek az Erdélyi Múzeumban megjelentek, nem a szakosztály munkálatai, sőt nagyrészt nem is egyleti tagok művei voltak.²⁵ A szakosztály és a folyóirat elméleti viszonya leginkább az 1882. április 17-i közgyűlésen tünt ki, amikor a természettudományi szakosztály külön számolt be a maga működéséről, a történelmi szakosztály jelentése ellenben hiányzott, mégpedig azért, mivel a teljes tétlenség miatt nem volt beszámolnivalója. Egyetlen eredménye az Erdélyi Múzeum 20 éves kötete volt, de az is nem a szakosztály, hanem a szerkesztő egyéni buzgalmából.

A meg nem akadályozható válság, melyet a fejlődés helyes irányának a keresése idézett elő, csakhamar bekövetkezett. Még ugyanabban az évben, 1882 december 28-án, Finály Henrik megvált a folyóirat szerkesztésétől. 1874 óta 9 kötetet jegyzett az ő neve. Hozzá mérhető széles látókör és enciklopédikus tudás azóta sem vezette az Erdélyi Múzeumot. Nagy kedvvel dédelgetett gondolata volt, hogy Kolozsvárt, mint egyetemi várost, pezsgő szellemi élet középpontjává kell tenni, s ezzel kapcsolatban kezdettől fogva arra törekedett, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületet tudós társasággá fejlessze és alakítsa át.²⁶ A szerkesztőnek ez a lelkes gondolata szabta meg az Erdélyi Múzeum első kilenc esztendejének az irányát. Tova hat évtized távolságából könnyű ma tisztán meglátni, hogy az Erdélyi Múzeum 1874-

²³ Erdélyi Múzeum, 1879. 31. l.

²⁴ Erdélyi Múzeum, 1881. 121. l.

²⁵ Erdélyi Múzeum, 1880. 143. l.

²⁶ Márki Sándor: *Finály Henrik emlékezete*. M. Tud. Akadémia. Emlékbeszéd, IX. 11. (1899.)

ben az Egyesületen kívül álló egészen téves alapon indult el. Egyedüli létjogosultságáról, a múzeumi célok és érdekek szolgálatáról teljesen megfeledkezve, annak idején azért jött létre, hogy az Egyesület segítségével az új egyetem tanárai nyilvánosságot nyerjenek tudománymívelő és műveltségterjesztő hivatásuk betöltésére. Önzetlen, naiv mecénása lett az Egyesület az Erdélyi Múzeummal egy olyan tudományos irányú munkálkodásnak, amely önmagában értékes volt ugyan, de nem az Egyesület érdekeit és főcélját szolgálta.²⁷ Az egyetemnek a maga erejéből kellett volna tudományos közlönyét megteremtene, a múzeumnak pedig tárai fejlesztésére kellett volna minden erejét összpontosítania. E helyett a múzeum az egyetemmel karöltve az Egyesülettől független s rendeltetésén kívül álló tudománypolitikát űzött, s azt akarta elérni, hogy Kolozsvárt tudományos gócponttá varázsolja s az Erdélyi Múzeumot a fővárosi folyóiratok versenytársává növelje.²⁸ Szűk terjedelme és anyagi eszközeinek fogyatékosága miatt azonban még az sem sikerült hiánytalanul, hogy az egyetem tanárait maga köré szervezze. Így az első kilenc kötetnek alig tulajdonítható más jelentőség, mint a tapogatózó úttörés a tudományos élet megszervezése felé, s az elindulás az Erdélyi Múzeum tulajdonképeni feladatának a nyomozása irányában.

Az Erdélyi Múzeum tudománypolitikájának a kritikája természetesen nem érinti tartalmának az értékét. A 89 füzetből álló első időszakban 2300 lapon mintegy 270 közleményt vehetünk számba. Ezeknek jórésze, különösen az első öt évfolyamban, természettudományi cikk. Szellemtudományi irányban alig pár nyelvészeti, történeti és klasszika-filológiai értekezést találunk benne. Igen sok az önálló cikk alakját öltő, de sem a múzeummal, sem Erdéllyel különösebb vonatkozásban nem álló könyvismertetés. Külön megemlíthető értékes Petőfi-száma (1874. 6. sz.), amely 1874. júliusában „a költő XXV. végnapjának ünnepélyére“ készült. A szerkesztő és munkatársak dolgát egyaránt megnehezítette az egyíves füzet csekély terjedelme. Hiába kívánta a szerkesztő a szerzőktől, hogy négy rövid oldalra korlátozzák mondanivalójukat. Ezt a legtöbb esetben megvalósítani nem lehetett, s így aránylag rövid dolgozatok némelykor 4–5 folytatásra darabolódtak. Az 1879. évi irányváltozás és terjedelemgyarapodás tudományos jellegét jelentékenyen emelte. Ekkor már nagyobb terjedelmű klasszika-filológiai, irodalmi, magyar- és világtörténeti, művelődés- és neveléstörténeti, nyelvészeti, régészeti, éremtani és bibliografiai tanulmányok látnak hasábjain napvilágot. A folyóirat munkatársainak sorában nevezetes, ma is ismert nevek: Abt Antal, Koch Antal, Kanitz Ágoston, Parádi Kálmán, Genersich Antal, Herbach Ferenc, Török Aurél, Concha Győző, Brassai Sámuel, Bartal Antal, Bartók György, Farkas Lajos, Finály Henrik, Felméri Lajos, Imre Sándor, Hegedüs István, Ladányi Gedeon, Kiss Mór, Szamosi János, Szilasi Gergely, Schilling Lajos, Szabó Károly, Torma Zsófia.

²⁷ Az E. M. E. Emlékkönyv, 54. l. (Kelemen Lajos).

²⁸ Erdélyi Múzeum, 1906. 6. l. (Erdélyi Pál).

IV.

1884—1891.

Az Erdélyi Múzeum, amely kilenc esztendő alatt jelentőségét és nélkülözhetetlenségét bebizonyította, az 1882. december 1-én megjelent füzettel és Finály Henrik szerkesztői búcsúszavával egyelőre megszűnt. A múzeumi iránytól elfordult, de a maga munkaterületére még nem talált történeti szakosztály válsága annyira tartós volt, hogy az egész 1883. évben szünetelt a folyóirat. Folytatása egészen meglepő. Az 1884. évben az egyszerű, már megszokott és közismertté vált „Erdélyi Múzeum“ nevet ez a körülményes cím váltja fel: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcelet-, Nyelv- és Történelemtudományi* (1888-tól 1891-ig: *Történettudományi) Szakosztályának Kiadványai.*

Ez a kiadvány azzal, hogy I. kötetnek nevezte magát, s elhagyta a 9 évig használt „Erdélyi Múzeum“ címet, külsőleg is nyomatékosan kifejezésre juttatta, hogy új kezdetet, új elindulást akar. Az átszervezés szorosan összefügg a bölcelet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztály 1883. október 19-i új megalakulásával, majd az ugyanazon év november 18-i ülésén megállapított szabályzat 17. §-ával, amely kimondotta, hogy „a szakosztály a maga elébe tűzött tudományos célok elérésére időnként értesítőket, önálló füzeteket, esetleg időhöz kötött folyóiratot ad ki, ezek terjedelmét, megjelenési módozatait s idejét az Erdélyi Múzeum-Egylettől e célra rendelkezésére bocsátott átalány kellő tekintetbevételével megállapítja, a kivitelre szerkesztőt és szerkesztő bizottságot választ.“²⁹ Az 1884. február 16-án tartott zárt ülésen meg is történt az első fontos lépés, amikor dr. Hóman Ottó elnök és dr. Schilling Lajos titkár mellé alelnöknek dr. Felméri Lajos egy. tanárt, választmányi tagokká pedig Hegedüs István ref. koll. tanárt, dr. Szamosi János egy. tanárt és dr. Ferenczi Zoltán egy. m. tanárt választották. Mivel a szakosztály időközi folyóirat kibocsátására vállalkozni egyelőre nem mert, a szabályzat 17. §-ában megkívánt szerkesztő és szerkesztő bizottság kijelölésétől eltekintett. A felolvasott dolgozatok kinyomtatása elől azonban elzárkózni nem lehetett, ezért a választmány azt a megbízást kapta, hogy bírálja meg a kiadásra benyújtott munkák érdemességét és foglalkozzék a kinyomtatás módozataival. Rövidesen a február 25-én tartott ülésen a választmány meg is kezdte működését azzal a határozatával, hogy a szakosztály kiadványai ezután időhöz nem kötött, határozatlan számú és egyenként határozatlan terjedelmű olyan füzetekben jelenjenek meg, amelyeknek összes terjedelme évenként legföljebb 20 nyomtatott ív lehet. Azt is meghatározta a választmány, hogy a tervbe vett Kiadványok az üléseken felolvasott, kiadásra benyújtott s erre érdemesnek ítélt dolgozatokat tartalmazzák és rövid tudósításokat közöljenek az Egylet életéről. A Kiadványokat a szakosztály tagjai ingyen kapták, a nem tagok évi 2 frt előfizetéssel szerzhették meg. Arra is kiterjedt a választmány figyelme, hogy az

²⁹ E. M. E. Kiadványok, 1884. 76. l.

eredeti munkák írói tiszteletdíját ívenként 25 frt.-ban, a fordításokét 16 forintban szabta meg.³⁰ A szerzőnek 5 drb tiszteletpéldány járt abból a füzetből, amelyben dolgozata megjelent, s különlenyomatot — de csak 50 példányt — a saját költségén készíttethetett.³¹

Az újra szervezett szakosztály tehát nemcsak az „Erdélyi Múzeum” címmel szakított, hanem a kiadvány folyóirat jellegét is megszüntette s visszatért az 1860 óta hagyományos évkönyv-forma füzetes kiadványaihoz. Mindjárt az 1884. első évben a választmány a benyújtott 15 dolgozathól 10-et kiadásra elfogadott, s négy egyforma terjedelmű füzetbe osztva, 21 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelemben jelentette meg az I. kötetet a szerkesztő személyének megnevezése nélkül. Négy éven keresztül nincs feltüntetve a Kiadványokon a szerkesztő neve. Tudvalevő azonban, hogy ez idő alatt a szerkesztést, a választmánnyal együttműködve, lelkes buzgalommal, tiszteletdíj nélkül *dr. Schilling Lajos* egyetemi tanár, a szakosztály titkára, végezte.³²

Változatlanul ebben a formában (évenként 4 füzetben 15—19 közlemény átlag 20—22 ív terjedelemben) jelentek meg a Kiadványok. Bennük híven tükröződik a szakosztály élete. E tükrökép az 1887. január 23-i közgyűlésen bemutatott titkári jelentésnek azt a jó családi életet juttatta eszébe, amelyben az öregebb és az ifjabb nemzedéknek a közös érdekeket szolgáló összetartása, a kölcsönös vonzalom melegítő tűzhelyénél, együttesen teljesítette kötelességeit.³³ Csak olyan dolgozatok kerültek a Kiadványokban kinyomtatásra, melyeket a szakosztály ülése előbb meghallgatott s a választmány kiadásra minősített. A történeti tudományoknak olyan szakszerű művelését szemlélhetjük ekkor a Kiadványok kötetekben, amely igényt tarthatott mindazok megbecsülésére, akik a magyar tudományosság sikerét őszintén óhajtották.³⁴ A választmány óvakodott a szellemi munkásságnak különösebb irányt szabni, s a tiszta tudományosság érdekeit idegen szempontoknak alárendelni, nehogy az egyéni hajlamok szerint folytatott bűvárlatokat megakassza.³⁵ Abban a tekintetben azonban egyáltalában nem változott a helyzet, hogy az E. M. E. kiadványa, a maga sajátos céljainak a művelésére nem eszmélve, a szakosztályba tömörült egyetemi tanárok tudományos dolgozatainak a lerakódó helyéül szolgált, s inkább az egyetemnek, mint a Múzeum-Egyesületnek az érdekeit tartotta szem előtt. Míg az előbbi időszakban az Erdélyi Múzeum a nagyközönség érdeklődését magához kapcsolni törekedett, megváltozott formája semmit sem törődött a szaktudósok szűk csoportján kívül állók esetleges igényeivel. Erre vall az is, hogy a szakosztályi, múzeum-egyleti tagoknak, intézeteknek és ismertetési példányokban mindössze 159 példány került szétküldésre, s csak egyetlenegy előfizetője akadt a Kiadványok-

³⁰ E. M. E. Kiadványok, 1884. 70. l.

³¹ E. M. E. Kiadványok, 1884. 159. l.

³² Erdélyi Múzeum, 1894. 120. l.

³³ E. M. E. Kiadványok, 1887. 53. l.

³⁴ E. M. E. Kiadványok, 1887. 55. l.

³⁵ E. M. E. Kiadványok, 1887. 217. l.

nak.³⁶ Nem volt ezeknek egyéb hibájuk, — mondotta Brassai Sámuel egyik elnöki megnyitójában,³⁷ — csak az, hogy azok sem akarták elolvasni, akik ingyen kapták meg.

Csakhamar ki is tűnt, hogy a kiadvány-forma nem kielégítő, s kifogások kezdtek hallatszani, hogy nem helyes, ha a tudomány olyan rideg és zárkózott háztartást rendez be, amely visszariasztja a látogatót. A tudományt igenis közkinccsé kell tenni, az élet mindennapi kérdéseihez közelebb kell vinni, mert csak így lehet hathatósan szolgálni a közműveltséget. A tudomány fényét minden ember szomjuhozza, nem szabad tehát ebből a nagyközönséget kirekeszteni. A Múzeum-Egyletnek éppen az lenne a feladata, hogy művelt olvasótáborot teremtsen. Ezért ne zárkózzék a szakosztály a szakszerű működés szűk körletai közé, hanem vegye észre az idők követelményeit, s azokat a feladatokat, amelyeket az újszerű szellemi áramlatok sodornak feléje.

Sokak a felfogásának Hegedüs István kolozsvári egyetemi m. tanár, választmányi tag adott kifejezést a szakosztály 1887. január 23-i közgyűlésén, amikor egy terjedelmes előterjesztést olvasott fel azzal a javaslattal, hogy a Kiadványok az Erdélyi Múzeum-Egylet támogatásával megindítandó havi folyóirattá alakíttassanak át. A tudomány és a szépirodalom kérdéseit egyformán tárgyaló olyan folyóiratot képzelt el, amelyben a tudós a maga búvárkodásának az eredményeit mutatná be, a költő és a szépíró pedig a kedélyvilág rejtett kérdéseire vetne világot a képzelet ihletett alkotásaiban. Iránycikkeket közölné a folyóirat a szociológia nevezetesebb kérdéseiről, kiterjeszkednék a politikai eszmék tudományos megvilágítására, a különböző tudományoknak az életre való kihatását, az absztrakt tudományoknak a társadalmi eszmék fejlődésére irányuló befolyását fejtené ki lehető szép és érthető írásmóddal; a szépirodalmi rész éles kritikával megválogatott termékeket tartalmazna, a kritikai szemle pedig a külföldi könyvpiac számontartásán kívül a tudomány és a szépirodalom termékeit méltatná az igazságosság és a méltányosság szigorú szempontjai szerint.³⁸

Hegedüs Istvánnak ez az indítványa élénk vitát keltett a szakosztályban. A felszólalók többsége elvben csatlakozott hozzá, de kivételét mindenki lehetetlennek érezte a pénzügyi nehézségek megoldhatatlansága miatt, de másrészt azért is, mert az indítvány túllépett az E. M. E. sajátos céljain. A megfontolandónak érzett eszme megmenntése és előkészítése érdekében dr. Farkas Lajos egyetemi tanár azt a közvetítő javaslatot tette, hogy a 20—24 ívnyi kiadvány négy füzetre osztva évnegyedenként jelenjék meg s mindenik füzet 1—1½ ívnyi könyvszemlét tartalmazzon. Amikor azután az elnöklő dr. Felméri Lajos előbb a dr. Hegedüs István, majd a dr. Farkas Lajos indítványát szavazás alá bocsátotta, a közgyűlés szótöbbséggel mind a kettőt

³⁶ E. M. E. Kiadványok, 1884. 343. l.

³⁷ E. M. E. Kiadványok, 1888. 152. l.

³⁸ E. M. E. Kiadványok, 1887. 57—71. l.

elvetette. A Kiadványok átalakításának a tervét azonban az Egyesület 1887. március 31-i közgyűlése helyesléssel fogadta, s így az eszme elindult, hogy testet öltjön, ha mindjárt nem is az elképzelt formában, hanem a szakosztályi munkásság keretei között.

A szakosztály következő évi, 1888. január 29-i közgyűlése újból fontolóra vette a közönség közönyös magatartását, amely se nem járatta, se a könyvárusnál nem vásárolta meg a Kiadványokat, s ezért úgy határozott, hogy az érdeklődés fokozására sűrűbben, évenként legalább hat ízben jelenjék meg, füzetenként 5 ív terjedelemben és meghatározott időpontban. A közgyűlés azt is elfogadta, hogy a két-havonként megjelenő Kiadványok szerkesztése a titkárra bízassék, „ki mellett az igazgató-választmány képezendi egyelőre a szerkesztő bizottságot”.³⁹ Így került az egyébként változatlan című 1888—1890. évfolyamok füzetének a címlapjára ez a megjelölés: „Szerkeszti a szakosztály választmányával egyetértve *Hegedűs István*.” Szóba került ugyanakkor, hogy a Kiadványok külsejét is esinosabb és jobb kiállítással kellene felcserélni. A választmány a közgyűléstől azt a megbízást kapta, hogy a kolozsvári nyomdaktól kérjen ajánlatokat s a lehető legjutányosabb feltételekkel kössön szerződést a Kiadványok minél tetszetősebb nyomtatására nézve. Ez rövidesen meg is történt. Mint az előbbi időszakban, most is 1884-től 1889-ig a ref. kollégium betűivel készültek, 1890-től kezdve azonban Ajtai K. Albert nyomdájából kerültek ki a Kiadványok. Az új vállalat munkája, a füzetek esinos alakja, technikai kiállítása és a megjelenésben tanúsított pontossága köztetszésben részesült, sőt föltűnést is keltett.⁴⁰ Végül egy indítvány kapcsán az a kérdés is tárgyalás alá került, hogy a folyóirat-jellegnek megfelelően egyszerűsítették a cím, azonban beható eszmecsere után a közgyűlés az indítványt nem fogadta el, mivel úgy látta, hogy a meglévő cím „a Múzeum-Egylettel való viszonyt pregnansul kifejezi.”⁴¹

Ebben az időben az Egyesület másfélezer forintot juttatott a szakosztálynak, s bár a tagsági díjakból és előfizetésekből még másfélszáz forint sem folyt be, a Kiadványok átlagos terjedelme 1888. óta 34 ívre emelkedett, sőt 1890-ben elérte a 36¹/₂ ívet. A mellett, hogy a nyomdaköltség egyharmadával kevesebb volt a szerkesztői és írói tiszteletdíjak összegénél, még minden évben jókora maradvánnyal zárult az egyenleg. Kétségtelen, hogy sem azelőtt, sem később anyagilag ilyen kedvező és gondtalan évei nem voltak a folyóiratnak. Tartalma jelentősen megélénkült, 1889. óta a könyvszemle és az egyleti élet ismertetése is helyet kapott benne s rövid pár eszendő alatt tudományos értéke és kedveltsége szembetűnően megnövekedett. Ez a siker már most felvetette és éltetni kezdte azt a gondolatot, hogy havonként megjelenő folyóirattá kellene fejleszteni.⁴² Az 1890. január 26-i közgyűlésen a titkári jelentés

³⁹ E. M. E. Kiadványok, 1888. 77. l.

⁴⁰ E. M. E. Kiadványok, 1891. 79. l.

⁴¹ E. M. E. Kiadványok, 1888. 79. l.

⁴² E. M. E. Kiadványok, 1891. 79. l.

önérzettel állapította meg, hogy a nyilvánosság legfőbb tényezői a Kiadványokat irodalmi nyereségnek nyilvánították.⁴³ Más jelenségek is a Kiadványok növekedő tekintélyére mutattak. A szakosztályi tagok száma hirtelen emelkedni kezdett, kiváló tudósoktól érkeztek dolgozatok, a fővárosi sajtó tüzetes ismertetésre méltatta a füzeteket és közleményeket vett át belőlük.⁴⁴ Ezt a föllendülést, amely még tartós ideig emelkedő irányban haladt, mindenki Hegedüs István szerkesztői ügyességének tulajdonította. Megkezdett munkáját azonban félbeszakította az a körülmény, hogy 1890-ben Kolozsvárról a budapesti egyetemre távozott. Helyébe az 1891. január 25-i szakosztályi közgyűlés titkárnak dr. Szinnyei József egyetemi tanárt választotta meg. Az 1891. évfolyam már az ő szerkesztésében jelent meg. Egyelőre csak annyi változás történt, hogy az irodalmi szemle nagyobb tért és súlyosabb jelentőséget kapott.

Az Erdélyi Múzeum életének az 1884-től 1891-ig terjedő nyolc esztendeje fejlődésének és tudományos értékgyarapodásának nevezetes időszaka. Folyóirat-jellegének a feláldozásával a tevékenyen működő szakosztály tudományművelésének lett a kizárólagos közlönye. Különösen kezdetben kivétel nélkül csak a szakosztályi üléseken bemutatott dolgozatokból került ki a tartalma. Ezek a dolgozatok nemcsak terjedelemben, hanem tudományos értékben is fölülmúlják az előbbi időszak iránytalan termelését. Tárgykörük a lehető legváltozatosabb: magyar és világirodalomtörténet, magyar és összehasonlító nyelvészet, magyar és egyetemes történelem, filozófia, esztétika, pedagógia, klasszika-filológia, művelődéstörténet, kronológia, numizmatika, archeológia, jogtudomány stb. Természetesen halvány nyoma sem mutatkozik bennük a múzeumi célgondolatnak, de annál szembetűnőbben domborodik ki belőlük az Egyesület alapításába beágyazott honismeret művelése. Van olyan évfolyam, amelynek 15 értekezése közül 14 honismeretetéssel foglalkozik. Általában a Kiadványoknak jó háromnegyed része honismereti, mégpedig legtöbbször erdélyi vonatkozású anyagot tartalmaz. Érdekes azonban, hogy ez a szakosztály akarata és tetszése ellenére történt. Szamosi János az 1888. évi január 29-i szakosztályi közgyűlés elnöki megnyitójában a honismertetésnek a többi tudományok hátrányára jelentkező aránytalanságát egészségtelen állapotnak minősítette, s fölhívta a szakosztály figyelmét az összes tudományok egyforma arányú művelésére. Hasonló véleményének adott kifejezést Hegedüs István,⁴⁵ és az Egyesület titkárnak, Finály Henriknek, az évi jelentéseiből szintén kiérzik a szemrehányás és a kifogás az egyoldalúság ellen. Ma már nem mentségre szorul, hanem elismerést érdemel, amit a kortársak téves szemlélete hibáztatott. Mindenki önkéntelenül is érezte, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos szerve és közlönye elsősorban Erdély multjának és jelenének megvilágítására

⁴³ E. M. E. Kiadványok, 1890. 105. l.

⁴⁴ E. M. E. Kiadványok, 1890. 511. l. 1891. 79. l.

⁴⁵ E. M. E. Kiadványok, 1888. 162. l.

van hivatva, éppen ezért azok a honismereti tanulmányok, amelyek ebben az időben a Kiadványok köteteit betöltötték, ma is értéket és a további kutatáshoz alapvető feldolgozásokat jelentenek. Azok az irodalomtörténeti, népköltészeti, történelmi és művelődéstörténeti értekezések, amelyek ebben az időben láttak napvilágot, — összesen 3702 lapon 172 közlemény, — a tárgyalt kérdések irodalmi repertóriumának ma is nélkülözhetetlen adatai. Különösen kiemelésre érdemesek az archeológiai irodalomban jelentős krasznai lelet feldolgozása (1888), az apahídai kincs ismertetése (1889), továbbá azok a régészeti dolgozatok, amelyek a régi Dácia ismeretét világították meg egészen új adatokkal. Arra is rá kell mutatnunk, hogy megalapítása óta az Erdélyi Múzeum bő teret adott azoknak a cikkeknek, amelyek a román nép, a román nyelv, irodalom és történelem ismertetésével foglalkoztak. Ebben az időszakban „a hazánk egyik testvérnemzetének beléletére vonatkozó hosszabb szakértekezések”⁴⁶ annyira rendszeressé váltak, hogy egyik évfolyamból sem hiányoznak. Még sehol sem olvastuk azt a megállapítást, hogy folyóiratunk e téren úttörő, a maga korában mindenestre ezzel a kérdéssel egyedül törődő szerv volt.

Az Erdélyi Múzeum multjának e második időszakában találta meg a sokáig keresett tudományos irányvonalát s továbbfejlődésének biztos alapját. Országos nevű s a magyar tudományosság történetében még ma is emlegetett olyan tekintélyes munkatársak működtek közre színvonalának emelésében, mint Brassai Sámuel, Finály Henrik, Szabó Károly, Téglás Gábor, Torma Zsófia, Jakab Elek, Kővári László, Felméri Lajos, Farkas Lajos, Ferenczi Zoltán, Széchy Károly, Hegedüs István, Mika Sándor, Imre Sándor, Csernátoni Gyula, Békésy Károly, Erődi Béla, gr. Kuún Géza, De Gerando Antonia, Pór Antal, Gergely Sámuel, Moldován Gergely, Török István, Sebesi Jób, Bálint Gábor, Beöthy Zsolt, Váczy János.

Dr. György Lajos.

⁴⁶ E. M. E. Kiadványok, 1888. 75. l. Titkári jelentés.

Kölcsey Parainesise pedagógiai szempontból.

Előadás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1938. évi december 13-án tartott ülésén.

Alig találunk történelmünkben olyan nagy embereket, akiknek alkotásaiból ne lehetne igazán értékes és feszítő erejű nevelői gondolatokat kiemelni és rendszerbe állítani. Minden igazi nagy magyar ember, — legyen az király, politikus, költő, hadvezér, vagy gondolkodó, — az igazi nevelőnek vagy nemzetnevelőnek legkiválóbb tulajdonságaival ékeskedik. Ezek a megállapítások különösképpen érvényesek annak a reformkornak nagy magyarjaira, amelyben Kölcsey is élt. Kortársai közül Wesselényi, a kiváló nemzetiségi politikus, az óvodák felállításáért lelkesedik; Széchenyi, a nagy gazdaságpolitikus, a reáliskolák és a műegyetem megteremtéséért fáradozik; Kossuth a reál- és ipariskoláktól várja a magyar polgári osztály megszületését; Eötvös, a magyar demokrácia előharcosa, a népiskolák reformját követeli.¹ Egyik legkiválóbb élő pedagógusunk, dr. Imre Sándor, külön tanulmányokban dolgozta fel a Kölcsey korában élt legkiválóbb magyarjaink nevelői gondolatait és törekvéseit.²

Kétségtelen, hogy nemcsak a magyar, hanem a más népek fiai közül kiemelkedő nagy embereknek is megvan a maguk nevelői jelentőségük az illető nép pedagógiájában, de a magyar nagy emberek sokkal nagyobb mértékben váltak nevelő hatások forrásává, mint a más népek lángelméi. Ennek a jelenségnek okát talán helyesen magyarázzuk, ha azt mondjuk, hogy egyetlen európai népnek az életében sem emelkedtek ki olyan sötét háttérből, annyi súlyos gond közül az igazi nagy emberek, mint a magyar nép igazi nagy fiai. A mi történelmünkben örökösen éreznünk kellett a nép nagy tömege és az élen járók között tátongó szakadékot. Szent István keresztyén alakja élesen áll szemben a pogány magyarok tömegével, Mátyás nyugati humanista műveltsége nemcsak a nép, hanem a főurak általános műveltségét is messze felülmúlja, Bethlen vagy Pázmány művelődési törekvései a három részre szakított ország háborúk, belső békétlenség, szegénység által megsanyargatott népe fölé emelkednek. Kölcsey korában éppen csak születése utáni első éveit éli a megújult magyar szellem, és egyre éle-

¹ Kornis Gyula: *Kölcsey Ferenc világnézete*. Budapest, 1938. 113—14. l.

² *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Budapest, 1904.; *Wesselényi szózata és a köznevelés*. Az E. M. E. harmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve, Kolozsvár, 1907.; *Eötvös nem a múlté*. Erdélyi Múzeum, 1909. évf.

sebbé válik a társadalmi és gazdasági reform sürgetése. Franciás és németes műveltségű főurak és latinul politizáló köznemesek között igazán magától értetődő volt az új magyar nemzetnevelés szolgálata; embertelenség lett volna meg nem látni, hogy milyen új nevelő munkákat kell megindítani a polgári és népi elemek felemelése és nemzeté alakítása érdekében.

A magyar nagy emberekben éppen az a legbámulatosabb, hogy a legvilágosabban látják a magyar bűnöket, hiányokat, veszedelmeket, igen sokszor egyenesen a halál torkában látják vergődni népüket, de mégsem esnek kétségbe, mert hisznek abban, hogy komoly és széleskörű nevelőmunkával a végső romlásból is meg lehet szabadítani ezt a népet. Igazán bámulatos, hogy a legmetszőbb és legsötétebb nemzeti kritika mellett sem veszítik el ennek a nemzetnek a nagyjai a nemzet felemelkedésébe vetett hitüket. Ez a jövőt remélő termékeny hit az alapja azoknak a pedagógiai hatásoknak és gondolatoknak, amelyek belőlük kiáradnak. Nekünk, mai válságok között vergődő, sokszor mindentől lemondó magyaroknak, nagyjaink e példamutatásáról sohasem szabad megfeledkeznünk.

Kölcsey Ferenc földbirtokos, képviselő, vármegyei főjegyző, politikus, költő és filozófus volt. Sok ágba bomló hivatásának minden körében kiváló és maradandó értékeket alkotott, nem egy területen egyenesen úttörő munkát végzett. Életének egyetlen olyan területe sincs, ahol a szakember mellett ne mutatkoznék meg benne a széles körre kiható, vérbeli nevelő is. Mint földbirtokost érdekli az új magyaróvári gazdasági iskola és színes képben számol be róla. Mint vármegyei főjegyző kiváló gondallal neveli patvaristáit. Éppen a Parainesisből fogjuk meglátni, hogy mint politikus miképpen akarja öccsét a közpályára felkészíteni. Költőtársairól írt kritikáival új magyar költőket akar nevelni. Filozófiájában közben megszületett gondolatait mindig azért közli, hogy velük másokra nemesítőleg hasson. E sokoldalú pedagógiai hatás mögött Kölcsey ízig-vérig pedagógus személyisége áll. Egykori tanárai oly világosan felismerték Kölcsey pedagógiai képességeit, hogy már huszonegy éves korában meghívták a debreceni kollégiumba jogtanárnak. Ő maga sohasem alapít családot, de tágabb családja köréből előbb unokahugát: Lenkát, majd unokaöccsét: Kölcsey Kálmánt, neveli. Hogy különösen Kálmán öccsének a nevelésével milyen komolyan és alaposan foglalkozott, világosan megismerjük élete utolsó nagy művéből, egész élete gazdag tartalmát hitvallásszerűen összefoglaló Parainesiséből.

A „parainesis“ görög szó, magyarul intést, intelmet, buzdítást jelent. Eredetileg a beszédnek volt egyik fajtája, később a pedagógiai hitvallások jelölésére használták. Az európai irodalom első parainesisét Isokrates görög filozófus írta³ öccséhez, Demonikoszhoz. Isokrates munkáját Kölcseynek ismernie kellett, mert hatásának felismerhető nyo-

³ Waldapfel János: *Kölcsey Parainesisének antik mintája*. Egyet. Phil. Közöny 1904. 425. l. (Pintér: Irod. Tört. V. k. 492. lapja tévesen a Budapesti Szemlében megjelentnek írja e tanulmányt.)

maival találkozunk munkájában. Cicerónak a fiához, Marcushoz, intézett *De officiis* c. beszédét — Kölcsey ezt minden bizonnyal ismerte, — szintén a parainesis-irodalomba sorolhadjuk. A keresztyén magyar irodalom első alkotásában, Szent István királynak a fiához, Imre herceghez, intézett *Intelmeiben*, az első magyar parainesist kell üdvözlőnk. Amikor Kölcsey Parainesisét megírta, öccse még nem érett meg annyira, hogy annak minden szépségét és gazdagságát fel tudta volna fogni. Kölcsey nem is a serdülő fiúnak, hanem az abból egykor kialakuló férfiúnak írta ezt a végrendeletét.

Kölcsey ez utolsó nagyszabású művén tehetségének és készült-ségének minden értékes tulajdonsága hatványozott mértékben jelenik meg. Gondolatmenete a nélkül, hogy a mű fejezetekre lenne osztva, világosan halad előre és felöleli mindazokat a kérdéseket, amelyeknek egy pedagógiai végrendeletben benne kell lenniök. Ha Kölcseynek csak ez az egy műve maradt volna, ebből is pontosan meg tudnók állapítani, hogy milyen görög-római és modern írók, költők és filozófusok hatottak rá. Ezeknek a hatásoknak csodálatos áthasonításáról és szellemi életének általuk való megtartalmosításáról tesz bizonyosságot a Parainesis. A hatások átértékelő, magában átalakító, egészen újra értelmező és új célra felhasználó, egészen kiforrott, klasszikussá merevedett Kölcsey áll ebben a műben előttünk. Talán éppen ez a beérkezetttség, zártság, ke-rekség s az azt beborító gördülékény és csiszoltságában ragyogó stílus teszi ezt a művet kissé hüvössé, és éppen az ifjúság számára, akinek íródott, ha nem is visszariasztóvá, de mindenesetre nehezen megköze-líthetővé. Az élményszerűséget, a gondolatok kialakulásának lázas lük-tetését, az ellenkező felfogásokkal való éles vitákat nélkülözzük ebben a műben. Pedig ezek a tulajdonságok mennyire feltalálhatók Kölcsey egyéb műveiben. Mialatt a Parainesist olvassuk, sohasem érezzük, hogy az író velünk együtt haladva, hozzánk leereszkedve, kérdéseinket ki-lesve és azokra válaszolva akarna minket a jobb és igazabb felfogásról meggyőzni. Sokkal jobban sikerült klasszikus műremek, hogysem minden ifjúsági olvasmánnyá válhatna. Ezért kell ezt a művet minden kor ifjúsága számára a kor nyelvén, az ifjúság kérdései között haladva, kemény héjától megszabadítva, tolmácsolni. A vele való foglalkozás a pedagógus számára sok áldást jelent. Erre kívánok rámutatni a kö-vetkezőkben.

I.

Kölcseyt, — nem utolsó sorban a Parainesis alapján, — *nemzet-nevelőnek*⁴ szokták tekinteni. Ha nevelői programjának összefoglaló és jellemző címet akarunk adni, valóban találóan nevezhetjük *nemzet-nevelőnek*. De mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy Kölcsey nem abban az értelemben nemzetnevelő, ahogy ma szoktak általában a nemzet-

⁴ Tones Gusztáv: *Kölcsey Ferenc pedagógiai nézetei*. Magy. Paed. 1896. 474. l.; Barankay Lajos: *Kölcsey nemzetnevelő eszméi*, u. o. 1938. 129. l.; Kornis Gyula i. m. III. *Kölcsey, a nemzetnevelő*, 98. l.

nevelésről gondolkodni. Különösen a Parainesisben lefektetett nemzetnevelői program különbözik élesen a mai nemzetnevelői programoktól. Ma nemzetnevelésen az egész nemzet intézményes, állami keretek közé zárt, kötött rendszerét szokták érteni. Az új nemzetnevelés nem az egyénre, hanem a közösségre néz, nem az a célja, hogy egyéni képességeinek korlátlan és szabad kibontakozására segítse az embert, hanem arra törekszik, hogy a legnagyobb állami közösségnek pompásan engedelmeskedő kisebb közösségeket alkosson az ifjúságból. A Parainesisben alig néhány szó van a nagy nemzeti közösség, a tömeg neveléséről, mivel Kőlcsey egész nevelési rendszere nem demokratikus, hanem arisztokratikus. A nemzetnevelés alapját kevés, a tömegtől független, igazán tehetséges ember kinevelésében látja. Ezt az arisztokratikus nevelési eszményt csak a magános neveléssel támogatott önneveléssel lehet elérni. Kőlcsey elvi alapon ellensége az iskolai és általában a közösségi nevelésnek. „Én a magányos nevelés mellett élek és halok. Embert csak az formálhat; az iskolai intézetek nem lehetnek és nem fognak lehetni egyebek, mint tudóst formálni igyekező intézetek“.⁵ Ezzel a vallomással kapcsolatban azonban jól kell látnunk, hogy Kőlcsey éppen az eredményesebb, a nemzetnek jobban szolgáló tudó ember kialakításáért ellensége az akkori minden gyakorlatiiséget nélkülöző, tudóst nevelő, még mindig csak latinul beszélő iskolának. Annak a kornak iskoláiban a nemzeti nevelést még csak a kezdetleges iskolai önképző társaságok képviselték. Kőlcsey azért ajánlja a magánoktatást, mert a nemzeti nevelés számára még nem volt megfelelő keret. Kőlcsey korában, amikor közép- és főiskoláink még latin nyelvűek, amikor nemzeti nyelvű műveltségünk renaissance-a az első nehézségeken alig van túl, nem lehetett széles néprétegeket megmozgató nemzeti nevelésről beszélni, míg a nemzet kevés kiválójai maguk meg nem találják a nemzeti nevelés alapmotivumait. Azt sem szabad elfelednünk, hogy Kőlcsey mélyen át volt itatva a klasszikus és az új német humanizmus gondolataitól. Az igaz, hogy hovatovább egészséges nemzeti érzése válik egész lelki világának uralkodó eszméjévé, s a görög-római klasszikusoktól is hazaszeretetet tanul, de a Parainesisben előttünk álló nemzeti gondolkodású Kőlcsey sem tagadja meg az igazi nemes humanizmust. Kőlcsey kiforrott világnézetének a középpontjában kétségkívül a nemzeti közösség valósága áll. Szerinte az ember valódi hivatását nemzete szolgálatában találja fel, de csak akkor lehet valaki nemzete igazi tagja, ha előbb erkölcsi értelemben vett emberjellemmé tudott válni, de egyetlen nemzetnek sem szabad megfeledkeznie arról, hogy hozzátartozik az emberiség nagy családjához. Vagyis a nemzeti lét alapját az embervoltukat szabadon kifejtő egyének alkotják, a nemzetek pedig beletagolódnak az emberiség nagy közösségébe. A nemzeti közösség nem lehet gátja az igazi egyéniség jellemmé alakulásának, sőt annál értékesebb egy nemzet, minél értékesebb jellemekből épül fel, másfelől a sajátos nemzeti tulajdonságok kialakítása

⁵ 1832. május 3-án Bártfayhoz írt leveléből. Tones i. m. 477. l.

és védelme nem jelenti egyben a más népekkel való szembe fordulást. Kölcsey nemzetnevelésének humanista alapja és humanista végkitekintése van. Kölcsey a magyar nemzet fiait igazán magyarokká törekszik tenni, de ezzel nem akarja őket sem emberi egyéniségüktől megfosztani, sem más népekkel szembeállítani, sem az emberiség nagy értékei elől elrekeszteni, vagy az emberiség nagy közösségéből kizárni. Kölcsey nemzetnevelésének rövid foglalatja: minden irányban kiművelt embereket adni a magyar nemzetnek és az igazán kiművelt magyarokból álló nemzetet beletagolni a népek nagy közösségéből álló emberiségbe.

Ebben a tételben fejtegetésem további menetének a váza is benne foglaltatik: azt kell kifejtennem, hogy miképpen látja Kölcsey Parainesis az egyéniség kinevelését, a kinevelt egyéniségnek a nemzetbe való belenevelését és a kinevelt egyéniségekből felépült nemzetnek az egész emberiséggel való kapcsolatba hozását.

II.

A Parainesisben — mint már említettük — nem egy általános, mindenkire kiterjedő, demokratikus nevelésnek, hanem a nemzet legkiválóbbjai arisztokratikus nevelésének alapelveit találjuk fel. A nemzet vezetésre hivatott egyéneitől függ a haza és emberiség boldogulása. „Hazát és emberiséget csak *jelesek* boldogíthatnak“. ⁶ Ezeknek a jeleseknek igazi karakterekké kell válniuk, különben nem tudnak a tömegből kiemelkedve a tömegnek szolgálni. Az *egyéniség nevelésének* igazi célja ezeknek a vezetésre hivatott jellemeknek a kialakítása. Az igazi jellemet „*ítélet* és *akarat* ereje tartja felül a sokaságon“. ⁷ Az *ítélet* és *akarat* mellett a jellem harmadik tevékenységének, a „*meleg kebelnek*“ is ki kell alakulnia, ezért tanácsolja, hogy „meleg kebelrel tégy mindent, amihez fogsz, s meleg kebelrel szólj mindent, amit beszélsz“. ⁸

A Kölcsey szerinti igaz emberben az érzelmeknek, a tudásnak és az akaratnak kell minél tökéletesebb fokra kifejlődni, de a kifejlődés alatt és után is egymással belső összhangban maradnia. Az egyéniség alapját ebben a három belső tevékenységben és az egyéni nevelés célját ezeknek a kifejlesztésében látja.

1. Az *érzelmi nevelés* célja a „meleg kedély“ kialakítása. Kölcsey-nél az érzelmi életnek óriási jelentősége van. Ő sokkal több tevékenységet vesz be az érzelmek közé, mint mi, másfelől a romanticizmus és a német idealizmus felé fordulása miatt ő is, és kora is, sokkal dúsabb érzelmi életet élt, mint mi. Az érzelmi élet alapja az istenség imádása. „Imádd az Istenséget“, adja öccsének a jó tanácsot, mert „semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet

⁶ Kölcsey Ferenc *Minden Munkái* Toldy Ferenc által kiadott második bővített kiadását használtam. Ennek Budapesten 1860-ban megjelent V. kötetében található a Parainesis. Ahol más forrásra nem utalok, csak lapszámot közlök, mindig erre a könyvre gondolok. 129. l. ⁷ 131. l. ⁸ 151. l.

mindennapi jeleneiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával való foglalatatoskodás". Isten valóságának jelei „magas körbe vonják“ az embert.⁹ A vallásos érzelmenek egészen központi helyet biztosít az ember életében. Csak az Istent igazán tisztelő ember ismeri meg magát igazán, találja meg helyét a mindenségben, csakis a vallás adhat az embernek erőt arra, hogy süllyedéséből felemelkedhessék.¹⁰ A vallásos érzés mellett a *szülők iránti szeretet* az egészséges lélek másik nagy érzelme. Ez az érzés is az állati lét fölé emeli az embert.¹¹

E két alapérzelmen épül fel az *emberiség egészének* és azon belül a *hazának*, a saját *nemzetünknek* a szeretete.¹² Kölcsey szerint az egyéni élet igazi alapjai a mély érzésekben, érzelmekben rejlenek, az egyéni nevelés célja tehát nem lehet más, mint ezeket az érzéseket felkelteni, ébren tartani és az őket megillető szerephez juttatni. A gazdag, tiszta és nemes érzésvilág nélkül haszontalanok az ismeretek, üresek és céltalanok az akarat cselekedetei.

2. Az *értelmi*, vagy tudományos nevelés célja a tiszta *elvekre* és világos *ítéletekre* való eljutás. „Legelső mit e részben tennünk kell: tiszta ismerettel választott s állandóul megtartandó *elv* birtokára törekedni. Ennek híjával, ha nem éppen gonosz is valaki, de pillanatnyi indulatok és az igen sokszor rosszul értett önszeretet mindenkori sugalmi határozzák; majd jót, majd gonosz cselekszik, és életfolyama e kettőnek bizonytalan vegyülete“.¹³ Az ismereteket tapasztalatokkal kell összegyűjteni, de biztos elv alapján kell rendezni, különben az ismeretektől sohasem juthatunk el az ítéletekig. „Tapasztalás, tanulás, figyelem, és gondolkozás: négy eszköz, minek szorgalmas használata által az ítélet napról-napra erősödik“.¹⁴ Az igaz ítéletre való eljutás közben két kísértéstől kell tartozkodni: kerülni kell az elfogultságból származó *általánosítást*,¹⁵ és nem szabad engedni, hogy a *közvélemény*¹⁶ velünk szemben álló ítéletei eltérítsenek tisztán felismert elveinktől. Minden igaz ismeretnek a *magunk* ismeretén kell kezdődnie¹⁷ és az *ember szolgálatában* kell állania.¹⁸

A tanítói munkának tehát az életre kell az embert felkészítenie. Ez a munka segíti az embert arra, hogy indulatain uralkodva, biztos elvek alapján világos ítéletekkel tudjon az embertársaknak szolgálni. Csak a határozott elvek birtokában levő ember tud a tömeg fölé emelkedni s a tömeg ura lenni.

Mi legyen az a *terület*, ahonnan ismereteinket össze kell gyűjtenünk? Sokan tartják Kölcsey nevelési elgondolását éppen ezen a téren hiányosnak, mert egy szót sem szól a természettudományok és a matematika jelentőségéről és szerepéről. Ez egyfelől az akkori romantikus életszemléletből, másfelől a Parainesis sajátos céljából következik:

⁹ 118—19. l. ¹⁰ 119. l. ¹¹ 120. l. ¹² 121. l. ¹³ 116—17. l. ¹⁴ 132. l.
¹⁵ 140. l. ¹⁶ 144. l. ¹⁷ 143. ¹⁸ 143. l.

Kölcsey ebben a műben arról beszél, hogy a nemzet vezetésére felkészülő fiatalembernek jövő politikai pályája érdekében miket kell megtanulnia. Mindenek előtt hangsúlyozza a *nyelvek tanulását*.¹⁹ Ezen a téren legelső kötelesség a nép nyelvének megismerése. Ebben a fáradozásban azonban tartozkodni kell a felületességtől és a gyors sikerek miatt az elbizakodástól. Alaposan, részleteiben meg kell ismerni a nyelvet, hogy az a közéleti férfi kezében a kifejező eszközöknek végtelen lehetősége legyen népe szolgálatában és védelmében. A saját nyelvünk tanulását sohasem fejezhetjük be. Anyanyelvünkön kívül minél több idegen nyelvet kell megtanulnunk, különösen a görög és a latin nyelv elsajátítása fontos. Az ókori klasszikus nyelveken keresztül az emberi szellem legértékesebb alkotásait ismerhetjük meg és a legvilágosabb példáit nyerhetjük a hazafiságnak. A nyelvek mellett nagyon fontos a „halottak tetteinek“ ismerete.²⁰ A történelmi nevelés hangsúlyozása szempontjából Kölcseynek egészen úttörő jelentősége van. „Kölcsey látja meg először — mondja Kornis Gyula — teljes öntudatossággal a *hazai történelmi hagyomány* nagy nemzetnevelő, nemzeti közleket formáló hivatását.“²¹ A mult mellett azonban a haza *jelen állapotát*²² is ismernie kell a jövő vezető emberének. Ő maga 1830-ban, alaposan ellenőrzött adatok alapján, készült beszédet tart „A szatmári adózó nép állapotáról“. Ez a helyzetrajz egyik legelső olyan falutanulmány, amelyből a nemzet jelen állapotát lehet megismerni. Komoly munkával kell tisztába jönni azokkal a *kormányzati elvekkel*²³ is, amelyek között a nemzet él.

A tudás sohasem lehet öncél; minden tudással a köz szolgálatára kell felkészülni. Jelszava: „Magányosan ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átplántáltatva, közkinccsé váljanak.“²⁴ „A tudományt munkás étellel kell egybekötni.“²⁵ A tanult embert tudása szolgálatra kötelezi. Az intelligens embernek ki kell lépnie a négy fal közül, hogy tudásának többletével másokat is felemelhessen. A vezető embernek különösen az *ékesszólást* kell elsajátítania, mert az ékesszólás a közre való hatásnak legsikeresebb módja.²⁶ Az ékesszólásban való tökéletesedéshez föltétlenül szükséges a klasszikus szónokok alkotásainak az ismerete. „Ismerkedjél a régi és újabb kor nevezetes szónokaival, s mindenek felett ama kettővel, kiknek egyikét Athene, másikat Róma nevezé magáénak, Demosthenessel és Ciceróval.“²⁷ A szónoklásban való gyarapodás az egyéniség kifejlesztésében is nagy szerepet nyer: „a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szívrázó erőt kíván, s mondhatod-e haszontalannak a fáradságot, mely annak megnyerésére éveken át fordíttatik?“²⁸ Az ékesszólás szabadsága a nemzet szabadságának a mértéke. A vélemény felelősségteljes szabad nyilvánítása harc a nemzet szabadságáért és bizonyossága a nemzet szabadságának. Ma talán kissé idegennek tetszhetik, hogy Kölcsey ilyen nagy súlyt vet a szónoklás tanulására és gyakorlására,

¹⁹ 128 l. ²⁰ 128. l. ²¹ I. K. 210. l. ²² 127. l. ²³ 127. l. ²⁴ 126. l. ²⁵ 126. l.
²⁶ 127. l. ²⁷ 127. l. ²⁸ u. o.

a maga korában azonban egészen természetes volt, hogy fontosnak tartotta az ifjúság kiképzését a szónoklásban.

3. Az egyéniség nevelésének végső célját az *akarata jellemmé* szilárdításában látja. Törekedj „*saját karakterre*“,²⁹ biztatja öccsét. A jellem az emberi *önszeretettel* vívott örökös harcban alakul ki, az önszeretetből az *önfeláldozás* erényének megvalósítására törekszik.³⁰ A jellem belső tartalma bátorságból, türelemből, állandóságból, állhatatosságból és küzdelemből tevődik össze.³¹ A cselekedet mozgatója sohasem lehet a *hála*; mindent belső *hivatásunkból* folyó kötelességteljesítésből kell tennünk, különben cselekedeteinknek nincsen igazi értéke.³² A jellem hivatásának felismerése által alakul ki és válik a közösség igazi értékes tagjává. A hivatását felismert ember világosan látja annak a közösségnek a sorsát, amelyet szolgálnia kell, és a sors sötét kétségei között is eligazítja világosan felismert hivatástudata.

A mély érzéseken felépülő, tiszta elvekig eljutott és világos ítélőképességgel felruházott ember az élő lelkiismeret által vezetett, másokért szolgáló *tettekben* éri el célját. Kora intellektuális nevelésével szemben a Parainesisből minduntalan kicseng Kölcsey tetteket követelő hangja.³³ „Többször mondtam: az élet főcélja — tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy! s tégy minden jót, ami téled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel tehesz, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.“ Az igazi nagyság nemcsak mély érzéseket és gazdag tudást hordoz, hanem tesz is mások javáért. Nincs szánalmasabb a *szinlelt nagyságnál*,³⁴ amely önmaga dicséretében senyved el. Az igazi nagyság az általa kifejtett munkában, az igazi tetterő kifejezésében látszik meg.³⁵

4. Kölcsey világosan látta, hogy a tőle követelt ideális egyéniségnek nem könnyű a sorsa a földön, mert az ilyen független, saját belső törvényszerűségének kibontakozásában hivatása tudatára eljutott jellemnek sok ellensége van. Annál mostohább és nehezebb az ember sorsa, minél magasabb, a megszokottól különböző eszményt állított maga elé. A sorsnak ezt az elkerülhetetlen játékát az igaz nagyság örömmel fogadja, mert „a *szenvedés* és *kebelzaggató áldozat* tulajdon örömet hoz lelkeinknek, és sorsunkon felülemelkedni megtanít.“³⁶

Az egyéni élet sikerét nem az méri, hogy mennyi elismertetésben van része, hanem sokkal inkább az, hogy hűséggel ragaszkodik lelkiismeretesen felismert hivatástudatához „Szerelmemet az emberiség s bizodalmasomat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém; s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbe ment remények után sem fog vigasztalás nélkül maradni“, — fejezi be a Parainesist Kölcsey Ferenc. Az egyéniség élete és hivatása sohasem érthető meg önmagából, hanem mindig abból a közösségből, amelynek szolgálatára rendeltetett.

²⁹ 139 l. ³⁰ 116. l. 120. l. ³¹ 135. l. ³² 138. l., 146. l. ³³ 130. l. ³⁴ 141 l.
³⁵ 142. l. ³⁶ 114. l.

III.

Mialatt arról beszéltünk, hogy miképpen gondolkozik Kőlcsey az egyéni nevelésről, szüntelenül ki kellett tekintenünk a *közösségi nevelés kérdéseire* is. Igen, mert nála az egyéniség a közösség szolgálatában találja meg igazi hivatását, az egyéni nevelés az igazi közösségi életre készíti fel az embert. Annak ellenére, hogy Kőlcseynél ilyen szoros kapcsolat van az egyéni és közösségi nevelés között, mégis végig kell tekintenünk azokon a gondolataink is, amelyek kifejezetten a nevelés közösségi vonásairól szólnak. Míg az egyéni nevelés tárgyalása során az egyén felől néztünk a közösségre, most a közösség kérdéseiről nézünk vissza az egyénre.

A Parainesis három közösség jelentőségét állítja elénk. A vezetésre hivatott egyéneknek, akik a közszolgálat alapelveiben egyet értenek, szoros *baráti közösséget* kell alkotniok, hogy az általuk képviselt eszmét a közönség közönyével szemben diadalra tudják vinni. Mai szóval azt mondhatnám, hogy már Kőlcsey kifejezi az ú. n. eszmei élcapatnak a szükségét. Az embert legdöntőbben meghatározó közösség a *nemzet*, vagy a *haza*. Az egyes ember a tulajdon nemzetében ismeri fel azt az emberi közösséget, amelynek legelső sorban tartozik szolgálattal. A nemzetet túl azonban nem szabad megfélemlíteni az *emberiség egyetemességéről* sem.

1. „Légy kész *egyesülni*,³⁷ mert az a nép, amelynek fiai saját házaikban elszigetelve csak önmagukról gondolkoznak, s parányi céljait csak egyenként úzik, még félig vadnép.“ „Jegyezd meg: azt, ami legegyszerűbben, s legtermészetesebben vezet célra, kitalálni kevés ember dolga.“³⁸ „Mindég és mindenütt vagynak, bár kevesen, kik a jót és szépet szeretni, s az arra törekvő tetteit méltányolni tudják. E kevesekhez csatold magadat, s mennél szorosabban. Egyesült erejük célra jutásod könnyíteni, részvételök bukásodat vigasztalni fogja. Fáradaid jutalmát önérzéseden kívül a kevesek jóváhagyásában keresd; csak ezek körében alapul meg a maradandó hír, s nem csak maradó, de megérdemelt hír.“³⁹ Ilyen vallomásokban mutat rá a Parainesis arra, hogy minden nagy célért küzdő embernek a hasonló nagy célokért küzdő kevesekből kell maga mellé közösséget szerveznie. A Parainesis arisztokratikus nevelési céljából ez az elgondolás magától értetődően következik. Az egyén akkor tud az emberi társadalom szélesebb rétegeire sikeresen hatni, ha hozzá hasonló jellemek társasága veszi körül.

2. A Parainesis felfogása szerint az ember az egész emberiség szeretetére van kötelezve. Ezt a parancsot azonban csakis úgy tudja megvalósítani, ha az emberiség nagy közösségén belül saját *nemzetét* szereti mindenekelőtt. Az igazi nagy emberek nem az egész emberiségnek, hanem nemzetüknek szolgáltak, s nemzetükért végzett szolgálattal

³⁷ 132. l. ³⁸ 133. l. ³⁹ 137. l.

vívták ki az egész emberiség tiszteletét.⁴⁰ A haza vagy nemzet fogalmában az emberi társas életnek és egyéni életnyilvánulásnak minden értékes jelenségét összefoglalva látja. „Tudd meg: e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak öszvessége. Oltár, atyáid által Istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált, szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaid s polgártársaid: egytől-egyig csak egészítő részei annak.“⁴¹ Szinte azt mondhatnók, hogy Kőlcseynél a modern totális nemzet szemlélet jelentkezésével találkozunk, hiszen az ő felfogásában az egyén és a kisebb emberi életközösségek mind a haza valóságában, a nemzethez való viszonyukban nyernek értelmet és célt. Ez a totális szemlélet azonban nem jelent nála más nemzetekkel szemben kizárólagosságot és elzárkózást.

A nemzetben belül nemcsak a vezető keveseknek a rétegét különbözteti meg, hanem szétválasztja egymástól a nemzetet és a sokaságot is. Hasonlata szerint a nemzet a Balaton, a sokaság pedig a Balaton hullámai. Nagy veszedelem, ha egyesek a hullámozó sokaságot saját céljaik elérése végett viharzásra készítetik.⁴² Nagyon kell a nép felelős vezetőinek arra vigyázniok, hogy oktanul fel ne ingereljék a tömeget, bár néha a tömeg vulkányszerű kitörése lényegesen vitte előbbre a nemzet sorsát. A nemzet igazi szolgálata nem annak tömegét alkotó sokaságának felingerlésében, hanem állandó, gondos nevelésében van. Az intelligens vezető embereknek állandó gonddal kell a nemzet és haza minden irányú javán munkálkodniok.

A Parainesisben lefektetett nemzetnevelési programmnak két lényeges pontja van: komoly egyéniségneveléssel igazi vezetőosztályt nevelni a nép közé, hogy az azután minden irányú népnevelő munkába kezdhesen. Nem lehet addig komoly és céltudatos nemzetnevelésről beszélni, amíg a nemzet legjobbjai maguk között el nem döntötték, hogy milyen célra is akarják a nemzetet vezetni. A nemzetnevelő munka felülről indul lefelé, és a nemzet megállapodott és megszervezett rétegein keresztül hatol le a nép nagy tömegeihez, a sokasághoz.

Mivel a nemzethez való tartozás elsősorban érzés dolga, a nemzetnevelés legelső feladata a nemzeti érzésnek ébrentartása és igazi szeretetté fokozása. Ennek a nevelésnek a komolyságát, eredményét az méri, hogy a neveléssel táplált nemzeti érzésből milyen áldozatok fakadnak és milyen közösségi szolgálatok támadnak.

3. Bármennyire központi közösségnek tekinti is Kőlcsey a nemzetet, nem tud annak határainál megállani, hanem azon túltekint az egész emberiségre. „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépre osztott nagy nemzetségnél, melynek mindenik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.“⁴³ „Az emberiség egészének haladásában bízni kell.“⁴⁴ Az emberiség egésze olyan mint az óceán, mi csak buborékok vagyunk benne.⁴⁵ Az egyén az embe-

⁴⁰ 121. l.⁴¹ 122. l.⁴² 145. l.⁴³ 121. l.⁴⁴ 144. l.⁴⁵ 153. l.

riség egészén keresztül kerül a világmindenséggel belső kapcsolatba, s tudja igazi rendeltetését és sorsát feltalálni.

Noha a nagy emberek mindig egy-egy nemzet szolgálatában mutatják meg igazi értéküket, azok a kincsek, amelyekkel ők gazdagították az emberiséget, közös kincsei minden embernek. Nekünk egyformán kell a magunk és a más népek nagy embereitől tanulnunk. Az egyén a tanuláson keresztül ismeri meg az egyetemes emberiség igazi nagy alkotásait, és azok ismeretéből ébred fel a szívében az egész emberiség iránti szerelem. Erre a szerelemre pedig azért van szükségünk, hogy az egyes emberekből való kiábrándulásaink miatt el ne veszítsük belső egyensúlyunkat és életkedvünket.⁴⁶

A nemzet az igazi jellemmé formált egyéniségekből épül fel és azok szolgálata által virul. Ezeknek az egyéniségeknek sohasem szabad az emberiség egészéből kiszakadniok, az egyetemes emberi művelődés igazi nagy értékeit nekik kell nemzetük felé közvetíteniök.

IV.

Utolsó kérdésünk, hogy a nevelésnek milyen *módjart* ajánlja a Parainesis? Mivel a Parainesis elsősorban a nemzet vezetésére felkészülő kevesek magánnevelésével és önnevelésével foglalkozik, azok a módok is, amelyeket ajánl, nem terjedhetnek ki az egész nevelésre, különösen a közösségi nevelés formáira. Kőlcsey, — mint fent említettük, — az *iskolai nevelést* egészen sikertelennek és eredménytelennek minősíti a vezető rétegek számára. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ellensége minden iskolának, és nem tartja az iskolát szükségesnek a nemzet szélesebb rétegeinek a nevelésére. Az igazság az, hogy erről a kérdéstről ebben a művében nem beszél, viszont a kevés vezető felkészítésére a saját korabeli iskolát régi módszerei, zárt anyaga, avult szelleme miatt alkalmatlannak minősíti.

1. A *közvetlen nevelési módok* közül különösen a *szoktatás* és *példaadás* jelentőségét emeli ki. „Jókor kell magadat *szoktatnod* az erényt ismerni, szeretni, s úgy sajátoddá tenni, hogy természetteddel összeolvadjon, s attól élted semmi helyzetében, semmi változandóságaiban el ne válhass.“⁴⁷ „Mások *példáit*“ és az „élő *példákat*“ követve,⁴⁸ tud a lélek az erkölcsi életben a legsikeresebben gyarapodni. Ennek a szoktatásnak és példakövetésnek „*állhatatos ragaszkodásban*“⁴⁹ kell megnyilvánulnia, mert csak így lehet az erkölcsi célhoz elérkezni. A példa és eszmény követéséhez azonban az érzelmek „*felmelegedése*“⁵⁰ is kíválónan szükséges. Eszményeink iránti belső *szeretet*⁵¹ nélkül azokat nem igen tudjuk megvalósítani. Az emberben két természet lakozik, önző vágyaink csak sajátmagunk szolgálatára serkentenek, ezeknek a vágyaknak a legyőzésével lehetünk csak igazi jellemes emberekké. Jel-

⁴⁶ 153. l.

⁴⁷ 116. l.

⁴⁸ 117. l., 130. l.

⁴⁹ 117. l.

⁵⁰ 118. l.

⁵¹ 116. l.

lemünk kialakításához mindenképp előttr eszményeink megismerése, megszeretése⁵² szükséges.

Az értelmi nevelés körében is mindenképp a *tapasztalatszerzés*⁵³ közvetlen módszerét ajánlja. A tapasztalás segítségével kerülünk az étellel közvetlen kapcsolatba, erre pedig mindenkinek multhatatlanul szüksége van. Kölcsey éppen azért áll szemben olyan élesen kora iskoláival, mert azok nem adtak alkalmat a közvetlen tapasztalatszerzésre, nem hozták közvetlen kapcsolatba az ifjúságot az étellel. A tapasztalást azonban követnie kell a *gondolkozásnak*,⁵⁴ mert különben nem lehet biztos elvekig és ítéletekig eljutni, már pedig a nevelésnek ez a célja.

Az egész nevelésnek a belső hajtóereje a *szorgalom*. Vallja, hogy az egészséges lélek szorgalma pótolja a lángert.⁵⁵ A szorgalom erénye nélkül az önnevelés megvalósíthatatlan. A szorgalomra pedig egyfelől eszményeink ösztönöznek, másfelől a helyes szoktatás sarkal.

2. A *közvetett nevelési módok* közül különösen a *tanulásnak* és az *olvasásnak* a fontosságát emeli ki. Tanuláson nem a száraz elméletek megtanulását érti,⁵⁶ hanem a gondolkozás kifejlesztését, hogy az elme az igaz elvek birtokába jusson. A tanulással nem tudóssokká, hanem másoknak szolgálni tudó közéleti emberekké kell lennünk. Viszont tanulás nélkül senki sem lehet igazi közéleti emberré, szónokká és vezetővé, mert a tanulatlan embernek nincs mit átadnia a köznek. Különösen szép része a Parainesisnek az, amelyben az olvasás jelentőségéről szól. Mivel az élet rövid, és igen sok könyvet írnak, mindenkinek jól meg kell válogatnia olvasmányait. Azt tanácsolja, hogy „ne könnyen végy kezudbe oly művet, mely a zseni lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy író művét pedig mély figyelemmel tanuld keresztül. Így az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elveszve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer meg ezer köteteket forgatnak keresztül, vagy hogy emlékezetüket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becs nélküli apróságokkal megtömják, vagy unalmas pillanataikat megöldöklöjék”.⁵⁷ Kölcsey saját tapasztalata alapján nyugodtan megállapíthatta, hogy az önnevelésnek a könyvolvasás az igazi segítője, hiszen maga gyermekember korától kezdve a legjobb könyveket kiválogatva és olvasva képezte ki magát kora legképzettebb magyarjává.

A könyvolvasás mellett a *jó társaság látogatása* a tanulás másik sikeres útja. Külön is szöloztünk arról, hogy Kölcsey milyen fontosnak tartja a vezető embereknek egymás szellemi és erkölcsi szempontból való támogatása céljából alakult társaságait. Valóban nincs szebb barátság, mint amelyet a közös eszmények iránti lelkesedés, a közös célok iránti hűség tart össze, s amelynek tagjai egymást kölcsönösen tanítják és vezetnek.

⁵² 116. l.

⁵⁵ 130. l.

⁵³ 114., 132. l.

⁵⁶ 130. l.

⁵⁴ 114., 132. l.

⁵⁷ 128—29. l.

V.

Ime, ezekben foglalhattuk össze a Parainesis pedagógiai gondolatait. Rápillantottunk azokra a *célokra*, amelyeket az egyéni és közösségi nevelés elé állított, és végigtekintettünk azokon a *módokon*, amelyekkel a kitűzött nevelési célok elérhetők. Előadásomban sem kritikát nem gyakoroltam a Parainesis pedagógiai eszméi fölött, sem azokat a mai nevelési elméletekkel és gyakorlatokkal össze nem hasonlítottam. Ezt szándékosan tettem, mert a Parainesis pedagógiai gondolatainak előtárásával mintegy túkröt szerettem volna hallgatóim elé tárni. Befejezésül még el kell mondanom, hogy miben látom ennek a könyvnek a mai nevelés számára adott *legértékesebb és legidősebb figyelmzettéseit*.

A Parainesis mindenekelőtt azzal a rámutatással tesz nagy szolgálatot, hogy a nevelés nem lehet kizárólag a neveléssel hivatásszerűen foglalkozók céhügye. A magyar pedagógiai irodalom egyik legértékesebb és legérettebb alkotását nem hivatásos nevelő írta. *A nevelés ügyét a társadalom minden tagja tekintse szívügyének.*

A Parainesis mindnyájunkban *megerősíti a nevelés lehetőségébe vetett hitet*. Erre a megerősítésre a mai céljavesztett és mindenből kiábrándult korban föltétlenül szükségünk van. Kölcsey igazán megdöbbentő képekben mutatta meg, hogy milyen szomorú a saját korának képe. Neki igazán nincsen nagyon jó véleménye az emberről, mert alaposan ismeri az ember minden hitványságát, és mégis hitet tesz arról, hogy a nevelés segítségével lényegesen meg lehet változtatni a kort és benne az embereket.

Kölcsey kiemeli az *önnevelés* jelentőségét. Az önnevelő munkát annál inkább kell minden társadalomban végezni, minél alkalmatlabbak a kor közös nevelői munkái arra, hogy a legigazibb célok szolgálataira készítsék fel az ifjúságot. A közösségi nevelés rajtunk kívül álló hibáit, hiányosságait ma is csak önneveléssel lehet kiigazítani és pótolni.

Kölcsey a *nemzeti nevelésben* látja a nevelés igazi feladatát. Ez a nemzeti nevelés azonban nem áll ellentétben az *egyéni* neveléssel és a *humánista* ember-eszménnyel. A nemzet értéke a benne élő egyének emberi értékétől függ, és a nemzeti nevelés nem szoríthatja az ifjúságot arra, hogy ne becsülje és értékelje más népek alkotásait.

A mai tömegmozgalmak korában igazán figyelemben kell részesítenünk mindazt, amit Kölcsey az *egyéni jellem* értékéről, közösségi jelentőségéről mond. Ma hajlamosak vagyunk a bárdolatlan, műveletlen tömegerőnek a mennyiségét az egyéni minőségnek fölébe emelni. A nemzeteket megtartó só nem lehet más, mint az igazi erkölcsi jellemek örökösén sugárzó hatása.

Kölcsey Parainesisé különös hangsúlyt tesz arra, hogy a nemzetért felelősséget érzőknek egymás között olyan *baráti* közösségeket kell alkotniok, amelyek az egyént megnemesítik, eszményi hivatásának betöltésére rásegítik. Előbb a nemzet kiválóbbjainak maguk között kell

azokat a célokat tisztázniok, amelyekre népüket akarják nevelni, mert ellenkező esetben visszaélnék a nép bizalmával és vezetésre szorultságával.

A Parainesis minden gondolata arra figyelmeztet, hogy a nevelés egyetlen munkáját sem szabad az *élettől* elszakítanunk. Az élet valóságos talaján, annak kérdései között haladva, a valóságos élet más-keppen való élésére kell a nevelésen keresztül felkészülni és másokat felkészíteni.

Az eltelt esztendő két nagy magyar jubileumával ajándékozott meg bennünket. Ebben az évben volt kilencszázi éve annak, hogy meghalt az első keresztény magyar király, Szent István, és ebben az évben mult száz esztendeje annak, hogy meghalt egyik legnagyobb gondolkozónk, politikusunk és költőnk, Kölcsey Ferenc. Mindketten gazdag szellemi örökséget hagytak ránk, de mindkettő örökségéből messze fénylik a két magyar Parainesis: Szent Istvánnak Imre herceghez intézett Intelmei és Kölcsey Ferencnek Kálmán öccséhez írt Parainesis. E két végrendeletet kegyeletes lélekkel olvassuk el, és ettől a két nagy magyartól tanuljuk meg, hogy az utánunk következő nemzedékek nevelése a legbiztosabb útja annak, hogy megmaradjunk.

László Dezső.

Bábony története és települése.

*Az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában
1938. február 3-án tartott szakelőadás.*

(Első közlemény.)

Az a falu, amelynek történetével és településével foglalkozni szándékozom, Kalotaszegnek a kutatóktól legmostohábban kezelt, legelhalványítottabb faluja. Pedig kétségtelenül hozzátartozik ahhoz a területhez, amely a Kalota, Körös, Nádas, Kapus és Almás víz-vidéke tájékán a néprajzi értelemben vett Kalotaszeget alkotja. Mégis érdekes, hogy mikor Téglási Ercei József 1842-ben az első ismertetést írja Kalotaszegről, Bábonyt még meg sem említi.¹ Jankó János is, bár a kalotaszegi községek közé sorolja e falut, sőt számhásonlítás adatokat is közöl innen, aligha fordult meg itt.² Legalább is mikor előszavában (VI. l.) felsorolja azokat a „derék és értelmes parasztembereket“, kiktől munkája „alapanyagát“ gyűjtötte, e névsorban egyetlen bábonyi sem szerepel. Ezt bizonyítja az is, hogy bár ugyanó az összes kalotaszegi falvakból közül kisebb-nagyobb terjedelmű helynév-jegyzékeket, e gyűjteményben a bábonyi helyneveket hiába keressük.³ Szinte Gábor sem említi meg a kolozsmegyei fatemplomokról értekezve Bábonyt, holott e falunak akkor két, egy magyar és egy román fatemploma, illetőleg haranglábja is volt.⁴ Legérdekesebb és legjellemzőbb azonban a Malonyai Dezső példája.⁵ Ó az általa felkutatott terület térképén feltünteteti ugyan Bábonyt is, azonban képanyagában e faluból mindössze egy ú. n. vágottfedelű ház egyszerű homlokzatának képe szerepel. Azaz, hogy még egy kép alatt ott látható a „Bábony falu“ felírás, de ezen a képen annyira nem lehet ráismerni falunkra, mint pl. a XVII. századi külföldi rézmetszők városképein valamelyik erdélyi városra. Alighanem ez is csak utólagosan, emlékezetből készült képzeleti kép.

Most, hogy Bábonyt elég bensőséges tanulmányozás után némiképpen ismerem és jártam Kalotaszeg jó egynehány falujában is, nem cso-

¹ *Kalotaszeg rövid leírása.* Hon és Külföld, 1842. 22. és 23. sz. és kny.

² *Kalotaszeg magyar népe.* Néprajzi tanulmány. Bpest, 1892. 4.

³ Megjegyzem, hogy mikor a kalotaszegi magyar templomokban a magyar népi alkotásokat tanulmányozza (i. h. 61), a bábonyi, ma már lebontott fatemplom itt nem szerepel.

⁴ *A kolozsmegyei fatemplomok.* A Magy. Nemz. Múz. Népr. Osztályának Értesítője. XIV (1913), 1 kk. — L. még Erd. ref. Névkönyv 1872. 12. és Balogh Ilona dr.: *Magyar fatornyok.* Bp. 1935. 51 és 161.

⁵ *A magyar nép művészete.* Bpest, 1907. I. 33 és 168.

dálkozom, hogy e kicsi, ma is alig hatvan egynehány házból álló falu⁶ a maga egyszerűségében háttérbe szorult a többi, sokkal festőibb, sokkal érdekesebb, színesebb kalotaszegi faluval szemben. Mivel a külső körülmények szerencsére úgy hozták magukkal, hogy részben segítő-társakkal, részben pedig magamban több ízben hosszabb ideig egészen közélről tanulmányozhattam többek közt a falu néprajzi viszonyait, levéltári kutatásaim közben pedig a falu történeti életére nézve érdekes adatokat gyűjlhettem, érdemesnek tartom, hogy e tanulmányozás eredményéből most a történeti és a települési részletek feldolgozását kíséreljem meg, remélve, hogy több tárgyi néprajzi kérdéstről és a bábonyi népnévre vonatkozó rendkívül gazdag anyagról lesz alkalmam másutt részletesen beszámolni.⁷

I.

A község maga Kolozs megye váralmási járásának egyik legkisebb faluja,⁸ a váralmási körjegyzőséghez tartozó kisközség. Váralmás, Alsófuld, Kókényes, Nyíres és Cold határától körülveve, Váralmástól mintegy 5, Bánffyhunadtól körülbelül 11 kilométerre fekszik. Neve először 1291—1296. táján fordul elő abban a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött kódexben, amely többek között Benedek mester, később III. Endre kegyelméből váradi püspök (1291—1296) udvartartásának költségeire vonatkozó jegyzeteket is megőrzött számunkra.⁹ Itt a község neve *Babun* alakban fordul elő.

Mint annyi más települési egység esetében, úgy a Bábonyéban is nehéz a történelem lámpájával csak gyenge fénysugarakat is belevilantani abba a sötétségbe, mely e község régebbi történetét takarja. Bunyitai Vince is, mikor a váradi püspökség középkori történetéről szól, a püspöki tizedjegyzék alapján csak éppen annyit említ meg, hogy ennek a kalotaszegi főesperességhez tartozó községnek lakói a XIII. század végén tíz kepet fizettek a váradi püspöknek. A község középkori történetére vonatkozólag nincs is a XV. század közepéig egyetlen

⁶ 1900-ban, tehát a Malonyai gyűjtő útját közvetlenül megelőző időben még csak 49 ház volt Bábonyban (Vö. Magyar Statisztikai Közlemények I. 413).

⁷ A falu gazdasági életével kapcsolatos jelenségekről Kós Balázs állított össze egyes képet *Egy falu mezőgazdaságának rajza* címen a Hítel 1936. évf. 297—309. lapján. A falunak néhány tárgyi néprajz körébe tartozó népi alkotására vonatkozólag magam is tettem észrevételeket. *A bábonyi népi építkezés néhány emléke* című kis cikkemben [Erdély XXXV (1938), 19—22].

⁸ 1900 táján a váralmási járásban e falu a legkisebb lélekszámmal (235) szerepel; e tekintetben a hozzá legközelebb álló 300 lakón aluli falvak csoportjába Kendermál (244), Vásártelke (280), Ugruc (290) és Argyas (292) tartozik (Vö. Magyar. Stat. Közl. Új folyam. I. 412.).

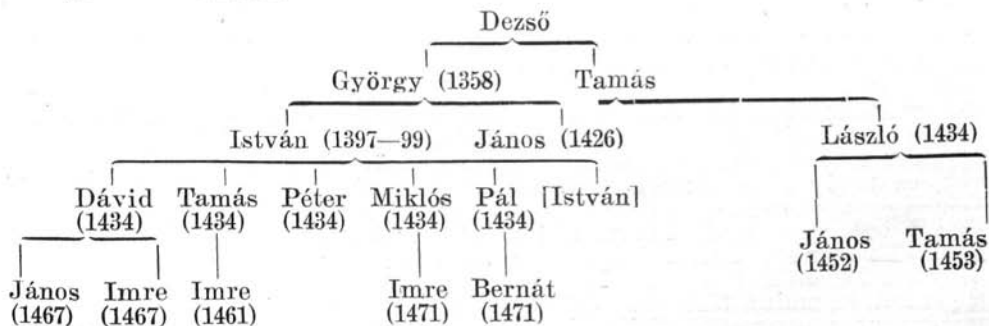
⁹ A jegyzéket feldolgozta Bunyitai Vince: *A váradi püspökség története*. Nagyvárad, 1884. III. 401 kk. Újabban leírta, az oklevéltani kérdéseket tisztázta és a dézmajegyzéket teljes egészében, betű szerint kiadta Jakubovich Emil *A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke* című közleményében [MNy, XXII (1922), 220 kk.].

más adatunk. Ettől kezdve azonban birtoklástörténeti viszonyait elég jól ismerjük.¹⁰

1434-ben Középlaki István fiai Dávid, Tamás, Péter, Miklós és Pál kapják, főként Pál hú szolgálataiért Zsigmond királytól *Bábont* a közeli Nyérce, Dezsőfalva, másként Almás helységgel és Bozolnok pusztafaluvával együtt mint olyan birtokot, amelyben ők és elődeik már eddig is benne voltak (Csánki V. 529—30). Ez az aránylag késői évszám már egy századdal előbb is ismert család itteni birtokosságáról számol be.¹¹ Szinte kétségtelen, hogy még a XIV. század elején e családnak már első ismert őse, Dezső is birtokosa volt annak a tekintélyes birtoktestnek, amely az Almás vize és Bábonypataka mellékén *Bábonyt*, Bozolnokot, Dezsőfalvát (Almást), Középlakot, Nyércét és Zutor foglalta magában. E falvak mindenike és így Bábony is, e család kebelén belül osztódott; e család és a belőle kiváló családok cserélték, zálogosították a birtok-test egyes részeit más családoknak, illetőleg védelmezték más családok birtokszerző törekvéseivel szemben. Ez pedig nem is volt akkor, a Zsigmond király utolsó éveiben uralkodó fejtelenségben éppen olyan könnyű dolog. A Középlakiaknak is már Zsigmond király adományát követő évben, 1435-ben meggyűlt a dolguk a krasznamegyei Kusalyi Jakcsiakkal azért, mert ezek megszerzvéen a Középlakiaknak Középlakra, Almásra, Zutorra, *Bábonyra* és Bozolnokra vonatkozó birtokleveleit, most e birtokokra is igényt tartanak (*Bánffy Okl.* I. 606—8.). E hatalmaskodás ezúttal nem sikerült; legalább is azt következtethetjük egy 1461-ből származó adatból, mely szerint sólyomkői vagy eskelői Ördög (Erdegh) István ekkortól kezdve, csereképpen kapja Kémeri Imrétől Zutor, Középlak, Dezsőfalva, Nyérce, és Kőkénypataka (Kőkényes) községgel együtt *Bábonyt* is (Csánki V. 531 és 564.). Tíz évvel később, 1471-ben Kémeri (Kemery) vagy másként Kémeri Tamás János és

¹⁰ Alább a községnevek helyesírásában csak az általam eredetiben használt oklevelekből kiírt községneveket idézhetem az okleveles forrás helyesírásával; innen a látszólag terhemre írható következtetlenség.

¹¹ Ez a család, amely e nevét a *Kémeri* és *Zutori* névvel váltogatva viseli, valószínűleg már az első ismert ős személyében, az 1358-ban említett György apjában, Dezsőben birtokos volt itt. A család valószínű leszármazási táblája itt következik:

A zárójelbe tett számok az említés évét jelentik. A táblázatra vonatkozólag l. Csánki V, 529 kk.

édestestvére (frater carnalis) zutori Tamási (Thamasy) Tamás Bábonnyban levő részüket 10 arany forintért Szentmihálytelki Tompa Lászlónak zálogosítják el. Bábonny birtoklásában azonban ez a zálogosítás is csak múlt mozzanat, mert 1478 óta örökös vétel címén a Középlaki családtól, illetőleg mint közbeeső birtokosoktól, a Somboriaktól,¹² a Szilvási Angyalló vagy Angyallófi család kezén találjuk a falut is azokkal a helységekkel együtt, amelyekkel együtt egy birtok-testet alkotott (Csánki V. 430.). A családtagok szaporodásával és a birtoktest felaprozódásával mind nehezebb és nehezebb a bábonnyi birtoklástörténetben eligazodni. 1480-ban Kémeri Rafael az 1475 táján feltűnő középlaki Ispán (Espán), másként Középlaki Benedeket eltiltja Kémeri János középlaki, nyércsei, dezsőfalvi és *bábonnyi* részjószágnak birtokba vételétől,¹³ 1482-ben meg ifj. Ördög (Erdeg) Simont, fiát, Menyhértet és feleségét, Margit asszonyt (kétségtelenül az 1461. évi) esere címén újra iktatják többek közt *Bábonny* birtokába is, de ezúttal az iktatásnak Kémeri László, Rafael és Gergely ellentmond (i. h.). 1486-ban a Kémeri család tagjai közül többen tilalmazták Szilvási Angyalló Jánost és Zutori Tamásné Bábonny és a vele együtt szereplő részjószágek elidegenítésétől, Siroki Mátyást meg ugyanazoknak megvásárlásától. Bár a vásár a tilalmazás ellenére megtörténik és Siroki Mátyás feleségével, Margit asszonnyal, megveszi nemcsak itt, de a Zutorban, Középlakon, Kökénypatakan, Nyércén és Dezsőfalván levő részjószágot is, a vételár megfizetése körül baj támad; az így keletkezett nehézségeket a vásárlók csak bonyolult zálogosító műveletekkel tudják nagy nehezen elintézni.¹⁴ 1498-ban már ismét a Kémeri család tagjai bírják Bábonnyt, habár birtoklásuk ellen Bátor János, Miklós és Domokos tiltakozik (i. h.). Pontosán 1500-ban zálogosítás útján Ördög (Erdeg) Menyhértől Gyerőmonostori Kabos Jakabnak és feleségének kezébe kerül más jószágek mellett e faluban levő részjószágek is, bár az új birtokosnak még ebben az évben tiltakoznia kell az ellen, hogy a zálogbaadó e birtokot elzálogosítsa István moldovai vajdának (i. h.). A már előbb említett birtokosok közül a Kémeriek, Zutoriak, Ördögök (Ewrdewg), a Sirokiak szerepelnek 1501 és 1520 között, mint birtokosok, illetőleg újabb birtokosok beiktatása ellen tiltakozók (i. h. 523—4 és 578.). Ezeken kívül még csak Gesztrágyi László testvérét, Jánost, ismerjük a mohácsi vész előtti időből (1501) mint olyat, akinek itten részjószága volt (i. h. 481.).

¹² A közbeeső birtoklásra nézve csak annyit tudunk, hogy a Középlaki család Tamástól származó ágából Tamásfi vagy Zutori Tamás Bábonny $\frac{1}{4}$ részét más részirtokaival együtt 1032 aranyon örökben eladta Sombori Péternek, ez pedig még ugyanazon a napon Szilvási Jánosnak, néhai Angyalló fiának adta át ugyanezért az összegért (Csánki V. 532.).

¹³ E. M. gr. Bánffy Nemzetségi lt. Oklevelek XXVIII. — Csánki, V. 531.

¹⁴ Ez ügyre vonatkozólag fennmaradt Mátyás királynak is egy oklevele, melyben megerősíti Syroky Mátyást (de Solyomkew) és feleségét Margit asszonyt, valamint fiát, Simont többek között *Bábonny* birtokában is; e részjószágeket a nevezettek Szilvási Angyalló Jánostól (Johannes Angyallo de Zylwas) örökáron 1032 arany forinton vették meg (E. M. gr. Bánffy I. Nemz. lt. Oklevelek. — Csánki V. 532.).

A falunak a XV. század közepétől a XVI. század első negyedéig terjedő birtoklástörténeti változásaira nézve tehát elég bőséges adatanyaggal rendelkezünk. Sajnos, mindebből csak annyit tudunk meg, hogy községünk a Kalotaszegen és a vele szomszédos területeken élő kisebb-nagyobb birtokos családok gazdasági érdeklődés körébe tartozott, családi öröklés, hatalmaskodás, csere, vagy zálogosítás következményeképpen változtatott gazdát, de magára a község helytörténetére nézve felvilágosítást alig kaphatunk. Hogy milyen hatással voltak a falura nézve például a középkori paraszttmozgalmak, mennyire mozgatták meg e népet az előreformáció társadalmi elemekkel átszőtt választás mozgalmai, mikor és mennyire hatott és milyen átalakulást okozott e nép életében a reformáció, ezek mind olyan kérdések, amelyekre történetírói lelkiismeretességgel felelnünk alig lehet. Tovább kell követnünk tehát azokat az elszórt adatokat, amelyek e község történetéhez bármilyen jelentéktelennek látszó vonással járulnak.

Míg a község középkori birtoklástörténetére nézve feltűnően sok adattal rendelkezünk, ehhez viszonyítva az újkorból aránytalanul kevesebb adat maradt ránk. A XVI. századnak végéről, 1575-ből fennmaradt Báthory Istvának egy adománylevele,¹⁵ amelyben Kémery Istvánnak és Kristófnak adja Keozeplak, Zwtor, Nerchye, Keökenpatak, *Babon*, Deseofalva és Bozonoktelke kolozs-, Kemer, Domoszlo, Somos és Lechymer községet, valamint Dohtelke meg Geztstelke krasznamegyei pusztafalut (praedii). Kétségtelen azonban, hogy e jószágba való beiktatás a kalotaszegi birtokos családok ellenállása miatt nem ment egészen símán. Legalább is erre következtethetünk Báthory Zsigmondnak abból a parancsából,¹⁶ melyben 1583-ban Kemény Kristóf számára e birtokokra vonatkozó okleveleknek Ghereoffi Gáspár (de Zamosfalva)-tól való kikérését elrendeli. Ezekből az adatokból nyilvánvaló, hogy a XIV—XV. században virágzó Kéméri család továbbra is e falu birtokosa, vagy részbirtokosa maradt a XVI. század folyamán is, sőt Báthory Zsigmondnak egy 1602-ben kelt okleveléből¹⁷ ítélve, e család birtoklása átnyúlt a XVII. századba is. A XVI. század végi Bábonyról még annyit megállapíthatunk, hogy e tájt is e falu a közgazgatás és az adózás szempontjából egyik legjelentéktelenebb kolozsmegyei falu volt. Egy 1582-i adóösszeírás szerint mindössze 7 forintot fizet és így csak Kispetri marad alatta 6 forinttal.¹⁸ Birtoklásában, úgy látszik, csak a XVII. század elején történik változás; ez az addig bir-

¹⁵⁻¹⁶ E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Oklevelek.

¹⁷ Ebben Kémery István három leányát, Zsófiát, Juditot és Erzsébetet megerősíti az előbb is felsorolt községek birtokában (E. M. i. h.).

¹⁸ Itt közlöm néhány kalotaszegi község adatait: Bánffyhunyad 80, Magyarbikal 24, Farnos 17, Zsobok 17, Jákótelke 12, Kalotaszentkirály 18, Váralmás 30, Mogyorókereke 16, Magyarvalkó 20, Magyargyerővásárhely 25, Nyárszó 13, Zentelke 16 forintot fizetett. — A kézirat forrást l. az E. M.-ban gr. Kemény József *Cartophilatium Transilvanicum* néven ismert gyűjteményében (Tom. III. 52) a *Regestrum universale arendarum* című XVIII. századi kézirat-másolatban. — Az 1713-i contributio jegyzéke szerint is Bábony fizeti a legkevesebb adót: 10 rénus forintot, 1 köből búzát, 1 köből zabot, 1 szekér szénát (E. M. Br. Wesselényi lt. Helységek összeírása, 712 doboz.).

tokos Kémery-család kihalásával lehet kapcsolatban. 1619-ben egy idegenből a szomszédos Nyiresre származott jobbágy ügyében tartott valatáson Tamásfalvi Mihálynak Zanto János, és kisebbik Vaida Györgynek Janos Gáspár és Pogam János nevű bábonyi jobbágya áll elő tanuként.¹⁹ Még 1640 táján e falu a között a 18 kalotaszegi falu között szerepel, amelynek mindenike zabdézsmát, illetőleg akinek zabja nem terem, *kereszttyén pénzt* fizet a gyalui várhoz.²⁰ Korántsem jelenti ez azt, hogy Bábony a gyalui uradalom ekkori birtokosának, I. Rákóczi Györgynek, lett volna birtokában, mert az e korból fennmaradt gyalui urbáriumokban e falu nem szerepel a vár birtokai között. Mégis később valamiképpen a falu az eladományozható fiscalitasok közé kerülhetett, mert 1664-ben Apafi Mihály *Bábon*-t és a vele tőszomszédos Kőkényest egyik magyarországi származású hívének, Csepregi Turkovits Mihálynak és mindkét ágon lévő maradékainak adja örökösön.²¹ 1666-ban már ismét azoknak a kalotaszegi magyar faluknak névsorában találhatjuk feljegyezve *Bábonyt*, amelyeknek zabdézsmája minden esztendőben a gyalui várhoz szokott járni.²² A gyalui vár ekkor a Bánffy Dénes kezén volt; a Bánffy kegyvesztése és lefejezése (1674) után Apafi fejedelem kétségtelenül a Bánffy iránti bosszúból, ennek özvegye életének idejéig a bábonyiak dézmáját elengedte. Hogy a dézma elengedése nem sokáig, talán még az özvegy élete végéig sem tarthatott, az valószínű, mindenesetre 1727-ben²³ már az 1666-i forrásban említett dézma-tartozás terheli a többi kalotaszegi magyar faluval együtt Bábonyt is.

Az önálló, fejedelmi Erdély korából nem ismerünk egyetlen más, közvetlenül Bábonyra vonatkozó adatot sem. Csak következtetjük, hogy e mozgalmas, sok megpróbáltatástól terhes század e falu felett sem tűnt el jelentősebb megrázkódtatás nélkül. Legalább is II. Rákóczi György 1657-i szerencsétlen lengyelországi hadjáratára 1658. szeptemberében következő török-tatár bosszúló hadjárat végigsöpört Kalotaszegen is. „Az chám innen (t. i. Kolozsvárról) derék népével a Kőrös útjára Várad felé fogván, — írja Szalárdi János²⁴ — egy rész tatárságot, kozák- és kurtánságot Almás felé a Meszesre és Szilágyságra bocsátott vala.“

¹⁹ E. M. i. h. 535 doboz.

²⁰ Keltezetlen, de 1644 előttről való gyalui urbarium a kolozsvári állami levéltár (Arhiva Statului) anyagában. Prodan Dávid szives közbenjárására a levéltár igazgatóságának engedélyével lemásolhattam és felhasználhattam ezt az értékes forrást. — A Bánffyok XVII. századi rész-birtoklására nézve l. alább!

²¹ E. M. gr. Kemény József: *Transilvania Possessionaria*. Tom. V. Com. Colos. — Úgy látszik, hogy ugyanakkor vagy e tájt az adományszerző másutt is kapott birtokot, mert pl. a kolozsmegyeri Bácsot 1679-ben úgy említik, mint amelyet Bánffy Dienesné pénzen vett meg Csepregi Mihály maradékaitól. Vö. E. M. gr. Bánffy Nemz. lt. Gyalui csomó. A gyalui uradalom birtokösszeírása (1679).

²² I. h. Birtokösszeírás (1666). — Ekkor megjegyzik, hogy ha valakinek nem termett zabja, 8—8 pénzt tartozott fizetni; a szokást magát ekkor már *ab antiquo* meglevőnek mondják.

²³ I. h. Birtokösszeírás (1727).

²⁴ *Sírálmas magyar krónikának kilencz könyvei* stb. (1662). (Újabb Nemz. Kvt. Kiadta Kazinczy Gábor) 391.

A Várad felé portyázó egyik és a Váralmásan át Szilágyság felé tartó másik török csapat kifosztogatta és elpusztította egész Kalotaszeget. Már Szalárdi szűkszávú tudósítása is erre utal, de ezt árulja el Kőröspataki B. János mezőcsávási református papnak az E. M. egyik XVIII. századi kéziratában, a Vadadi Hegedüs-kódexben fennmaradt *Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságra viteléről való rövid história*-ja is.²⁵ E históriás éneknek három idevonatkozó szakasza közül kettőben Gyalu és Báffyhunjad pusztulását írja le Kőröspataki, azután a harmadikban így folytatja:

*Együtt veszel véle te is Kalotaszeg,
Kiben az ifjúság volt mint virágsereg,
Belölled elvitt nép mostan csak kesereg,
Kiknek étek-ítok az keserű méreg.*

Ebből a pusztulásból Bábonyiak is juthatott. Legalább is szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy a lóháton még félóra járásra sem levő Váralmásról a Bábonypatak völgyében ne jutott volna el ide egy portyázó török, illetőleg tatár csapat. A helyi szájhagyomány őrzői is emlékeznek arra az időre, „amikor a tatárok jöttek“.

A török-tatár pusztítás nyomában a kuruc-labanc harcok is nagyon megviselték Kalotaszeget és, bár félreesett, hihetőleg Bábonyt is. Csak így érthetjük meg azt, hogy a kuruc harcok hanyatlásának századában, 1754-ben, a református egyház idevaló birtokainak ügyében tartott vallatás alkalmával²⁶ a 100 évesnek mondott Bódis András azt vallja, hogy az ő atyja idejében még azon a telken, amelyen most Kardos Flóra lakik, lakott a református pap, de „a falu az országnak különb-különbféle háborúságai miatt elpusztulván, a református pap is egyben, annakutána úgy fogatott fel ezen református pap lakhelye mindezideiglen is.“ Lényegében ugyanezt ismétlik meg négy évtized múlva, 1798-ban a „bábonyi református kicsi eklézsiának élő tagjai közönségesen“ abban a kérésben, amelyet földesurokhoz, gr. Vass Sámuelhez, bizonyos telek ügyében intéznek. Ebben azt írják, hogy *az veszedelmes, gonosz időben s az országnak sok viszontagságaiban és változásaiban több helységgel együtt az ő kicsiny helységük és eklézsiajuk is elpusztult; ami kevesen megmaradtak életben, hazajöttek és itt új életet kezdve, megszorodtak.*²⁷ Nyilvánvaló, hogy mindkét futó utalást csak a török pusztítások, illetőleg a kuruc-labanc mozgalmak korára vonatkoztathatjuk.

De a kuruc harcok elmúltával az átalakuló és kezdetben katonai uralom alatt álló Erdély e közössége is érezhette a német katonaság

²⁵ Csak XVIII. századi másolatban ismeretes; egyetlen másolati példánya az E. M. Vadadi Hegedüs-kódexében. Kiadtam az Erdélyi Múzeum XXXVI (1931). 131 kk. és az Erd. Tud. Fü. 36 sz.-ban.

²⁶ Az eredeti vallatásos összeírás (*Inventarium Bonorum omnium ecclesiasticorum in venerabili tractu Kolos et Kalota*) a kalotaszegi ref. egyház megye levéltárában. Használatát Ady László nagykapusi ref. lelkész, egyházmegyei levéltáros tette lehetővé; ezért neki ezúton is köszönetet mondok.

²⁷ A kérés eredetije a váralmási anya-egyházközség irattárában bábonyi csomójában.

uralmát. A „megbékített“ Erdélyben is a parasztságra nehezedett a legnagyobb teher.²⁸ Ezután már nemcsak a földesúrnak és az államnak kellett adózni, hanem a német katonaságnak is. A század első évtizedeiben Bábonny is érezhette azt a terhet, amelyet a katonai állomások felállítására jelentett. 1720 körül Orosz Demeter (Demetrius Orosz) bábonnyi hites falusbírónak (judex juratus) három társával tett esküjéből megtudjuk, hogy e tájt a falu a bánffyhungyadi katonai állomás számára négy szekér szénával tartozott.²⁹ Valamivel később, 1730-ban a gyalui fiscalis dominium vezetett végrehajtást a magyarókerekiek, deréteiek, *báboniak* és magyargyerőmonostoriak ellen, mint-hogy ezek a községek a zabdézsmát nem adták meg.³⁰ Ezek az adatok csak egy-egy futó pillanatra világítanak be a falu történeti életébe, de ilyenkor megsejtünk valamit azokból a nehézségekből,³¹ amelyek a hatalmi és földesúri érdekeknek kiszolgáltatott falu lakosságának életét oly súlyossá teheték.

A XVIII. században egyébként már a falu birtoklástörténete is más képet mutat, mint amilyen a középkorban volt. Akkor a falu, mint egész birtok (integra possessio), többnyire egy-egy nagyobb birtokos-család tulajdonában volt. A XVII. század vége felé és a XVIII. század folyamán a falvakban a birtokosok száma egyre nő. Így történt ez itt Bábonnyban is. A XVIII. század harmadik évtizedében már Kalotaszeg egyik legrégebbi és legnagyobb birtokos-családjának, a Bánffyaknak is, van itten részjósága.³² Ugyanekkor azonban Szentmihályi

²⁸ Vö. Jancsó Benedek: *Erdély tört.* 201 kk.

²⁹ E. M. Br. Wesselényi lt. Conscriptiók csomója.

³⁰ E. M. Gr. Bánffy I. Nem. lt. Magyarókerek-i csomó.

³¹ Egy 1742-ből való adóösszeírásból is néhány tanulságos adatot kaphatunk a községre nézve. A táblázatos összeírásból ezeket az adatokat irtam ki: Egész fő a helységben: 9. — A jármos ökrök száma: 20. — Portio (adó) alá való marha: 33. — Egy emberre esik a portióból: 3 rénus forint 42 kr. — Egy marhára: 1 rénus frt. — Kaszálójukon terem 42 szekér széna. — Egy szekér szénára esik 30 kr. — Tengeri termésük: 8 szekér. — Egy szekértől fizetnek 30 kr.-t. — A földet nem ganéjozzák. — Termett 60 kalangya búza. — Egy kalangya búzára esett 7½ kr. — Egy kalangya búza félterméskor 1½ vékát ereszt. — A falusiak adóssága 138 forint. — A falu „közönségesen“ 108 r. frt. 30 kr.-ral adós. — Négy esztendő alatt a faluból 10 ember szökött el. — Ha nem vesszük is az állatszámra és a termésre vonatkozó adatokat kétségtelenül biztosaknak, az adózás viszonylagos nagyságából a falura nehezedő teher súlyosságát az elszökőköttek nagy száma ékesen bizonyítja. — Az eredeti kéziratot forrás a következő címet viseli: *Extractus conscriptionis domesticæ com. Colos Superioris super facultatibus et beneficiis incolarum contribuentium* etc. E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Kalotaszegi es.

³² 1726-ból Magy. Nemz. Múzeum Gr. Bánffy lt. — 1730-ból. E. M. i. h. Ez utóbbi forrás Farnasi Keczei István jobbágyát Andreas Bodist (judex) és Joannes Bodist (juratus), meg a br. Bánffy Imrét, Solce Lupot (juratus) említi. — Kétségtelen azonban, hogy a Bánffyak itteni részirtoklása jóval előbbi időben kezdődik. Az *anno 1669 die 15 Januarii* kelt *Losonczy Banffi Christoph uram örökségeinek registromá*-ban a kalotaszegi birtokok összeírása alkalmával ezt jegyzik fel: „Item. — *Bábonnyon* is vagyon egy pusztá házhely szántóföldeivel, kaszálóréttheivel, szőlőhegyével, erdejével együtt, az melyek Cshe [!] Georgyról maradtanak“. Vö. E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Bánffyhungyadi csomó.

Pálnak³³ is van a faluban részbirtoka a Farnosi Keczeliekkel együtt. Ez utóbbi család tagjai közül az 1730-ban itten birtokosként említett Keczeli Istvánt 1738 táján már néhainak mondják. Halálával aztán megindul többek közt hábonyi részjószága miatt is a per, mert a kincstár, nem tudni mi okból, perbe fogja leányát, Sárát, Lészai Ferencét, nemcsak az itteni, de más kolozs- és dobokamegyei birtokrészek elnyerése érdekében.³⁴ E pert a kincstár, úgy látszik, nem nyerte meg, és így a hábonyi részbirtok is a Keczeli-család kezén maradt.³⁵ Nem csodálkozhatunk hát, ha Keczeli Sára révén 1739-ben ennek férje, Lészai István is, az itteni kisebb birtokosok között szerepel, habár a nagyobb birtokrészek Lészai István nénjének, Annának, br. Inczédi Sámuellel való házassága³⁶ révén ez utóbbi kezén, továbbá a Bartsai János³⁷ és a br. Bánffy Imre tulajdonában voltak. A század közepén (1754 és 1761—62) még gr. Bethlen Miklóst említik, mint itteni birtokost gr. Csáky Katával együtt. Ez a gr. Csáky Kata (1726—1794), ki az 1749-ben meghalt br. Bornemissza János özvegye volt, 1750 körül ment nőül gr. Bethlen Miklóshoz; ez utóbbi tehát felesége jogán birtokolt itt. E faluban 1771-ben br. Bánffy Elek 1 jobbággal, gr. Bethlen Miklósné gr. Csáki Kata 8 jobbággal és 1 zsellérral, Inczédi Sámuel utódai 8 jobbággal és 7 zsellérral rendelkeznek; van ezenkívül a falunak 2 és valamelyik egyháznak 1 zsellérrel.³⁹ A falu tehát, bár e tájt mindössze 16 jobbágy- és 12 zsellértelekből állott, mégis három birtokos kezén volt. Még előbb, valószínűleg a XVIII. század első felében, valami jogon még a Rátz-családnak is volt itt részjószága, mert 1761 táján, egy vallatás alkalmával,⁴⁰ az

³³ Ezt abból a kezeslevélből tudjuk, amelyben Bábonban lakó Kis Jánosért Szen Mihály Pál jobbágyáért a Ketesden lakó Kolosi Boldisár (Bánffy Farkas jobbágya) és Máté Ferencz (Deczey László jobbágya) kezességét vállal a következő feltétellel: Kis János az 1726 esztendőre magyarok pünkösdekre hasonló házat csinál, aminémű ház az Kis János gondviseleltsége miatt elégett, melyet ha nem praestálna vagy praestálni nem akarna és azon földről elszöknék bujdosnák és idegenednék, intra quindenam a kezesek admoneáltván, tartozzanak azon Kis Jánost sístálni, melyet ha nem sístálnának vagy sístálni semmiképpen nem akarnának exclusis omnibus juridicis remediis seorsim et sigillatim az kezeseken az hat-hat magyar forintokat a földesür megvehesse, sőt személyéhez is hozzányulhasson (F. M. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Az „Oklevelek“ között a kezeslevelek csomója).

³⁴ E. M. Gr. Kemény József: *Transilvania possessionaria* Tom. 5. Com. Colos és Tom. 6. Com. Doboka (Ez utóbbiban *Babutz* címszó alatt).

³⁵ A babuci ref. templom „homlokiratán“ 1775 ben Keczeli István neve is szerepel; ez azt mutatja, hogy ő ekkor itt, mint birtokos, építtető volt.

³⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai*. VII. 98.

³⁷ Felesége, Toroczky Kata révén birtokolt itt; ennek anyja T. Péter felesége viszont Keczeli Borbála volt, tehát Bartsai János is Keczeli-jusson birtokolt (Vö. Nagy Iván: *i. m.* XI. 276).

³⁹ Vö. Nagy Iván: *i. m.* III. 87 és Lukinich Imre dr.: *A Bethleni ar. Bethlen család története*. 516.

⁴⁰ Vö. a „*Regestrum possessorum horumque jobbationum et inquilinorum in superiori processu comitatus Kološ*“ feliratú jegyzékkel (E. M. i. h. Kalotaszegi csomó).

⁴⁰ E. M. Rátz Krisztina conscriptioja. 621—22.

ide- és más faluból való jobbágyok „az régi öreg emberektől hallották, hogy itt... lett volna Rátz-jószág, de melyik volt és hol, azt nem tudják.“ Hogy a birtok-elaprózódás egy-egy ilyen kicsi faluban milyen mértékű volt, azt mutatja a falu birtoklástörténetéből ismert egyik legutolsó adat. 1826-ban gr. Csáky János és felesége, gr. Bethleni Bethlen Rózália gyermekei, József és Rózália, férj. br. Branyicskai Jósika Jánosné, anyjuk halála után megosztóznak minden ingó és ingatlan vagyonon. Az osztozás alkalmával az almási nyíllal többek közt *Bábony* is gr. Csáky Józsefnek jut, de az örökös itt mindössze egy elpusztult malom-helyet, 1 holdnyi szárazföldet és 189 hold 734 öl erdőt kap. Ez pedig e falu határának alig egynolcad része.⁴¹

Természetesen a világi birtokosok mellett a falu két egyházának, a reformátusnak és görög katolikusnak is, volt és van ma is birtoka. Mikor 1754-ben a ref. egyház földjeit összeírják, 5 darab 26 mérős szántóföldet, 2 darab 3 szekér szénára való szénarétet vallanak a tanuk az egyház tulajdonának. A birtokosok azonban azt az időt, mikor a református egyház elpusztult, felhasználták arra, hogy az egyház birtokából is foglaljanak a maguk számára. 1754-ben pl. egy Kardos Flóra nevű rumén jobbágy lakik a falu református papjának a telkén, egy darab földet pedig, amelyet eredetileg az egyház számára dézmáltak, most Toroczky Péterné jobbágyai használnak és fizetik róla asszonyuk számára a dézmát. A birtokosság, helyesebben az annak érdekeit képviselő tisztartó vagy udvarbíró, mint annyi más helyen, mit sem gondolva a közösségi érdekekkel, csak a maga hasznát kereste, és így adott példát az érdekkörébe tartozó jobbágy- és zsellérlakosságnak az egyéni önzésre és a saját anyagi érdeknek a közösség rovására való érvényesítésre.⁴²

II.

A népiségtörténet iránti divatos érdeklődés e szélsőségekbe kielengő korában sem térhetek ki olyan kérdések elől, amelyek népiségtörténeti érdekességűek. Meg kell tehát vizsgálnom: milyen fajú népek köréből kerültek ki e község lakosai, és milyen népiségtörténeti változáson ment át a község lakossága évszázadok folyamán.

A községnek nevet adó legrégebbi lakosságnak valamilyen szláv népet tekinthetünk. A helység nevének legrégebbi okleveles alakja (*Babun*) ugyanis arra mutat, hogy ez az alak a szláv *Babin*-ből a magyar nyelv keretén belül fejlődött *Bábun*-ná, és ebből a második szó-

⁴¹ E. M. Gr. Csáky Rozália conscriptioja. 1826. Egyébként a szabadságharc nyomában következő úrbéri kárpótláskor is e jószág még a Csákyak kezén volt. Ekkori tulajdonosa gr. Csáky György [Vö. v. Grimm A. Josef: *Das Urbialwesen in Siebenbürgen*. Wien. 1863. Namen-Verzeichniss 72 (193)].

⁴² Hogy e törekvés valószínűleg a gazdaság vezetői (tisztartó, udvarbíró stb.) részéről indult ki, az onnan látható, hogy amit a ref. jobbágyság a XVIII. században három ízben az egyház számára kér, maguk a birtokosok megadják.

tagban fellépő *u o* változással *Bábon*-ná. A népnyelv ezt az alakot őrzi máig is, csak a köznyelvben él a falu neve *Bábony* alakban.⁴³

Mikor és milyen körülmények között tűnt el ez a régi szláv lakosság a faluból, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század végén a falu már magyar lakosságú volt. A magyarság itteni megjelenése még ennél sokkal korábbi időpontban történhetett. *Bábony* környéke ugyanis arra a területre esik, amelynek irányában a magyarság már a honfoglalás korában kitolta az általa birtokba vett terület határait. Az előbb említett püspöki tizedlajstromban e község a kalotai főegyházmegye területén mint a váradi püspökség legkeletebbre eső tartozéka szerepel; ez megint csak arra mutat, hogy e községet és vidékét már akkor megszállták a honfoglalók, amikor az erdélyi püspökség még ki sem alakult. E község középkori magyar voltára mutat az a körülmény is, hogy e helység 17 más nyugat-kalotaszegi faluval⁴⁴ együtt még 1640 táján, sőt 1679-ben is azok közé a falvak közé tartozik, amelyekből minden ember (jobbágy), aki zabdézsmát nem tud adni, 6—6 dénárt ad a gyalui várhoz mint olyan szolgáltatást, „kit keresztyén pénznek hínak”.⁴⁵ Keresztyén pénzt csak a magyár falvak fizettek, mert a görögkeleti szlávokat, vagy a ruménoket nem tartotta a középkor keresztyéneknek.

Nehéz és megoldhatatlan feladatra vállalkoznám, ha csak a körvonalait akarnám is vázolni annak a népiségtörténeti változásnak; amely a falu jelenlegi népiség-állapotát eredményezte. Az előbb mon-

⁴³ A falu neve 1434—1524 között mintegy tizenötször *Babon* és egyszer, 1471-ben *Babony* alakban fordul elő az oklevelekben. Ilyen helynevet egyébként a magyar nyelvterület más részeiről, Borsod, Ugocsa és Somogy megyéből is ismerünk (Vö. Csánki I. 168, 431 és II. 588; Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei* 34; *Helységnévtár* 1913; *Hazai okm.* VI, 100; *Anjou Okm.* III, 284). Így hívtak egykor Kunszentmiklós közeliében egy ma már elpusztult falut is (Pesty: *i. m.* 34); ennek neve Benke István szerint a város határnevei közt a legújabb időkig fennmaradt (Nyr. IV. 382). — Magának a *Bábony* névnek legrégebbi előfordulását 1279-ből ismerem abból az oklevélből, melyben Nagy Lajos a turóci Zococh és Wyfalu birtokot csereképpen Récsnek és fiának adva, a határt leírja (... prima meta procedit a parte occidentali de magna silua per fluvium *Babonig* et cadit in aquam Turoch. Fejér: *Cod. Dipl.* V:I—II, 546). Megjegyzem, hogy az itt szereplő *Bábonig* nyilván összetett alak; második tagjában a kihalt *igy: ügy* „fluvius” szó áll. — Magára a helynév alakulására nézve meg kell jegyezni, hogy a szláv *Báb* vagy *Bába* személynévből és a szláv *-in* személynévi helynév-képzőből alakult; eredeti jelentése tehát *Bábáé* vagy *Bábé* (azaz egy Bába vagy Báb nevű ember birtoka) volt [Igy Moór Elemér, *Népvünk és Nyelvünk* IX (1937), 121—2.]. — Valószínűtlenebb a Kniezsa István magyarázata; ő magyar származásának tartja a helységnevet (Vö. Szabó István: *Ugocsa megye* 280.). A község mai rumén népnyelvi alakja: *Bab'iu*.

⁴⁴ E falvak sora a következő: 1. Sálvására (Sárvásár), 2. Zentelke, 3. Nyárszó, 4. (Kalota) Szentkirály, 5. Mogyorókeréke, 6. Jákótelke, 7. Damos, 8. (Magyar) Valkó, 9. (Magyargyerő) Monostor, 10. Deréte, 11. Remete (elpusztult község Bánffyhunyd mellett), 12. Ketesd, 13. *Bábony*, 14. Farnos, 15. Kis Petri, 16. (Gyerő) Vásárhely, 17. Sztána, 18. Bikalja (Magyarbikal).

⁴⁵ Az 1640 körüli forrás a kolozsvári állami levéltárban, az 1679 i az E. M. gr. Bánffy I. Nemz. lt. „Gyalu” csomójának urbariumai között található.

dottak azonban azt mutatják, hogy a falu a késő-középkorban magyar lakosságú volt. Még mikor 1666-ban a később szerencsétlen véget ért Bánffy Dénes birtokait összeírják, Bábony több kalotaszegi községgel együtt a magyar falvak között szerepel.⁴⁶ Ez természetesen nem bizonyítja azt, hogy ekkor lakossága még kizárólag az volt, de előbbi népiségtörténeti állapotára kétségtelen fényt vet. Úgy látszik azonban, hogy a falu népiség-képének gyökeres megváltozása éppen a XVII. századi török-tatár pusztítások és a XVIII. század eleji kuruc harcok nyomán következett be. Az azonban kétségtelen, hogy a XVIII. század elején már magyar és rumén lakosságú e község. A XVIII. századból ismert jobbágynevek útmutatása és más, okleveles források alapján úgy látszik, hogy a község lakossága Kalotaszeg más falvaiból (Farnos, Daróc), a Körösvidékéről, Ugrucról, Tóttelkéről, a Szilágysághból,⁴⁷ sőt Moldovából frissült fel főként rumén fajú bevándorlókkal. Ezek közül némelyik csak átmenetképpen lehetett itt addig, míg a birtokosok gazdasági érdeke vagy más körülmény egyiket-másikat rá nem kényszerítette a más községben való megtelepülésre. Az újabban egykezésre hajló lakosság magyar és román eleme között a lélekszám aránya belátható időn belül nem sokat változott, úgyhogy a románság a múlt század közepétől mindmáig megtartotta $\frac{2}{3}$ -os többségét. Az alábbiakban itt adhatom a község lakosságának sokban hiányos számhasonlítási táblázatát. E táblázat üresen maradt számoszlopait a rendelkezésre álló adatok hiányos és egyoldalú volta miatt nem tudtam kitölteni, illetőleg minden szempontból teljessé tenni.⁴⁸

⁴⁶ „Kalottha szegben lévő magyar faluk, kiknek zab-dézmájok minden esztendőben az gyalui várhoz szokott jární: Gerő Vasarhely, Kis Petrj. Ketesd, Mogyoro Kereke. Damos, Magiar monostor, Sár vasara, Farnos, Bábony, Szent Király, Jako Telke, Nyarszó, Sztana, Bikaly, Remethe, Zentelke, Valko, Derete“ (E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. lt. Gyalui esomó, Bánffy Dénes gyalui uradalmának összeírása. 1666).

⁴⁷ Pl. a bagolyfalvi szökött jobbágyok között 1731-ben és 1753-ban is említik Mizga v. Mizgáj Lukát, aki az utóbbi említés szerint „ennekelőtte jóval szökvén el, most Kolozs vármegyében Bábonyban lakik, de ki földin nem tudjuk, — vallják a tanúk — úgy fiairól sem bizonyost nem tudunk; különben házos ember“ (E. M. i. h. Krasznaei esomó).

⁴⁸ A táblázat a következő források felhasználásával készült: 1733: Transilvania XXIX (1898), 194. — 1750: I. h. XXX (1901), 285. — 1760—62: Cioban Virgil: *Statistica Românilor ardeleni*. Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj. III (1924—25), 631. — 1762—64: *Spécificatio. Quot familiae in integro Principatu Transylvaniae existant etc.* (E. M. Gr. Kemény József: *Cartophilatium Transylvanicum*, Tom. III.). — 1831: *Consignatio Statistico-Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae existentium Locorum Civitatum item et oppidorum ut et Ecclesiarum etc.* 14. — 1850: E. M. Mike Sándor gyűjteménye. *Helységek nevei. Ortschafts Register* (Statistica Transylvaniae 1850.). — 1854: *Erdély nagyfejedelemséget illető Országos Kormánylap* (Három nyelvű) 1854. évf. II. oszt. 91. — 1873: *Helységnévtár* 1873. 46. — 1900: *Stat. Közl. Új Sorozat* II, 824—5. — 1913: *Helységnévtár*. 1913. — 1937: Saját adatgyűjtésem.

A falu számhásonlítás adatai.

Év	Összes	Magyar	Román	Zsidó	Cigány	Más nemz.	Ref.	Róm. kat.	Gör. kat.	Izraelita	Hívó
1733	—	—	11	—	—	—	—	—	11(?)	—	—
1750	—	—	83	—	—	—	—	—	83	—	—
1760 - 62	—	—	22	—	—	—	—	—	22	—	—
1762—64	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1831	120	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1850	254	84	144	—	—	26	—	—	—	—	—
1854	254	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1873	260	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1900	235	73	162	—	—	—	68	1	162	4	—
1913	309	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1937	308	108	183	—	14	—	96	7	183	—	5

A tértérkép sorszáma	A telektulajdonos neve	Férfi	Asszony	Fü	Leány	Összesen	Megjegyzések
1	Bălaj Iuon	1	1	3 ⁴	1	6	¹ Egyik fia szolgálta Alsóföldön.
2.	Chiş Gheorghe	1	1	1	—	3	
3.	Állami iskola	1	—	—	—	1	
3/a.	Kovács Károly ²	1	1	3	2	7	² Almásról származó kovács; róm. kat.
4.	Mărginean Todor	1	1	—	—	2	
4/a	Mărginean Iuon ³	1	1	1	1 ⁴	4	³ Az előbbi fogadott fia.
5.	Văcar Stefan Chiţui	1	1	—	1	3	⁴ Más faluból való szol. a.
6.	Moga Nicolae	1	2	2 ⁵	—	5	⁵ U. a.
7.	Brândaş Anica ⁶	—	—	1	2	3	⁶ Özvegy két unokájával.
8.	Agrijan Iuonaş	1	1	1	2 ⁷	5	⁷ Szolga más faluból.
9.	Brândaş Anica ⁸	—	—	—	—	—	⁸ Lakatlan telek.
10.	Eszes Márton Marci	1	1	—	1	2	
11.	Eszes Feri Janesi	1	1	1	—	3	
12.	Nagy János ⁹	1	1	2	—	4	⁹ Tordáról való lévita-tanító.
12/a.	Ref. iskola és templom	—	—	—	—	—	
13.	Gör. kat. templom	—	—	—	—	—	
14.	Eszes Jankó ¹⁰	—	—	—	—	—	¹⁰ A telken csak csűr van.
15.	Eszes Márton Mareikó	1	1	—	—	2	
16.	! Kador Márton Tridus	1	1	—	1	3	
	! Valkai János	1	2	1	—	4	
17.	Tap Mitru	1	—	—	—	1	
18.	Balmoş Nicolae	1	1	3	1	6	
19/a.	Balmoş Iuăñ	1	1	6	—	8	
19/b.	Cordiş Iuon	1	1	2	1	5	
20.	Raita Nicolae	1	1	—	1	3	
21/a.	Bódizs János	1	1	—	—	2	
21/b.	Bódizs István	1	1	1	—	3 ¹¹	¹¹ Egyik más faluból való román szolga.
22.	! Eszes János Dézsi ¹²	1	1	—	—	2	¹² Egy házban laknak.
	! Kallo Majoros Márton ¹³	1	1	1	—	3	¹³ Az előbbinek Magyar-gerővásárhelyről való veje.
23.	Moldovan Iuăñ Iacob ¹⁴	—	—	—	—	—	¹⁴ Üres telek.
24.	Eszes Ferenc Dézsi	1	2	3	3	9	¹⁵ U. a.
25.	Cote Todor ¹⁵	—	—	—	—	—	¹⁶ Bánffyhunadról beköltözött szűcs.
26.	Török Márton ¹⁶	1	2	—	—	3	
27.	Suciu Vasile	1	1	—	—	2	
28.	A ref. egyház	—	—	—	—	—	
29.	Az állami iskola	—	—	—	—	—	
30.	A gör. kat. egyház	—	—	—	—	—	

A térkép sorszáma	A telektulajdonos neve	Férfi	Asszony	Fiú	Leány	Összesen	Megjegyzések
31.	{ Pascalău Gavrilă — — — — —	1	1	2	1	5	1 Özvegy.
	{ Mocan Maria ¹ — — — — —	—	1	2	—	3	2 Idegenből való szolga.
32	Vacar Todor Tap — — — — —	1	2	1 ²	—	4	
33.	Ilie Iuon — — — — —	1	1	—	—	2	
34.	Muntean Gavris — — — — —	1	1	2 ³	—	4	3 Egyik idegenből való szolga.
35	Muntean Iuon — — — — —	1	1	—	—	2	
36.	Văd. lui Raita Nicodim — — — — —	1	1	—	—	2	
37.	Moldovan Iuon Todor — — — — —	1	1	—	1	3	
38.	Urs Iuonas — — — — —	1	1	1	1	4	
39.	Cote Todor — — — — —	1	1	1	2	5	4 A 38 alatti apja.
40	Urs Iuon ⁴ — — — — —	2	2	1	—	5	5 Keresdről ideházasodott vő; bérben lakik.
	{ Varga István ⁵ — — — — —	1	1	2	—	4	6 Csáki János idegenből való nevelt fiú.
41.	{ Eszes István Dézsi — — — — —	1	1	—	—	2	7 Melléknevei: Kátóna, Hívő, Ibi.
	{ Eszes István ifjabb — — — — —	1	1	1 ⁶	1	4	
42.	{ Eszes István idősebb ⁷ — — — — —	1	1	—	—	2	
	{ Eszes János Náni — — — — —	1	2	—	2	5	
43.	Raita Iuăn Bopău — — — — —	3	4	1	—	8	
44.	Suciu Iuon Hurdău — — — — —	2	2	1	—	5	
45.	Raita Gheorghe Petruca — — — — —	1	1	—	—	2	
46	Raita Rozalia ⁸ — — — — —	—	2	1	1	4	8 A R. Iosif özvegye.
47.	Özv. Eszes Jánosné Kis — — — — —	—	1	2 ⁹	—	3	9 Egyik idegenből való szolga.
	{ Eszes Ferenc Pistiék — — — — —	1	1	—	1	3	
48.	{ Eszes János Ferié — — — — —	1	1	—	1	3	
	{ Daróci György — — — — —	1	1	1	—	3	
49.	{ Daróci János ¹⁰ — — — — —	1	1	—	1	3	10 Feleségét Csontleves Katinak hívják.
	{ Eszes István Marcikó — — — — —	1	1	2	2	6	11 Szolga Csiszérről; rumén.
50.	{ Eszes Jankó — — — — —	1	1	1 ¹	—	3	12 U. a.
51.	Pascalău Zaharia — — — — —	1	2	1 ¹²	—	4	
52.	Muntean Nicolae — — — — —	1	1	1	1	4	
53.	Urs Iuon ¹³ — — — — —	—	—	—	—	—	13 Üres telek; e gazdáé.
	{ Eszes László Jankó — — — — —	1	1	1	1	4	14 Nagypetriből való vő.
54.	{ Mihók János ¹⁴ — — — — —	1	1	1	1	4	
55.	Raita Todor Lionti — — — — —	2	1	—	—	3	
56.	Varga János — — — — —	1	1	1	1	4	
57.	Balmos Todor ¹⁵ — — — — —	1	1	—	—	2	15 Felesége a Regátból való; kereskedő.
58.	Râncan Indrei — — — — —	1	1	—	—	2	16 Üres telek.
59.	Eszes Ferenc Jancsi ¹⁶ — — — — —	—	—	—	—	—	17 Mindkettő lelencgyermek; fizetésért tartják. Vejével lakik.
60.	Văd. lui Nimet Nicolae — — — — —	1	2	2 ¹⁷	—	5	
61.	Kudor János — — — — —	1	1	1	—	3	
62.	Filip Gavrilă — — — — —	1	1	—	—	2	
63.	Filip Todor — — — — —	2	2	—	—	4	
64.	Nimet Anisia — — — — —	—	1	—	2	3	
	{ Raita Petru — — — — —	2	2	—	—	4	
65.	{ Raita Oanea — — — — —	1	1	2	—	4	
	{ Brândaş Iuon — — — — —	1	3	2	—	6	18 Tulajdonképpen a 67-en épült házacsakában lakik.
66.	{ Brândaş Gheorgița ¹⁸ — — — — —	1	—	—	—	1	Elvált ember.
67.	Brândaş Nicolae — — — — —	1	1	—	1	3	
68.	Brândaş Iuon — — — — —	1	—	—	—	1	
69.	Vacar Niculae — — — — —	1	1	1	1	4	
70.	Ceasca Nicolae (Kula) — — — — —	1	1	—	—	2	19 Innen kezdve a térképen fel nem tüntetett telek tulajdonosai következnek.
71.	Raita Todor ¹⁹ — — — — —	1	1	1	4	7	20 A Szi ágyságból való vincellér.
72.	Muntean Todor lui Cioacii — — — — —	1	1	—	—	2	21 Innen kezdve cigányputrik tulajdonosai (74—76) következnek.
73.	Mitruj Mócsi ²⁰ — — — — —	1	1	3	2	7	22 Mindannyian más faluból való, nem állandó lakosok.
74.	Petrus Todor ²¹ — — — — —	1	1	1	1	4	
75.	Varga Todor — — — — —	1	1	2	4	8	
76.	Varga (?) Pavel — — — — —	1	1	—	—	2	
77.	Özv. Barabás Miklósné — — — — —	—	1	—	—	1	
78.	A ref. egyházkerület tanyája — — — — —	2	1	3	1	7-2	

III.

A régebbi korok adatokban szűkölködő területéről az utóbbi évtizedek és főként a jelen közvetlen közletről megfigyelhető világába lépve, már sokkal biztosabb talajon mozoghatunk. Nem lehet céltom e kicsiny világ gazdag, ezerfelé ágazó kérdésszövedékét a maga teljességében megvizsgálom és leírom, e helyett csak egy részletét, az emberi élet anyagi alapjaival legszorosabb összefüggésben levőt, a település kérdését vizsgálom meg azoknak az adatoknak alapján, amelyek a Református Teológia bábonyi munkatáborába 1936 és 1937 nyarán működő falukutató osztagának közösségi munkája és saját személyes megfigyelésem révén gyűltek össze.⁴⁹ E célkitűzés alapján előbb a tájban elhelyezkedő falu képét igyekszem megrajzolni, majd pedig az egyes telkeken megfigyelhető telepedés-formákat ismertetem. A ház építése és berendezése az a harmadik kérdés csoport, amelyet még e tanulmányomban felölelek.

1.

Maga ez a kicsiny, viszonylag eldugott, de néprajzi szempontból éppen azért érdekes falu a Meszes-hegységnek a Kolozs-Almási és a Bihar-hegység felé lejtő hegyeitől alkotott kis völgyben fekszik úgy, hogy nehéz eldönteni, melyik hegység vidékéhez is tartozik (I. kép). A völgyön keresztül folyik a térképen *Bábony-patak* névvel jelzett kis folyóvíz. E patakocskának a felső része jelenleg a falu közepéig mély, szárazon álló időszakos vízfolyás, csak innen, az itt fakadó bővízű forrásból telik meg vízzel annyira, hogy száraz nyárban is mosásra, bivaly- és gyermekfürdőzésre elég vizet szolgáltat. Régebben malmot is hajtott a *Patak*, ahogy a bábonyi magyarok nevezik, az öreg Eszes Jankó malmát. Ma a malom már dűledező rom. Csak sírfelé hajló gazdájának esőkönnyös ragaszkodása tartja fenn még ideig-óráig — dologtalanul. Az éger- és fűzfáktól buján szegélyezett patak völgyét két oldalt erdős hegyek kísérik. A völgyben lakó em-

⁴⁹ A falukutató csoport munkájára vonatkozólag I. *Az első munkatábor* című ismertetést a Hítel 1937. évf. 51—65 lapján. L. még i. h. 1938. évf. 20. — A közösségi munkában résztvettek közül is ki kell emelnem a térkép-vázlatok készítőit, Balla Pált, Kiss Ernót és Kovács Gyulát. A fényképfelvételeket ez utóbbi, meg Csapó Ernó és Tóth Kálmán készítette. A néprajzi vázlatokat a helyszínen Kós András rajzolta és Székely Pál meg Kállay Ernó készítette elő tussal a nyomdai sokszorosításra. — Ezúton is köszönetet kell mondanom Kós Károlynak és Kós Baláznak, akik több ízben is szíves vendéglátásukkal lehetővé tették számomra a helyszíni tanulmányozást. A váralmási ref. egyházköztség lelkészének, néhai Csűrös Józsefnek szívessége az egyházközségre vonatkozó adatok megismeréséhez segített hozzá. Neki és Nagy János bábonyi igazgató-tanítónak több szó- és írásbeli útbaigazító közlést köszönhetek. — Megjegyzem, hogy külső okok folytán a teológia nincs hírtokában az itten gyűjtött anyag egy részének. A ház- és telek-rajzok néhányában ezért nem adhatok pontos méreteket.

ber tekintete csak e hegyek legmagasabb pontjairól szabadulhat ki ebből a félreeső, zárt világból. A *Szőllők* tetejéről a Bihar-hegység egyik csúcsát, a Vlegyászát (1842 m), a *Széktető*ről vagy a *Kölesáj* legmagasabb pontjáról pedig a Meszes tisztásokkal tarkított vonulatából a Gerebent láthatjuk kiemelkedni.

Lent a völgyben, nagyrészt a patak jobb partján elterülő község település-forma szempontjából jellegzetes példánya a szabályos települések közé tartozó ú. n. soros vagy utcás településnek.⁵⁰ Az elszórt település-csoportokat leszámítva, e település törzse jelenleg egyetlen egy, egy kilométernél valamivel hosszabb utcából áll; ez az utca egy-szersmind a Váralmás felé vezető kis forgalmú megyei útnak is részét teszi. Ez az utcás falu jelenlegi alakját egy régebbi, kisebb magból ki-indulva, hosszanti irányba való terjeszkedéssel, sarjadzással nyerte. Ez a mag a 8—13 és 36—49 telket magába foglaló település-rész lehetett. E területre esik a község református egyházközségének 1752—53-ban „a régi fatemplom helyén ugyan fából csinált új temploma is“;⁵¹ tehát ez feltétlenül régi rész. De a telekosztódás is nyilvánvalóan ezen a területen folyik a legrégebben, hiszen a legsűrűbben itt sorakoznak egymás mellett a telkek. Ma e területre esik a görög-katolikus rumén templom is, de ennek az egyháznak előbbi temploma a 32. sz. telken, tehát a régi faluhelyen kívüli területen volt. A község természetes fejlődési iránya az út mentén terpesztette tovább a falut. A *Patak* szűk völgye a balparton meredeken emelkedő *Táblákkal* és a jobb parton lágyan lejtő erdős oldalakkal a gyenge emberszaporulatot az útmenti terjeszkedésre készítette. Azonban a település régebben a Patak balpartjára is kiterjedt. A mai 68—70. telkek táján a mult század 60-as és 70-es éveiben a község egyik férfiágában kihalt családjának, a Sáfár-családnak, egy Pataki Mihály nevű embernek, az Észesek egyik ágának⁵² és másoknak volt itt telke. Mintegy 10—13 telekből álló lehetett ez az elenyészett, helyesebben 3 telekre összezsugorodott település-rész. Ezen a parton még csak a dombok között, az *Árokban* van két és a *Szőllőben* egy vincellér-telek. Hogy a balparti település összezsugorodásának mi lehetett az oka, nem tudjuk biztosan; valószínű azonban, hogy összefüggésben van két magyar család, a Debreceni- és a Sáfár-család, fiúágának kihalásával és a faluban is kezdődő születés-csökkenéssel.

A falunak mai településképe szempontjából jelentős fejlődése tehát az útmenti település előbb jelzett magjából kiindulva, továbbra is hosszanti irányban toltá és tolja kijebb és kijebb a belső terület határvonalait. A mult század 60—70-es éveiben a község belső területén levő telkek szélső határa elérte a mai település-vázlaton látható 4.,

⁵⁰ E település-formára nézve l. Bátky Zsigmond: *A Magyarorság Néprajza* I, 124 kk.

⁵¹ Inventarium a Kalotaszegi ref. egyházmegye levéltárában. — L. még Erdély XXXV (1938). 20.

⁵² Ez ágnek ma a faluba visszahúzódott utódait még mindig a *Parti* megkülönböztető névvel illetik.

21., 31. és 56. számmal jelzett telkek szélső határát. Csak azóta, részben a balparti település-részek megszűnte, részben a lakosság szaporodása miatt keletkeztek a vázlaton 1—3/a, 22—27. és 57—67. számmal jelzett telkek. Ezek közül az 57—67. számúak az eredetileg 56. telekhez tartozó földre épültek; e terület csak a tagosítás után, a 90-es években, az 56. számú telek-tulajdonos családjának elszegényedésével vált telepedés-hellyé.

Meg kell még említenem, hogy a falutól teljesen különálló részen, közvetlenül a *Cigányok kuttya* és a *Cigányoknál az irtás* tájékán van a cigányság 3 „lakóhelyből“ álló kezdetleges telepe. E hely a falusiak szerint egy kb. 10 lakóhelyből alakult cigánytelep összezsugorodásából keletkezett. A cigányság itt, a faluban nem tudott jelentős települési tényezővé alakulni (2. kép).

2.

Az egyes telkek telepedésformája a jellegzetesen erdélyinek ismert forma.⁵³ A szabályos (soros) falutelepülésnek megfelelőleg az egyes telkek és rajta a lakóház, meg a többi épületek elhelyezésében is a következő szabályszerűség tapasztalható: a ház szinte kivétel nélkül hosszanti tengelyével az utcára merőlegesen áll. A csűr az udvart úgy zárja be, hogy a ház tengelyére szintén merőlegesen, az utcával pedig párhuzamosan helyezkedik el. Az ól vagy a ház udvarra felőli vége és a csűr közötti szabad helyen van, vagy a ház udvarra nyíló ajtajával szemben a telek másik oldalához lapul. Egészen szórványos eset az utcával párhuzamosan épített ól vagy kamra. A magyar telkeken e telepedésforma a kizárólagos. Ez alól a magyar telkek közül csak a közeli Farnosról beházasodott Kudor János telke (61 sz.) kivétel. Itt viszont a telek hátrafelé való erős emelkedése magyarázza meg a csűr szemben való elhelyezését; a szokásos telepedésforma megtartása ebben az esetben a csürt a csapadék befolyásával rongálta és állat meg egyéb gazdasági kellékek tartására nézve alkalmatlanná tette volna. Egy-egy rumén telepedésnek a megállapítható szokásos telepedésformától való eltérése néha a szegénységgel járó jobb terület-kihasználási törekvéssel magyarázható (1—2 sz. telek). Vannak azonban esetek (27., 32., 36., 65.), amikor az ettől való eltérést vagy egyénies telepedés-törekvés vagy a telepedésben élő más, elűtő néprajzi jellemvonás eredményének kell tekintenünk.⁵⁴

A telken legalább két rész jól megkülönböztethető. Egyik a legtöbb esetben teljesen zárt udvar, a másik a teleknek gyümölcs-, vetemény- és széna-termesztésre alkalmazott része: a kert. A telkeket csak az utca felé, meg a zárt udvar oldalrészén veszi körül mindig *kert* (ké-

⁵³ Erre vonatkozólag l. *A Magyarország Néprajza* I. 134 kk.

⁵⁴ Teljesen különálló eset a Varga János telke (56. sz.); ez t. i. nemes telkek és mint ilyen természetesen különálló telepedés formát őriz.

rítés), azon túl gyakran elmarad, úgyhogy a kertek között megjelölt határ nincs. Mivel ez az eset szinte kizárólag csak a hosszan elnyúló telkek esetében figyelhető meg, nyilvánvaló, hogy a kerítés elmaradása gazdasági okra, takarékoskodásra vezethető vissza. A telkek közötti kert leggyakrabban ágból font és szalmával fedett sövénykerítés, ritkábban rovátkolt, vésett oszlopok közé tett rakófákból alkotott. A telket az utcafelé elhatároló kert legtöbbször ez utóbbi módon készített telek-kerítés; gyakori a kezdetlegesebb, néha városiasabb lécz-, sőt újabban egészen ritkán a deszkakerítés is (3—4. kép). Az udvarra bevezető kapu legkezdetlegesebbje, a fonott sövény kapu, csak az újabban épült részek egyik egészen szegény tulajdonosának telkén figyelhető meg. Legáltalánosabb azonban a *levél-kapu* a mellette levő kis *ajtóval* (11., 15—18. kép). A levél-kapu sasoszlopai legtöbbször simára faragott cser- vagy tölgyfa-oszlopok, de nem ritka a felsővégek körvonalának díszesebb megfaragása, egyszerűbb vésett díszítések (*forgó, félforgó, csillag, kereszt* stb.) alkalmazása az oszlopok tetszetősebbé tételére (12. kép). A levélkapu közép-oszlopocskáját elég változatos mértani formákra faragják ki (12. kép). A többi kalotaszegi falu kapu-közepeinek díszességétől és változatosságától a bábonyiak faragó-művészete messze áll. Az egyszárnyú levélkapu mellett nagyon ritkán már a kétszárnyú kaput is láthatni. Ez a kapuforma egészen új és nyilván csak városi minták utánzása révén került ide. A sövénykapuhoz sövénykiskapu, a levélkapuhoz pedig két kapubálvánnyal épített, rendszeren fedeles *ajtó* csatlakozik. A széles kapuoszlop, meg a szemöldökfa felületeit legtöbbször díztelenül hagyják, de nem egy esetben merev virágfüzér díszekkel igyekeznek tetszetősebbé tenni (14., 15., 17., 18. kép). E díszítések különösebb művészi ízlésről sohasem tanúskodnak. Egyetlen rumén kiskaput, a Balmoş Nyikulájét, említhetjük meg, mint amely évszámmal (1905) ellátott kettőskereszt díszével egyszerűségében is ízléses népi alkotás (16. kép). A kiskapu fedele is sokszor lehullott már helyéről. A megmaradtak közül egyetlen rumén kapu zsendelyes fedélszerkezetének formái árulnak el némi lendületet (13. kép). Szerkezetileg legszebb, legarányosabb kapu az egész faluban a református templom cinterem kapuja; ez még most, az új templomiskola felépítése után is, a mult itt felejtett darabjaként összhangosan simul bele az új környezetbe (8. kép).

A kapun ma vas- vagy fakilincs van; egyedül az említett református cinterem-kapun látható még egy ma már használatból kimenő régies retesz zárfaajta. E típus ép példányait a 83 éves Eszes Jankó malmán és gabonásán találtam meg több példányban. A malom egyik melléképületén ilyenfajta tolozár mintegy biztosítékul egy ajtón kettő is volt. Mindenesetre e néhány még megmaradt példány régi, ma már halálra ítélt zár-típust őrzött meg (9—10. kép).

3.

A kapun belépve, az udvarnak a ház előtt az utcakerítésig terjedő részén, gyakran kicsi virágos kertet találunk;⁵⁵ ezt az udvar felé léckerítés védi a háziállatok és a gyermekek kártevésétől. A háznak az udvarra nyíló ajtajával szemben,⁵⁶ vagy egészen elől, a leveleskapu mellett áll a nyári konyha (19. kép); ez tulajdonképpen egyszerű deszkatetővel fedett szabadtüzhely kenyérsütő kemencével és üstmelegítővel (*katlan*).⁵⁷ A gazdasági épületek közül ritkán hiányzik a disznóól; ahol ez nincs meg, nagy szegénységre lehet következtetni. Még kevésbé hiányzik a *tyúkól*. Árnyékszék is található; ez hol kezdetlegesebb sövény, hol fejlettebb deszkázott falakkal körülvett építmény. A disznó- és a tyúkól vagy a ház vége, meg a csűr közti részen helyezkedik el, vagy — ritkábban — a házzal szemközt, a telek másik oldalán. Az árnyékszék, mely egyébként legtöbbször nagyon mérsékelt egészségügyi viszonyokat mutató környezetű, az udvar hátsó felében, a csűr előtt van.

Az udvar legkiemelkedőbb épülete a *csűr* (5—7. kép). Ennek elmaradása a legnagyobb szegénység jele. A faluban csak a cigányoknak, az idegenből fogadott vincellérnek és egy szegény családnak (63. sz.) nincs csüre. A többi telken bármilyen kezdetleges formában, de van csűr. Ez a gazdasági épület, mint már előbb is jeleztem, a házra merőlegesen és az utcával párhuzamosan zárja be hátrafelé az udvart. Legtöbbször olyan széles, hogy nem is kell az udvar-záródást egy kis sövény-, lécs- vagy deszkakerítéssel pótolni. Igen gyakran mélyen benn fekszik a telekben. A csűr 2 vagy 3 részből áll. A 3 részből álló csűr esetében a közepüttlévő nyílt részhez, a csűr *főgygé*hez két oldalt egy zárt rész csatlakozik (6., 7. és 20. kép.) Az egyik rész az egyosz-
tatú *pajta* (istálló), a másik, különösen a nagyobb csűrök esetében két részre osztott: egy gazdasági eszközök tartására szolgáló *kamrát*, meg

⁵⁵ A kiskertben a következő virágok találhatók: *betonia* (*Petunia*), *őszirózsa* (*Callistephus chinensis*), *Katalinrózsa* v. *krizantin* (*Chrysanthemum* sp.), *szálvia*, *szalmarózsa*, *örögzőld* (*Vinca minor*), *ibója* (*Viola odorata*), *gyöngyvirág* (*Convalaria majalis*), *búzavirág*, *görgina* (*Dahlia* sp.), *dália* (*Dahlia variabilis*), *söprű*, *tátinkó* (*Antirrhinum majus*), *kéklilijom* (*Iris germanica*), *fehértulipó* (*Lilium candidum*), *díszfü* (*Miscantus sinensis*), *bőzsike* v. *buzdug*, *boldogasszony-virág*, *viola* (*Matthiola incana*), *csüngő*, *körözi rózsa* (*Tagetes vulgaris*), *kisasszonypapucs* (*Impatiens balsamina*), *romonyica* (*Chrysanthemum parthenium*), *magyarországi görgina* (*Dahlia* sp.), *nyárimuszkáta* (*Geranium macrorrhizum*), *babarózsa* (a *Geranium* egyik apró virágú faja), *Németszékfü*, *rózsa* (*Rosa* sp.) *bokorrózsa*. — A növénynevek nagy részét Séra László gyűjtötte és határozta meg. A magam gyűjtötte néhány növény nevének meghatározását dr. Tulogdy János szivességéncik köszönöm. Ahol a növény magyar neve után nem áll () ben a latin név, ott a név meghatározása valamilyen okból nem volt lehetséges.

⁵⁶ Természetesen a szegényebb telkeken sokszor a telek szűk volta miatt egészen megzavart telek-képpel találkozunk (L. 1—2, 39 és 63 sz. telket).

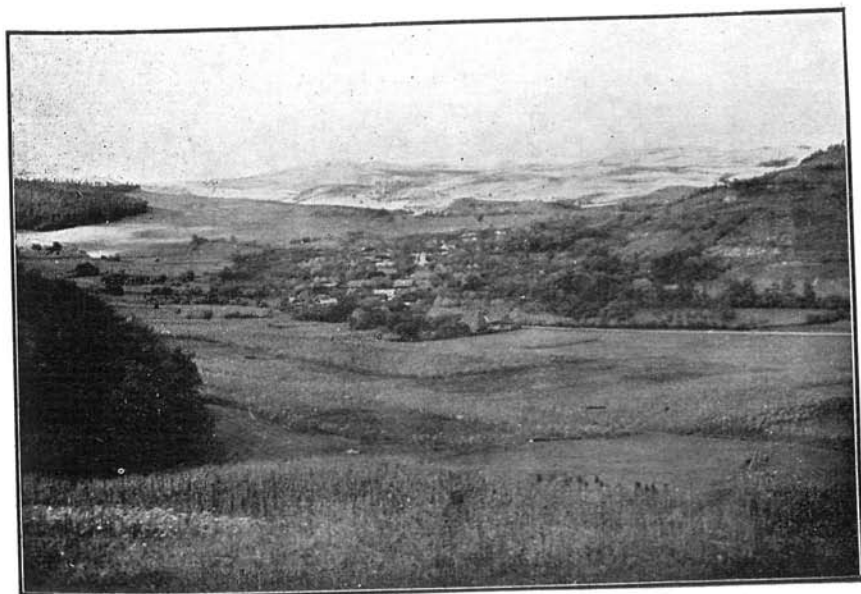
⁵⁷ Sok helyen a helyett csak a szennyes ruha szapulására és a disznóeledel főzésére szolgáló egyszerű *katlan* van.

egy gabonásfélét foglal magában. A két részből álló csűrt viszont csak a *csűr főggye*, meg az állattartáshoz szükséges *pajta* alkotja (5. és 20. kép). E csűröket régebben kétségtelenül borona-fákból rótták össze,⁵⁸ aztán meg agyagból, marhatrágyából és pelyvából összegyúrt tapasztó- anyaggal csapkodták be a közöket. Újabban azonban oldalt vájatos *egyenes és görbe sasok* közé tett, laposra faragott *rakófákból* állítják össze, mert így a kisebb fadarabokat is fel lehet használni. A *csűr főggyének* nevezett középső részt elől és hátul rendesen lécszerű fadarabokból készült, esetleg vesszővel be is font kapu zárja el. Az újabb csűrök deszkakapui a csűr főggye nyílását elől-hátul teljes magasságban elzárják.

A csűrre régebben is nagy fedélszerkezetet raktak; így tesznek ma is. Ez azért szükséges, mert aratás után a fedélszék alá hordották és hordják be a gabonát és a csűr főggyén hadarókkal *csépellték* ki. Ma a helyzet csak annyit változott, hogy cséplőgépet vonnak be ugyanoda és úgy végzik a cséplést. Minthogy ide rakott, búzakévék szekerekkel is bejárnak, illetőleg e részen keresztül viszik a szénát a csűr megetti szérús kertbe, a csűr főggye feletti tető valamivel magasabban ki van vágva, mint amennyire egy jól megrakott szekér ér. E szükség-hozta fedélforma nemcsak a régebbi szalmás-gazos csűrökön figyelhető meg, de az újabb zsindey-, vagy — még gyakrabban — cserepes csűrökön is megmaradt. A zsindeyes csűrök egyike itt is azt a hatalmas fedélszerkezetű kalotaszegi csűrformát ismerteti meg velünk, amelynek még hatalmasabb példányaival Kalotaszeg más magyar falvaiban is találkozzunk. Az újabb cserepes csűrök a fedélszerkezet nagyságával már nem a régebbi karesú formát, hanem ezt a vaskosabb alakot követik. A csűrépítésben a falusiak közül a jobbmódúak, magyarok és rumének egyaránt, szakítottak a régebbi építőanyagok (fa, vályog, szalma, zsindey) kizárólagos használatával. A háború után két nagygazda (Eszes Laci Jankó, Vacar Styéfán) csűrének alsó részét kőből, cementből, meg téglából építette, és csak a fedélszerkezet, meg a padolás készítésekor alkalmazott faanyagot. A két csűr fedőanyaga is cserép, illetőleg pala. Mindkét udvaron a hatalmas csűr mellett oldalt szerényen lapul meg a zsindeyyel fedett lakóház. Az állatok és a gazdasági kellékek megóvása fontosabb, mint az ember.

Dr. Szabó T. Attila.

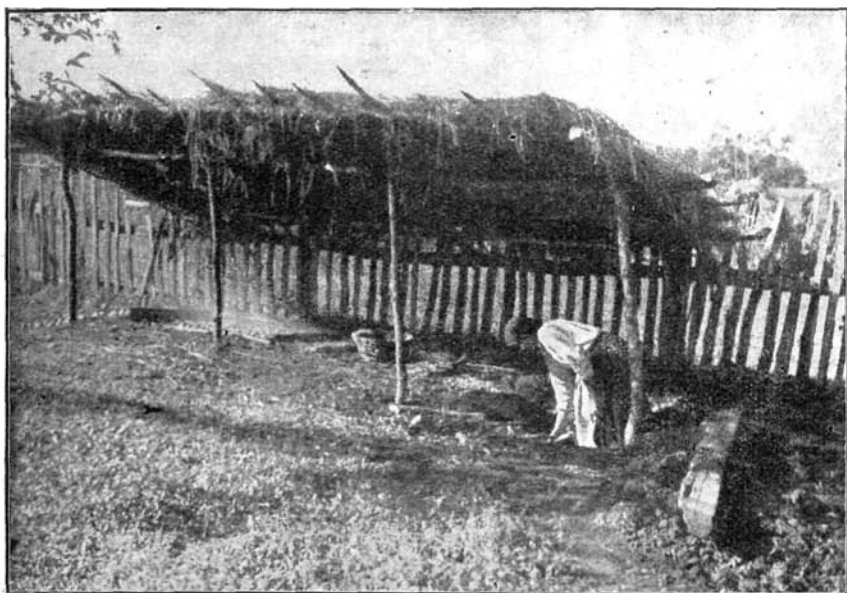
⁵⁸ Erre mutat annak a néhány régi háznak az építésmódja, amelyről a következő fejezetekben lesz szó.

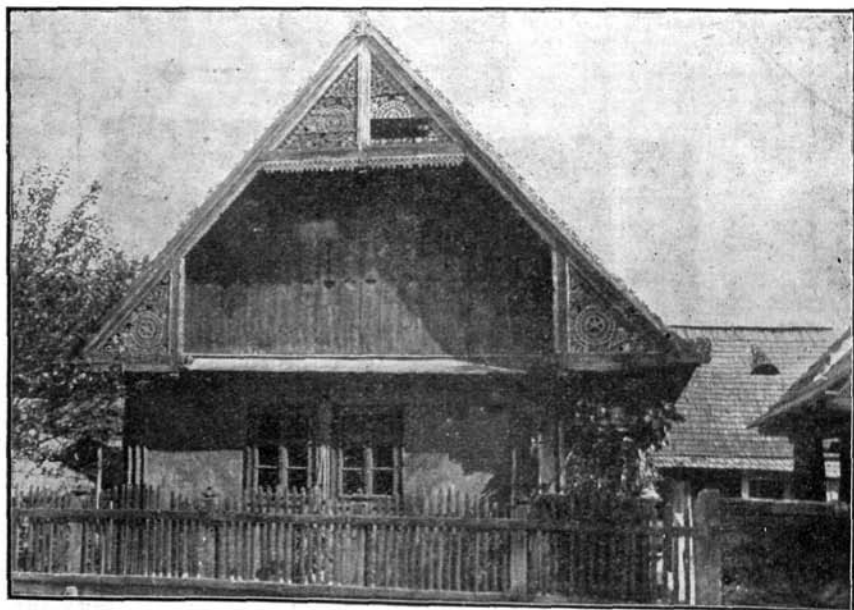
1. kép: A falu képe a Farnasi út tájékáról.

2. kép: A legjobbik viskó a cigánytelepen. Jobbra a nyitott konyha és kenyérsütő kemence, balra a domborodó halom alatt valami pinceféle lyuk. A ház egyetlen helyiségből áll, kívül-belül szép fehérre van meszelve; feltűnően tiszta.

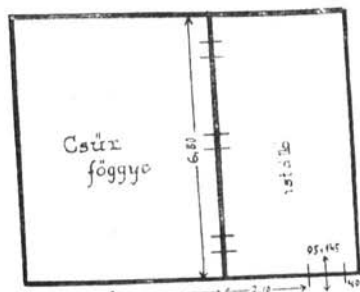
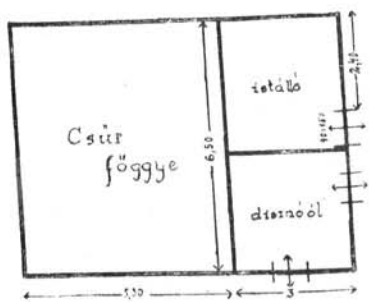
3. kép: Kador Jánosné Bede Ilona aszalója. Hátul a bábonyi léckerítés kezdetleges formája.

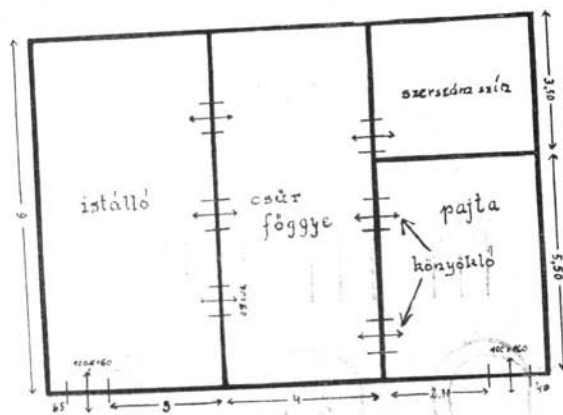
4. kép: Rumén ház; előtte újabbfajta, városias léckerítés.

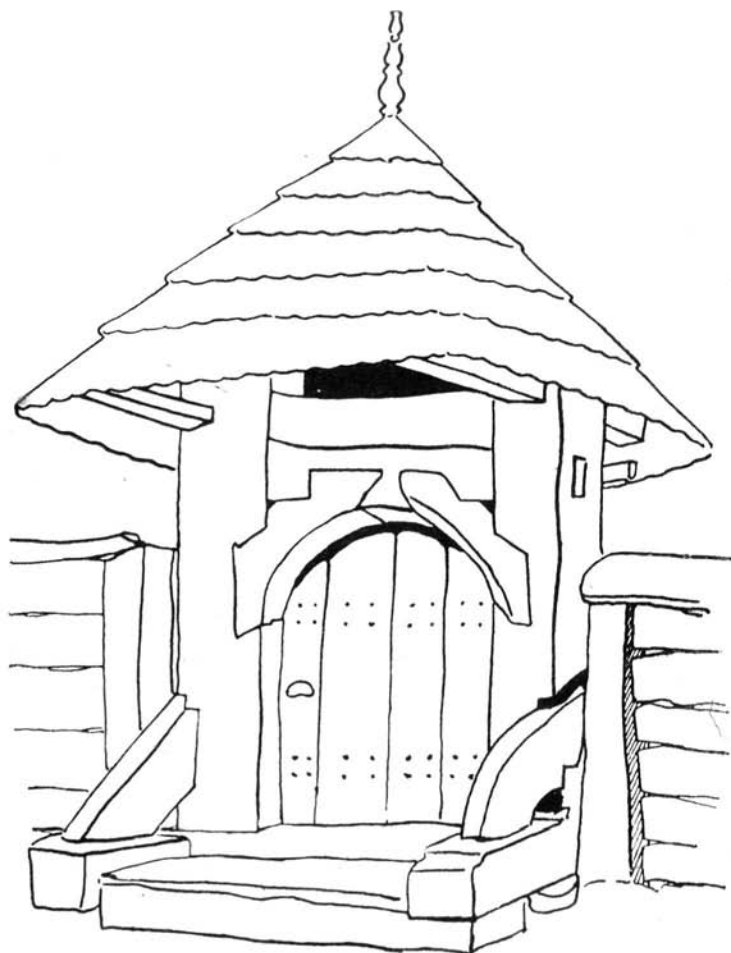
5. kép: Raita Juán csűrje (*sură*).

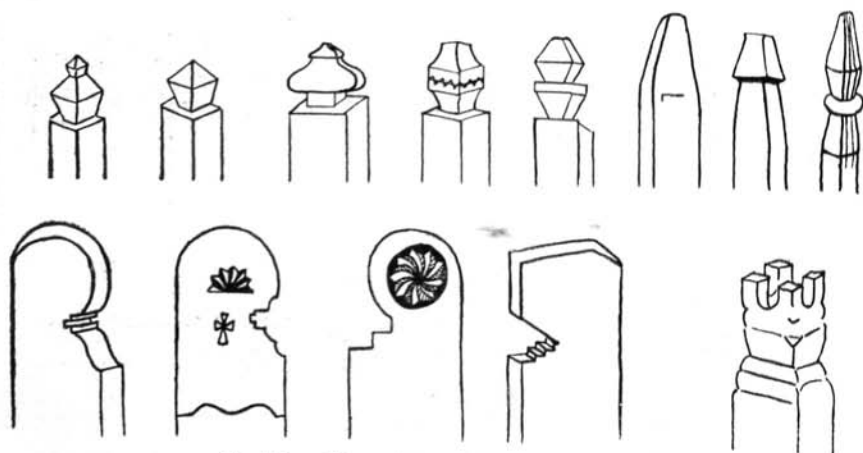
6. kép: Régebbi csűr típusok. A három részből álló a ref. egyház lebontott régi csűrének alaprajza.

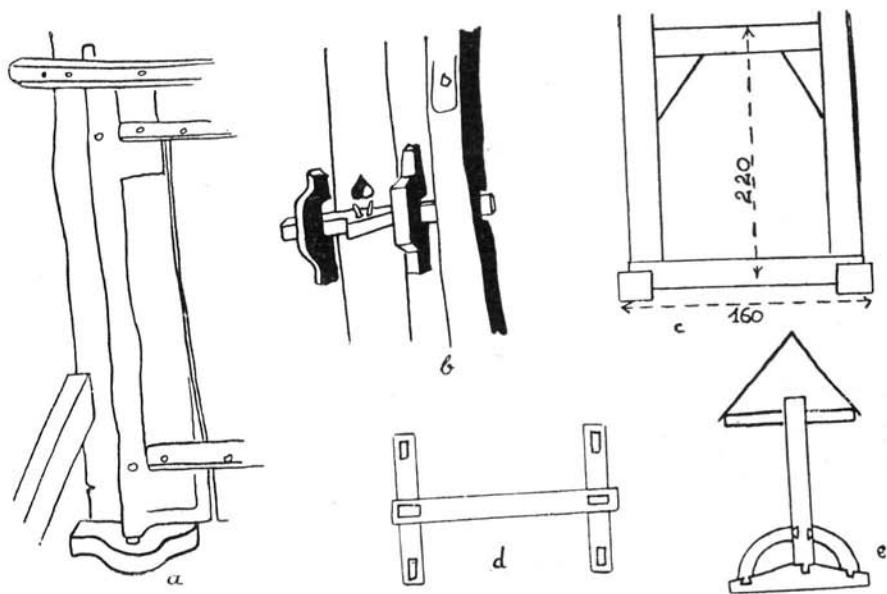
7. kép: Újabb, háromosztatú nagy csűr alaprajza.

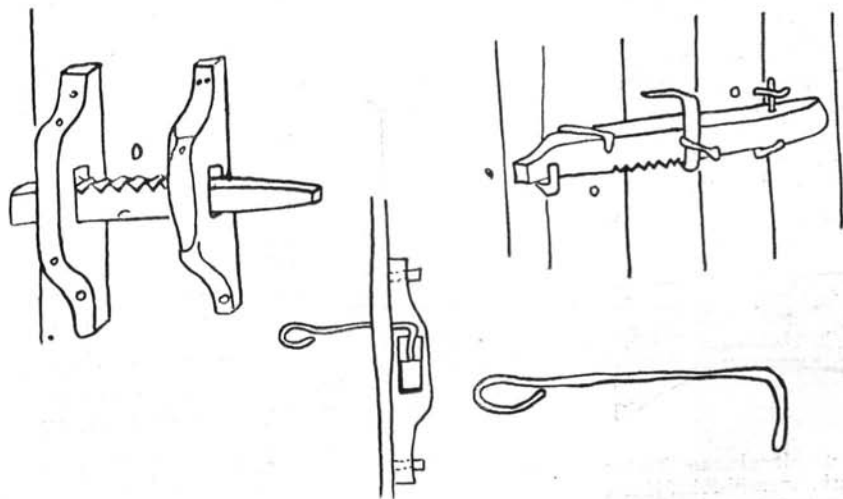
8. kép: A református cinterem régi kapuja.

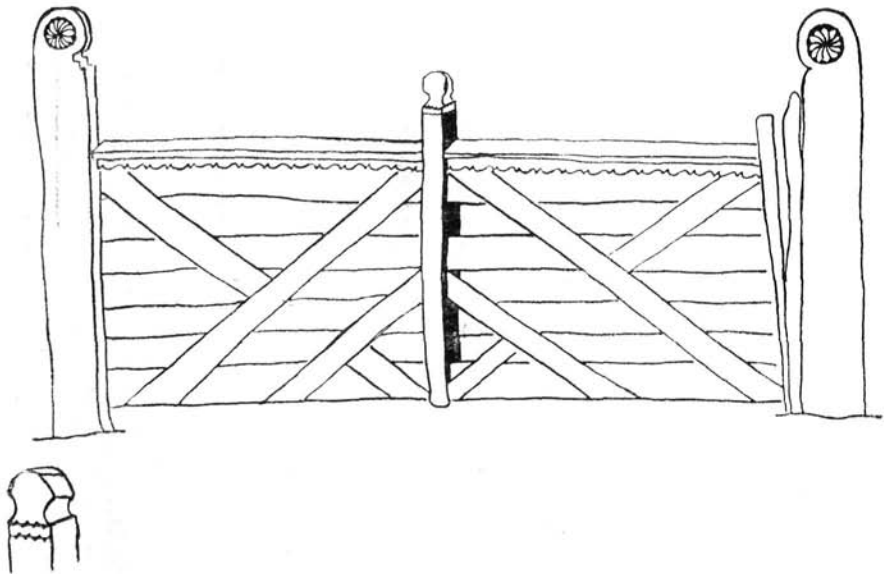
12. kép: Kapuközépek és oszlopfák.

9. kép: A cinterem-kapu szerkezeti vázlata.

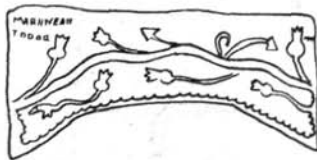
10. kép: Eszes Jankó fazárai.

11. kép: Levélskapu.

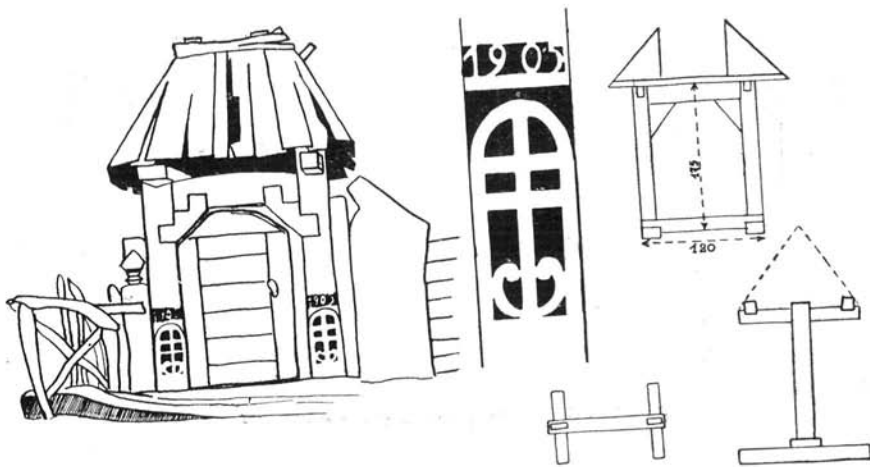
13. kép: Rumén kiskapu fedél-része.

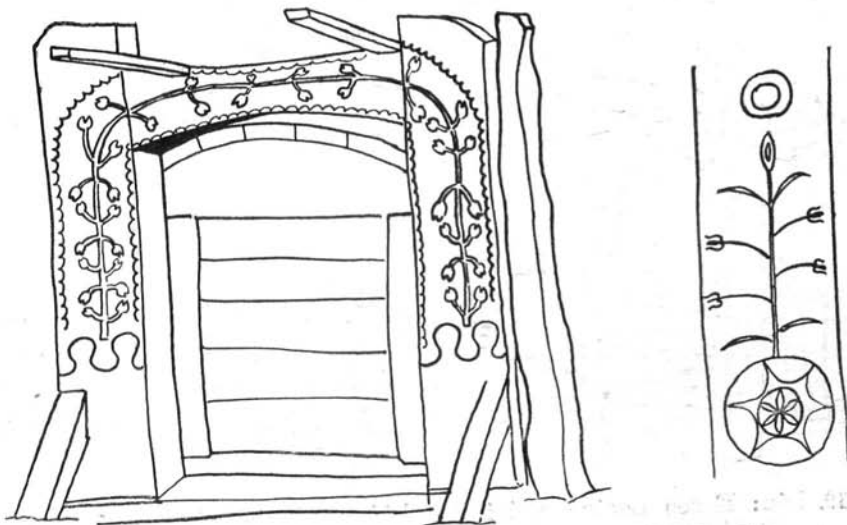
14. kép: Marginean Todor kiskapuja szemöldökfájának díszje (1902).

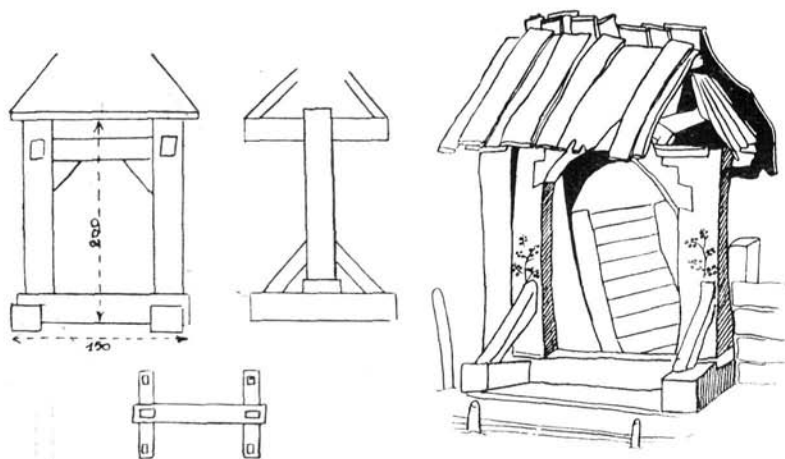
15. kép: Újabb magyar kiskapu (1922).

16. kép: Balmos Nicolae (bíró) kiskapuja.

17. kép: Bódizs István kiskapuja. Mellette, egyszerű dísz egy másik kiskapuról.

18. kép: Pașcalău Gavrița kiskapuja.

19. kép: Eszes Laciné nyári konyhája. 1. katlan, 2. tűszej, 3. tűszejfa, 4. kemence, 5. kemence függye, 6. üst, 7. konyha-fedél, 8. mosószek, 9. moslíkos.

Új adat hegyeink eljegesedéséhez és az eljegesedés általános okaihoz.¹

A Keleti-Kárpátokban az Ojtozi szorosától É-ra eső Nagy Sándoron járva, azon egy nagyon feltűnő térszinformát láttam. Maga a Nagy Sándor öt gerinc találkozásánál a vízválasztón álló füves kiemelkedés, mely 1640 m magasságával a távoli környéknek is egyik legkimagaslóbb pontja. A lankás tető K-i oldalán látható a szóbanforgó különös térszinforma, mely első tekintetre glaciális jelleget mutat.

Bármilyen meglepő volt is ez itt 1640 m magasságban, nem volt módom rá, hogy ezen az elhagyott vidéken ezt akkor közelebbről is szemügyre vegyem. Nem tudom, lesz-e alkalmam erre a tőlem távol eső helyre még valamikor eljutni, hogy pontosabb adatokat szerezhsek, ezért szükségesnek látom futólagos megfigyelésemet közzétenni, már azért is, hogy erre az érdekes helyre felhívjam az esetleg erre járó szakemberek figyelmét.

A Nagy Sándor csúcsának K-i lejtőjén egy félkör alakú kárszerű katlan van, melynek szélessége 40—50 m. Pereme 6—8 m magasságig emelkedő sziklafallal szakad le, melyet darabosan kiálló kárpáti homokkő-padok alkotnak. A perem felső része, hol a kár oldalfala is legmagasabb, csak megközelíti, de nem éri el a hegytető legmagasabb pontját. A kár kárjárata K felé néz, és hasonló szélességgel átmegegy egy lapos U-alakú, fűvel benőtt teknővölgybe, melynek két oldalfala a kár ívétől távolodva, mind jobban alacsonyodik, de még 100 m távolságra is jól kivehető lépcsőt alkot. További folytatásában ez a kis oldallépcső eltűnik ugyan, de a lankás hegyoldal enyhe behajlásában a lapos teknőszerű meder eléggé felismerhető, míg vagy 300—400 m távolságra egy vállal le nem esik egy vízeróziós árokba.

A kármedence a peremtől számítva mintegy 20 m mély. Lent a perem tövében leszakadt nagy homokkő-padok törmeléke van felhalmozódva, melynek darabjaiból hevenyészve összerakott fedezékek, mint a világháború emlékei, a kár mélyedésében még ma is láthatók. A kár fenekét pedig növényzettel jórészt benőtt sziklás púpok teszik egyenetlenné. A gleccsernyelvnek megfelelő lapos teknőben egy alig észrevehető vékony kis erecske kanyargott bizonytalanul, vize itt-ott szétszivárogva a havasi fű között.

¹ Előadva az Erdélyi Múzeum-Egyesület term.-tud. szakosztályának 1937. jan. 27-én tartott szakülésén.

A forma tehát így első tekintetre gleccser nyomára vall, de magán a formán kívül kétségtelen bizonyíték erre nem is igen várható, mert egyfelől az egész terepet áfonyával vegyes sűrű havasi fű borítja, másfelől gleccsererózió jellemző nyomainak megtartására az itteni kárpáti homokkő nem is alkalmas. Ha azonban ezt a térszín-alakulatot, mely a hegy lejtőjének szép egyenletesen görbülő palástjából feltűnően kéri, nem tartjuk gleccser munkájának, csak rogyásra (suvadás), csúszásra gondolhatunk, vagy legfeljebb még torrensnek tekinthetjük.

Rogyás vagy csúszás azonban nem lehet, mert a hegy lejtője, melybe ez a szakadás bemélyed, enyhe lejtésű ahhoz, hogy rajta ilyen jelenség bekövetkezhessek, különösen ilyen erős összetartású, izmos homokkő-padokból álló kőzetben. Csúszásoknál vagy rogyásoknál a kimozdult kőzettömeg a szakadási perem előtt a hegyoldal eredeti egyenletesen hajló felületéből kiemelkedő púpot alkot, itt pedig ilyen nincs. A szakadási perem a rogyásoknál vagy csúszásoknál lapos ív szokott lenni, mely félkörre is ritkán hajlik. Itt pedig ez a perem alaprajzban olyan U-alakú, melynek hossza mintegy háromszor akkora, mint szélessége. Valóságos szakadási vonal ilyen alakban legfeljebb csak igen lágy, illetőleg laza kőzetben jöhet létre, vastag padokból álló kemény homokkőben azonban nehéz ilyet feltételezni.

Torrens képződmény sem lehet, mert ennek szakadási tölcseré utánozhatja ugyan a kár alakját, de egyfelől torrenstölcsér ilyen kemény homokkőben nem képződhet, másfelől a torrens oldalfalainak lejtési vonalai egy pont felé irányulnak, itt pedig e lejtési vonalak legmélyebb pontjai egy nagy udvarszerű hegehupás területet vesznek körül.

Bár az elmondottak mind glaciális származás mellett szólnak, mégis szükségesnek látszik ennek határozott megállapítása e hely részletesebb tanulmányozása alapján. Hiszen a Nagy Sándor csak 1640 m, így legalacsonyabb Erdély többi hegyei között, melyekről eljegesedési nyomokat ismerünk. Még legközelebb áll hozzá a Máramarosi havasokban levő *Petroszul*, melyről később részletesen is lesz szó. Ha a Nagy Sándoron határozottan beigazolódna a gleccsernyom, hasonló nyom keresése valószínűleg eredménnyel járna a szintén a Keleti-Kárpátokhoz tartozó, a Gyimesi szorostól É-ra a *Csudomir* (1648 m) és *Tárhavas* (1662 m) környékén is.

Különösnek tűnhet fel, hogy a Nagy Sándor kiemelkedésének É-i oldalán hasonló eljegesedési forma nincs, pedig az innen ÉK-re és ÉNy-ra haladó eróziós völgyeknek a csúcs alá fölnyúló tölcserhajlása nemcsak térszínénél fogva lehetett volna alkalmas kár képződésre, hanem É-i fekvésénél fogva még inkább, mint a K-i. Erdély eljegesedett hegyein azonban általában annyira gyakori a gleccsererózió nyomainak a K-i oldalakon való megjelenése, hogy ennél csak alig voltak jobban az É-i lejtők eljegesedve.

Pontosan megállapította ezt *de Martonne* a Déli-Kárpátokra vonatkozólag abból a grafikonból, melyet úgy nyert, hogy a szélrózsa irányaira rávitte a különböző világtájak felé néző károkat nagyságukkal és gyakoriságukkal arányos vonalakkal. Ezt a grafikont összehasonlította a Bukaresten mai időkben észlelt esőhözó szelek gyakoriságával és ebből arra a kö-

vetkeztetésre jutott, hogy mivel ezek a mai esőthozó szelek itt leggyakrabban KÉK-i irányból jönnek, és mivel a szélviszonyok a jégkorszakban is hasonlóak lehettek, a K-i és É-i oldalak több csapadékot kaptak, így jobban is eljegesedtek, mint a szélárnyékba eső ellenkező oldalak. Megerősítve látta ezt az okot azzal is, hogy a Déli-Kárpátokban csakugyan a Ny-i oldalak mutatnak legkevesebb glaciális nyomot.^{2) 3)}

Hasonló K-ről és ÉK-ről fúvó szeleket tételez fel *Sawicki* is. Szerinte e szeleket a jégkorszakban Észak-Európát borító nagy belföldi jégtömeg fölött uralkodó magas légnyomás okozta, s ezek a szelek hozták volna, a Dnyeszter vidékén sok párát felvéve, a Rodnai havasokra azt a sok csapadékot, mellyel ő itt a hóhatár alacsony fekvését magyarázza.⁴⁾

Emm. de Martonne-nak fenti magyarázata azonban nem áll összhangban több ténnyel és elgondolással. Nem lehet okunk kételkedni, hogy a bukaresti csapadékokkal összefüggő szélviszonyokat csakugyan megegyezőnek találta az eljegesedési irányok fentebb ismertetett grafikójával, melyet a Déli-Kárpátok adataiból szerkesztett. Sőt elmélete pontosan talál a távoli Bihar-Vlegyásza hegységre is, de csak látszólagosan, mert itt a *Nagybihar* (1849 m) és a *Botyásza* (1792 m) kárja szintén K-i oldalon van, csak hogy ez a vidék már kétségtelenül Ny-ról kapja a csapadékot. Ez a körülmény tehát már határozottan ellentmond *de Martonne* magyarázatának.

Mindenesetre nagyon tetszetős feltevése, mely szerint a csapadékosabb oldalon lépett fel általánosabb eljegesedés, sőt ez egyenesen magától értetődőnek látszik. Közelebbi megfontolással azonban ezt még a Bihar-hegység kikapcsolásával sem fogadhatjuk el helytálló magyarázatnak. Kétségtelen ugyanis, hogy eljegesedés szempontjából csak az a csapadék jöhet számításba, mely a hóhatár fölött esik. Az ez alatt hulló csapadék a firnmezők anyagát nem szaporíthatja, az eljegesedési viszonyokkal tehát legfeljebb csak annyiban állhat összefüggésben, hogy a csapadékosabb oldalakra valamennyire hűtőleg hat.

De ezenkívül alig képzelhető el, hogy a hóhatár fölé emelkedő egy csúcs vagy gerinc a csapadék szempontjából a hóhatár fölötti részeket illetőleg éles választóhatár legyen. Különösen áll ez olyan alacsonyabb he-

² *Emm. de Martonne*: Remarques sur le climat de la période glaciaire dans les Karpates méridionales. Bull. soc. géologique de France. 1902. 4. série II. — *Emm. de Martonne*: La période glaciaire dans les Karpates méridionales. C. R. Congrès internat. de géologie. 1903. Wien. (Idézve *Dr. Theodor Kräutnertől*: Die Spuren der Eiszeit in den Ost- und Südkarpathen. Verhand. u. Mitt. des Siebenbürg. Vereins f. Nat.-wissenschaften. Hermannstadt. 1930. LXXIX—LXXX. Bd. 79. lap.)

³ Tisztán csak az oldalak fekvését tekintve, glecserképződésre természetesen legmegfelelőbbek az É-i fekvésűek, mint amelyek a napsugárzásnak legkevésbé vannak kitéve, s ellenkező okból legkedvezőtlenebbek erre a D-i oldalak. Glecserképződés szempontjából azonban a K-i és Ny-i lejtők sem egyformán alkalmasak. A Ny-iak ugyanis, amint azt a gazdák a növénytermesztéssel kapcsolatban tapasztalatból tudják, melegebbek, mint a K-i-ek.

⁴ *Dr. Ludomir v. Sawicki*: Die glazialen Züge der Rodnaer Alpen und Marmaroseher Karpaten. Mitt. d. k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien. 1911. 547. l.

gyekre, melyek csak alig emelkednek eljegesedési magasságba. Itt ugyanis azt kellene hinnünk, hogy a gerincvonal két oldalán — talán sokat is mondva — 300—400 m horizontális távolságon belül olyan nagy a csapadékkülönbség, hogy emiatt míg az egyik oldalon jól kifejlődött gleccser keletkezett, addig a másik oldalon gleccsereróziónak nyoma sincs. A többek között egyik legkirívóbb példa erre a már említett Botyásza, melyen egyébként is a Ny-ről jövő csapadék folytán a Ny-i oldal eljegesedését lehetne várni, s az eljegesedés mégis a K-i oldalon következett be.

De akár K-ről, akár Ny-ről is jön a csapadék, egy magánosan kiemelkedő — mondjuk — nagyjában kúpalakú tömegnél az É-i oldal szélárnyékba nem esik, a hóhatár fölötti részen tehát itt nem hullhat kevesebb csapadék, mint akár a K-i, akár a Ny-i lejtőn. Ennek ellenére az alább felsorolandó példák tanúsága szerint is inkább a keleties fekvésű oldalakon találunk gleccsernyomokat, mint a tisztán északiakon, bár ezeken sem látszik hiányozni a kárképződésre alkalmas térszín, s ezenkívül a nap-sugárzásnak is ez a legkevesebbé kitett irány.

Természetes, hogy ez a szabályszerűnek mondható keleti elhelyezkedés a hóhatár fölé messze kiemelkedő nagyobb hegytömegeken árulja el legkevesebbé előidéző okát. Ezt ott találjuk meg legkönnyebben, ahol az eljegesedéssel kapcsolatos tényezők az alsó határig vannak leegyszerűsítve, tehát az eljegesedési határt éppen csak elérő hegyeken. Sőt a gondolatot, mely e jelenség okára először figyelmeztetett, igazán egy nevetséges csekélység adta.

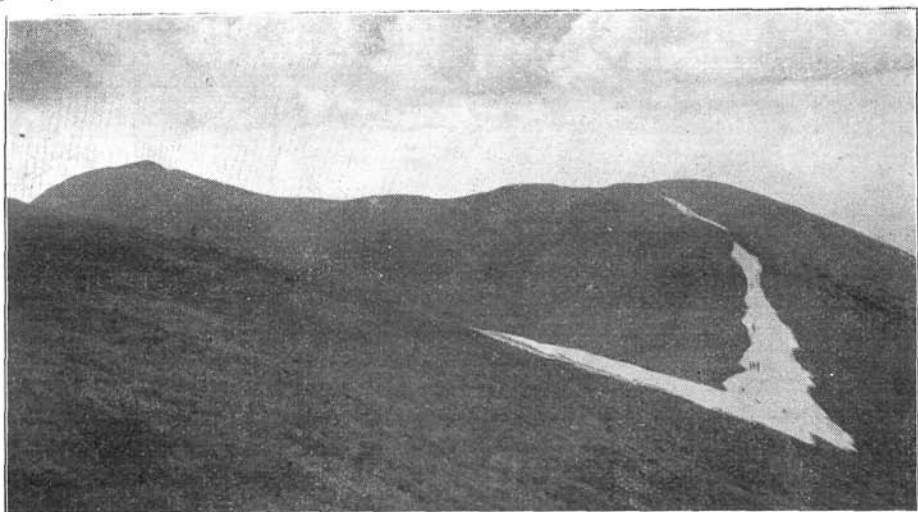
Néhány évvel ezelőtt kora tavasszal egy sík fekvésű és szélnek minden irányban szabadon kitett szántóföldön jártam, melyre a megelőző ősssel trágyát hordtak ki. Hó már sehol másutt nem volt, csak a félméternyi magasságú trágyakupacoknak K-i oldalán. Kivétel nélkül mindeniknél, s némelyiknél 10 cm-t elérő vastagságban. Hogy itt hótöbblet volt a környezet-hez viszonyítva, az kétségtelen, s az is, hogy a K-i oldalra ezt a több havat a Ny-i szél halmozta fel.

Pontosan ezt a jelenséget láttam újabban, — de már nagyban — a *Ciblesen*, 1938 jún. 12-én. Ekkor itt a D-i, Ny-i, de még az É-i lejtők is hómentesek voltak, ellenben — mint azt az 1. kép is igazolja — a K-i lejtőn közel a tető alatt hosszú hószalag húzódott. A Cibles csúcsát (1842 m) a tőle Ény-ra eső Ancser csúccsal (1831 m) összekötő gerinc oldalán ott volt a legtöbb hó, ahol ez a gerinc É-D-i irányú, és e szakaszon is éppen ott, ahol ezen a gerincen egy nyereg is van. A hó vastagsága elérte itt akkor legalább is a 3—4 m-t, pedig erősen olvadva már össze is volt rokkanva.

Ez a hatalmas vastagság mutatja, hogy mekkora nagy hőtömegnek kellett itt felhalmozódnia, hogy belőle ennyi volt még akkor is, mikor a környékről már minden hó elolvadt. Ennek a határozott körvonalú és tekintélyes vastagságú hósávnak keletkezését is lehetetlen mással magyarázni, mint a Ny-i szelekkel, melyek a havat a tetőről s részben a gerinc tulsó oldaláról a szélárnyékban levő K-i oldalra sodorták. Ezért is halmozódott fel a legtöbb hó éppen a gerincen levő nyereg alatt, mert ebben a

hajlásban, mint „szélkapú“-ban, tudvalevőleg legerősebb is szokott lenni a szél.

E nyereg alatti oldalon, hol legtöbb hó volt felhalmozódva, a térszín behajlásában lejjebb kárszerű bemélyedés is van, melyet felülről nem vehettem ki ugyan tisztán, de még lejjebb ez a hajlás olyan teknőszerű mederré szélesedik, mely határozottan glecsererózió jellegű. *Sawicki* itt a Cibles „északi oldalán“ határozott glecsernyomot talált.⁵ Ennek helyéről azonban nem ad olyan pontosabb megjelölést, hogy megállapíthatnám, vajjon a tőlem látott hasonló képződmény azonos-e az övével. Ha azonos, úgy helyesbítenem kell adatát, mert ez a hely a Cibles csúcsát (1842 m) az Arcser csúccsal (1831 m) összekötő gerinc É-D-i irányú részének K-i oldalán van, s a kár nyílása is egyenesen K-re néz. Lehetséges azonban, hogy az ő adata az Arcser lapos kúpja alatti helyre vonatkozik, mely csakugyan az É-i oldalra esik, s rajta lehet is glecsernyom. Ezt a helyet nem láttam, sajnós, az előbbit sem nézhettem meg közelebbről.

1. kép.

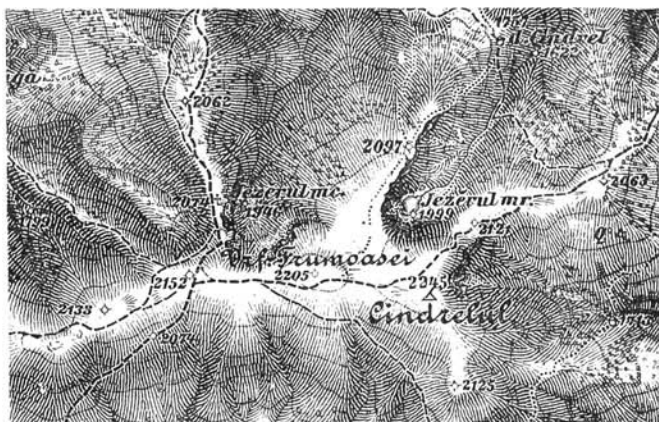
Felhalmozódott hó a Cibles É-D-i irányú gerincének K-i oldalán, a főcsúcs (1842 m) felől felvéve. Balra hátul az Arcser (1831 m). — Anhäufelter Schnee auf der Ostseite des N-S Kammes des Cibles. Fotografiert vom Hauptgipfel (1842 m). Links im Hintergrunde der Arcser (1831 m). Fot. Dr. Balogh.

Míg a Ciblesen csak a Ny-i szél igen tekintélyes hóhordó munkája igazolható, de ennek összefüggése — bár ez is nyilvánvaló — a régi eljegesedés nyomaival nem mutatható ki kétségtelenül, minthogy eme nyomoknak közelebbi helye még vitás lehet, addig erre az összefüggésre az alábbi példák már világosan rámutatnak. Említettem, hogy e tekintetben olyan kisebb terjedelmű kiemelkedésektől lehet várni legtisztább feleletet, melyek csak valamivel nyúlnak az eljegesedési határ fölé. Igen alkalmasak tehát ilyen tanulmányozásra azok az eljegesedett helyek, melyeket a Szebeni- és a Máramarosi havasokból ismerünk.

⁵ *Dr. L. Sawicki: Die glaziale Züge stb. 561. lap.*

A Déli-Kárpátokhoz tartozó Szebeni havasokkal glaciológiai tekintetben *Kräutner* összefoglaló munkája szerint eddig egyedül csak *P. Lehmann* foglalkozott, aki innen csak a *Cindrel*ről, a *Steflestér*ről és a *Surián*ról említ jégkorszaki glecsernyomokat.⁶ Mind a három kisebb terjedelmű és Boresco-felületű magános kiemelkedés.

A *Cindrelen* *Lehmann* szerint (*Kräutner* szövege alapján) három kár van: az É-ra irányuló *Jezeru micu*, az ÉK-re nyíló *Jezeru mare* és a tisztán K-i fekvésű *Jiusba*. Mind a három jól felismerhető a *Cindrel-tömegnek* az 1:75000-es térképről készült mellékelt képén is. (2. kép.)

2. kép.

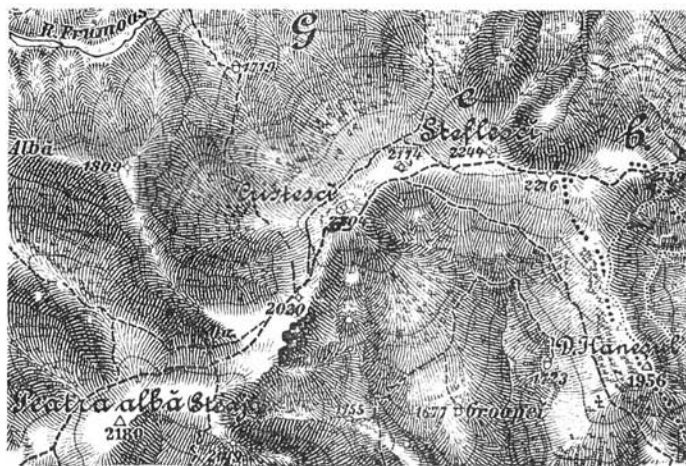
A *Cindrel* a *Szebeni havasokban*. 1:75000 térkép szerint. — Der *Cindrelstock* im *Szebener Gebirge*.
Nach *Landkarte* 1:75000.

E terepet nézve, képzeljük el ennek a térszínnek havas felületén a Ny-i szél hatását. A Ny-i szél a főcsúcs (2245 m) nagy lapos tetejéről átfújja a havat a tető K-i lejtőjére. Az így felhalmozódott hőtömeg okozta itt a *Jiusba*-kár kialakulását. A *Jezeru mare* kárjának pereme mögött Ny-ról a hószállítás szempontjából már sokkal nagyobb kiterjedésű terület van, s ennek a természetes következménye az, hogy ez a kár lett a legfejlettebb. Részletesebben elemezve e kárnak a térképén feltüntetett formáját, nyilvánvaló, hogy ennek É-i fekvésű része kevésbé kidolgozott, mint a Ny-i, mely utóbbinál a meredek sziklás perem messze nyúlik ÉÉK-felé. A Ny-i fal tövéhez simul a kár legmélyebb pontját jelölő tengerszem is. A kár Ny-i részén tehát igen nagy hőtömegeknek kellett felgyülemelniök, teljesen megfelelve a Ny-i hóhordó szélnek. Hiszen e kárnak e pereme előtt Ny felé nagy kiterjedésű lapos, illetőleg lankásan eső térszín következik. Hasonló helyzete van a *Jezeru micu*-nak is, azonban ennél a Ny-i oldalon csak keskeny gerinc van, honnan a Ny-i szél sok havat nem szállíthatott, azért

⁶ *Dr. Th. Kräutner*: Die Spuren der Eiszeit in den Ost- und Südkarpathen. Verhandlungen u. Mitt. des Siebenbürg. Vereins für Nat.-wissenschaften zu Hermannstadt. LXXIX—LXXX. Bd. 1929/30. 61. lap.

a Jezeru micu nem is lett akkora, mint a K-i szomszédja. A fekvésből azt lehetne várni, hogy a kár legészakibb helyzetű íve legyen a legfejlettebb, a térkép rajza azonban nem ezt mutatja, sőt a tengerszem itt is feltűnően excentrikusan a Ny-i falhoz szorul (1946 magassági pontnál), mely mint legmélyebb pont, a legerősebb glecsererózió helyét is jelöli. Aligha lehet véletlen, hogy a glecsererózióknak ez a súlypontja éppen oda esik, ahol fölötté Ny felől 2074 m pontnál a gerincnek szélkaput alkotó nyerge van.

Hogy a Jezeru micu kisebb lett, mint a Jezeru mare, ezt alacsonyabb fekvésével is lehetne magyarázni, nemcsak hőszállítás szempontjából kedvezőtlenebb helyzetével. Ezzel kapcsolatban érdemes a két Jezeru helyzetét összehasonlítani. Már szemmértékre is könnyű itt egy szelvényt elképzelni, mely e két szomszédos kárban levő tengerszemen pontosan K-Ny-i irányban halad át. E szelvény a Jezeru mare Ny-i pereménél a gerincet 2170—80 m magasságban metszi, a Jezeru micunál az ugyanilyen helyzetű gerincet (a térképen kereszttel jelölt helyen) 2074 m magasságban, tehát kerekén 100 m-rel alacsonyabban. A Jezeru micu környéke a K-ről jövő szeleket illetőleg tehát tulajdonképpen már szélárnyékban van, így de Martonne-nak az a feltevése, mely szerint az ilyen irányból jövő csapadékok okozták volna a K-i oldalak eljegesedését, az itt adott körülményekkel sem áll összhangban. Mert, hogy a Jezeru micu kisebb is, ezt minden csapadékiránytól függetlenül megadja alacsonyabb fekvése is.

3. kép.

A Stefleste a Szabeni havasokban. 1:75000 térkép szerint. — Der Steflestestock im Szabener Gebirge. Nach Landkarte 1:75000.

A Szabeni havasok másik helye, honnan Lehmann eljegesedési nyomokat említ, a Cindrel D-i szomszédja, a *Stefleste* (tereprajza a 3. képen). Itt minden valószínűség szerint arról a helyről van szó, mely a 2244 és 2216 magassági pontok között É-ra terül el. A térkép domborzati rajza ugyanis itt mutat kárszerű bemélyülést. Ilyen kárforma behajlás ugyan az ettől

K-re levő völgyfejen is látható, de ez már jóval alacsonyabb fekvésű. Mindenesetre tehát az előbbi kell a Lehmann-tól említett kár helyéül felvennünk. Ide a havat a Ny-i szél részint a 2244-es pont lapos tetejéről fújta be, részint annak D-i lejtőjéről azon a ferdén álló szélkapun át, mely a 2244 és 2216 pontok között van.

A Stefleste DNY-i részét alkotó *Piatra albán* (2180 m. Tereprajza szintén a 3. képen) Lehmann után Kräutner szintén említ egy kárt, de közelebbi helymeghatározás nélkül. A térkép rajza szerint valószínűleg az ez, mely a 2180 m főcsúcstól K-re egy jó km-re K felé nyílik. Háta mögött Ny felé a *Piatra alba* K-Nyi irányú széles lapos háta húzódik, mint igen alkalmas terület arra, hogy róla a szél a kár helyére sok havat seperhessen.

4. kép.

A Surian a Szebenj havasokban. 1:75000 térkép után. — Der Surianstock im Szebener Gebirge. Nach Landkarte 1:75000.

Van itt azonban még egy érdekes hely, melyről az említett szerzők nem szólnak, melyet azonban tisztán csak helyzetéből ítélve is szintén kárképződménynek lehet venni. A térkép rajza szerint ugyanis a *Piatra alba* ÉK-i nyúlványán a 2020 magassági pontnál a gerinc K-i peremébe egy sziklás beharapás mélyül, melyet már láthatlanban is glecsernyomnak lehet tartani. Erre enged következtetni ilyen szempontból kitűnő helyzete, t. i. éppen szélkapuba esik, s ezenkívül mögötte Ny felé egy nagykiterjedésű lapos hegyhát is terpszkedik.

E térképet egyébként érdemes más irányban is közelebbről elemezni. Miért nem képződött t. i. kár a főcsúcstól (2180 m) É-ra eső hajlásban? Ilyen képződményt ugyanis innen sem a szerzők nem említene, sem a térkép rajza nem tüntet fel. Pedig erre a domborzat itt kellő feltételt ad, ezenkívül tisztán É-i fekvésű is. Sőt ha az előbbi helyen (2020) csakugyan kár van, ami több mint valószínű, ez a hely annál legalább 100 m-rel magasabban is fekszik. Feleletet erre szintén a Ny-i szél ad, melynek nem volt megfelelő térszíne ahhoz, hogy e hajlásokba kárképződéshez elegendő havat hordhasson.

A *Piatra albához* térszín és eljegesedési nyomok tekintetében is rendkívül hasonlít az innen NyÉNy-ra mintegy 25 km-re levő *Surian*. (Térszín-

rajza a 4. képen.) Ennek a nagykiterjedésű lapos tetőnek (2061 m) pontosan a K-i lejtőjén van egy tekintélyes kár, mélyén egy tengerszemmel. Ennek a keletkezése és helyzete tisztán adódik a mögötte elterülő nagy lapos térszínből és a Ny-i szél hatásából.

Lehmann a *Kräutner* ismertetése szerint innen más glecsernyomot nem említ, pedig — amint ezt nemcsak a térkép helyszínrajza mutatja, hanem amint ezt a helyet volt alkalmam régebben a helyszínen is látni — ilyen glecsernyom a főcsúctól ÉNy-ra haladó gerinc K-i oldalán is van, sőt van itt egy kis tengerszem is. (Hozzá É-ről egy kis ösvény vezet). A térszínből világos, hogy ez a kár is a Ny-i szél hatásának köszöni létét, mit közelebről igazol az is, hogy a glecsererózió legmélyebb pontját jelölő tengerszem éppen az 1967 m magassági pontnál, tehát a szélkapú tövével van. Tisztán a domborzatból és a fekvésből az következnek, hogy a glecsererózió súlypontja a főcsúc É-i lejtője alá esnek, azonban bármennyire is megfelelően erre magának a térszínnek itt levő s hozzá még tisztán É-i fekvésű behajlása, de alkalmatlan hely arra, hogy a Ny-i szél ott kellő mennyiségű havat felhalmozhasson.

5. kép.

A Petroszul a Máramarosi havasokban. 1:75000 térkép szerint. — Der Petroszulstock im Marmaroscher Gebirge. Nach Landkarte 1:75000.

Vegyünk egy példát a Máramarosi havasokból is. Innen a többek között a Ruszpolyána községtől K-re eső *Petroszul*ról (1854 m) ismertet *Sawicki* glecsernyomokat. Azért hozom innen éppen ezt fel példának, mert amennyiben az eddigi irodalomból megállapítani lehet, a kis terjedelmű kiemelkedések között a Nagy Sándoréhoz hasonló alacsony szinten, 1600 m körüli magasságban, még csak innen ismeretes Romániában glecsernyom. Azonban a *Petroszul* majdnem 1,5⁰-kal magasabb földrajzi szélesség alatt fekszik, mint a Nagy Sándor, így ezt tekintetbe véve, a Nagy Sándoron 1600 m tengerszín feletti magasság eljegesedési szempontból viszonylagosan mélyebb szintet jelöl, mint a *Petroszul*on ugyanennyi. Egyébként, ha ez utóbbi helyen levő legmélyebb fekvésű kár peremét vesszük, ennek abszolút értékű magassága is nagyobb, mint a Nagy Sándor kárjájé.

Sawicki a *Petroszul*ról — jelentéktelenebb nyomoktól eltekintve — két

nagyobb kárt említ.⁷ Egyik az 1854 m főcsúcs ÉK-i hajlásán van. Képződésénél nem tagadható a Ny-i szél hóhordó szerepe. Érdekesebb azonban ennél a főcsúcstól Ny-ra eső *Lutoaszán* levő kárképződmény, melynek helyzetét és kiterjedését, összehasonlítva Sawicki említett közleményéhez csatolt vázlatrajzzal, kitűnően visszaadja az 1:75000-es térkép rajza is (5. kép). *Sawicki* leírása szerint ez az ÉNy-DK-i irányban elnyúló kárbeemelkedés tulajdonképpen három szomszédos kár összeolvadásából keletkezett. Mindenkiben ott van a tengersizem is, bár jelenleg már elingoványosodva.

Ennek az elnyúlt kárbeöblösődésnek Ny-i medencéje ott képződött, ahol a Ny-ról egyenesen K-re haladó keskeny hegyhát éppen megtörik, és DK-re fordul. A Ny-i szeleknek tehát e hosszú hegyhátról a havat éppen e megtörésnél levő lejtőre kellett szükségképpen felhalmozniok. E megtörés után a hegyhátnak egy nyerge következik (a hegyi utak találkozásánál), egy szélkapu, s ez alatt alakult ki a középső kármedence, melyet *Sawicki* a legnagyobbknak mond. Legnagyobbknak is kell lennie, mert itt a szélkapunál a szél hóhordó ereje is a legnagyobb volt. A térképről úgy látszik, hogy a legkeletibb kármedence a legkisebb, bár legészakibb fekvésű, természetes firngyűjtője is a legnagyobb, sőt ezenkívül határa is mintegy 100 m-rel magasabbra ér fel, mint a másik kettőé. Mégis legkisebb lett, mert helyzete a Ny-i szél hóhordása szempontjából a legkedvezőtlenebb.

A Petroszul vidékén *Sawicki* említett munkája szerint még három magános kiemelkedés van, melyekről glecsernyomokat írt le. A *Pop Ivan* (1940 m), a *Mihailecul* (1920 m), illetőleg az ezzel összefüggésben levő *Farcaul* (1961 m) és a legdélibb fekvésű *Troiaga* (1939 m). Felesleges velük részletesen foglalkozni, mert valamennyinél hasonlóképpen igazolható a kárképződésre, illetőleg ennek irányára a Ny-i szél hatása.

Nagy a valószínűsége azonban annak, hogy ezen a vidéken az aprólékosabb kutatás még több olyan kiemelkedésen meg fogja találni a glecsernyomokat, melyek 1600 m-nél magasabbak. Nem hihető a Szebeni havasokról sem, hogy ott is csak az említett három helyen lennének glecsernyomok. Bizonyos, hogy ezeket csak azért nem ismerjük, mert hegyeink eljegesedésével foglalkozó kutatóink majdnem kivétel nélkül eddig csak olyan területeken dolgoztak, melyeken az eljegesedés legnagyobb arányú volt s az apróságokkal nem törődtek. Ilyen szerényebb glaciális nyomok kutatását megkönnyítheti a előzőkből lesűrhető az az általános irányítás, hogy ezek a nyomok a keleties lejtőkön keresendők, főképpen pedig olyan lapos tetők alatt, vagy még inkább a K-re nyíló szélkapuknál, ahol ez a helyzet leginkább elősegíti a Ny-i szél hóhordási tevékenységét.

A *Vlegyásza-Biharhegység*ből csak a már említett két helyről, a *Nagybiharról* (1849 m) és a *Vlegyászához* tartozó *Botyászáról* (1792 m) ismerünk még eddig *Szádeczky*⁸ és *Sawicki*⁹ leírásából glecsernyomokat. Mind a két helyen, melyet magam is ismerek, egy-egy határozott kár van, alatta jól

⁷ *Dr. L. Sawicki*: Die glaziale Züge. stb. 551. lap.

⁸ *Dr. Szádeczky Gyula*: Glecsernyomok a Biharhegységből. Földrajzi Közlemények. XXXIV. 1906., 299. lap.

⁹ *Dr. Ludomir Sawicki*: A Biharhegység eljegesedésének kérdéséhez. Földr. Közl. XXVII. 1909., 446. lap.

fejlett kárvölgygel. Mindkét kár határozottan K-i oldalon van,¹⁰ s egyiknél sem tagadható a Ny-i szél hatása. Hagyjuk is el ennek itt közelebbi bizonyítását, helyette csak egy rövid megjegyzést teszünk Sawickinek idevonatkozó egyik véleményére.

Sawickinek feltűnt ugyanis, hogy míg itt a Botyászán, mely csak 1792 m magas, szép nagy kár van, s a belőle kiinduló kárvölgy is tekintélyes, addig az ennél magasabb (1838 m) Vlegyászán, mely tőle légvonalban ÉK-re csak 10 km-re fekszik, nyoma sincs a glecsererózióknak.

Erre a különös jelenségre Sawicki azt írja, hogy „nem tudom más-képen magyarázni, mint hogy a Vlegyásza keleti oldalán a preglaciális völgyek még nem voltak úgy kifejlődve, hogy a hegykúpot borító firntakaró egyes glecserekre szakadhatott volna.“ (Idézett helyen 455. lap). Én azt hiszem, hogy itt a valódi ok a két kiemelkedés helyzetének lényeges eltéréseben keresendő. A Vlegyásza K-i lejtője ugyanis szinte minden számbavehető előhegy nélkül egyszerre ereszkedik le az Erdélyi-medence 5—600 m magas halmos, nyílt vidékére, ezzel szemben a Botyásza előtt K felől egy 1600—1700 m-es hegyvonulat ernyőként húzódik, melyet a Botyászáttól csak a Krecsunvölgy választ el. A Vlegyásza K-i lejtője tehát mélyített horizonjánál fogva a délelőtti napsugárzásnak lényegesen jobban ki van téve, mint a Botyásza, melynek K-i lejtőjét nemcsak az teszi hűvösebbé, hanem a délelőtti napsugárzás jelentékeny részétől így meg van fosztva, hanem az is, hogy közvetlenül a lábánál egy mély, zord és ködképződésre alkalmas völgy is van. Alig lehet vitás, hogy minden más tényező változatlansága mellett, pusztán csak helycsere esetén a Vlegyászán keletkezett volna glecser, és a Botyászán nem.

A Vlegyászának és a Botyászának ez a példája a glecserképződésnek egy egészen helyi okára mutat rá. Ilyen helyi ok az esetről-esetre adott különböző természeti viszonyok szerint többféle lehet. Az összes felhozott példák azonban a glecserképződésnek egy olyan általános érvényű tényező-jét domborítják ki, melyet eddig figyelmen kívül hagytak, s amelynek pedig nemcsak a mi erdélyi eljegesedett hegyeinken mutatható ki elhatározó szerepe, hanem amely bizonyára tágabb földrajzi területekre is áll. *Ez a Ny-i szeleknek a hatása, mely a tetőkről, illetőleg a lankásabb Ny-i oldalokról a K-i oldalokra tolja át a havat.*

Nem az a lényeges, hogy merről jön a csapadék, hanem hogy ezzel a hó alakjában hulló csapadékkal hogy játszik a szél, hol halmozza azt fel nagyobb tömegekben. Ebből következik, hogy egy-egy kárnak, illetőleg glecsernernek nemcsak alaprajz szerinti kiterjedése a tápláló területe. Vagyis nem lehet szó pusztán csak a domborzatból kiadódó firngyűjtőről, melyet látszólagos firngyűjtőnek mondhatunk, mert ezenkívül voltaképpen idetartoznak, és pedig határfokban sokszor még inkább mindama szomszédos területek, melyek alkalmasak arra, hogy róluk a szél nagyobb tömegű havat sodorhasson a látszólagos firngyűjtőbe. E területek adják a látszólagossal együtt a glecser valódi firngyűjtő területét.

¹⁰ Sawicki a Nagybihar kárjáról azt mondja (idézett hely 453. lap), hogy az a csúcs ÉK-i oldalán van. A kárnak a csúcshoz viszonyított helyzete is inkább K-inek mondható, maga pedig az oldal, melybe a kár bemélyül, tisztán K-i fekvésű.

Hogy újra visszatérjek a Lutoásza legnyugatibb kárjára, teljesen elképzelhetetlen, hogy ennek jege csakis abból a csapadékból gyűlhetett volna fel, mely pusztán ide, *csak* erre a területre esett. Idegen hó segítségével nélkül hogy keletkezhetett volna itt egy olyan aránylag tekintélyes kár, melynek jege egyenesen leharapta a gerincet. Hiszen ez itt két szempontból is feltűnő. Először is éppen hegytetőn van, tehát domborzatilag gleccserképződésre nagyon alkalmatlan helyen, s azután tengerfelszíni magassága is csekély. Hogy hol, mekkora, milyen irányú stb. kár jön létre, az természetesen több tényezőtől, s ezek sokféle összejátszásától függ. Ennek a Lutoászakárnak a keletkezésére azonban semmi olyan magyarázat nem erőszakolható, mely a Ny-i szelet nem veszi tekintetbe, mégpedig mint olyan tényezőt, melynek az itt adott viszonyok között szinte egyesegyedüli szerepe volt.

Ny-i szelekről beszéltünk, azonban ezt az irányt nem lehet mindenütt pontosan ilyennek vennünk. A terep domborzatának különböző alakulatai, csúcsok, szélkapuk stb. a szelet eredeti irányukból szeszélyesen kitéríthetik, de természetesen csak helyileg és szűk határok között. Ennek megfelelőleg a hófelhalmozódásban is lehetnek helyileg bizonyos eltérések, melyeket azonban esetről-esetre külön kell a megfelelő hatótényezőkből kielemezni, ami már külön tanulmány körébe tartozik. Arról azonban szólnunk kell, hogy miképpen állunk magával a Ny-i széllal.

Aki szokott magas hegyeinken járni, tapasztalatból tudja, hogy itt nem csak közönségesek a Ny-i szelek, hanem sokkal nagyobb erővel is szoktak fújni, mint lent a mélyebb helyeken. De ha ritkán még szélcsendet kap is, a Ny-i szelek túlnyomó nagy uralmát akkor is elárulják a nyitabb helyeken magánosan álló fenyők, melyeknek Ny-i oldaláról az erről fúvó szelek hatása folytán szinte teljesen hiányzanak az ágak. Ez a jelenség általános és annyira szabályszerű, hogy a fenyők eme féloldalúsága pontosan világít szerint irányított. Hogy pedig Ny-i szeleink uralma a téli időszakra is áll, elég bizonyíték erre a Ciblesről közölt (1.) kép.

De vajjon a jégkorszakban is ugyanilyen volt-e a széljárás? Azt kell mondanunk, hogy igen. Ny-i szelünknek ugyanis olyan általános és hatalmas indítói vannak, melyekről nehéz feltételezni, hogy azok ne lettek volna meg a jégkorszakban is. Egyébként eljegesedett hegyeink olyan világosan magukon viselik a Ny-i szél hatásának nyomait, hogy *nem is a Ny-i szelek szorulnak bizonyításra, hanem fordítva, éppen ez a hatás igazolja a Ny-i szeleket.*

Dr. Balogh Ernő.

Neue Beiträge zur Vereisung unserer Gebirge und zu den allgemeinen Ursachen der Vereisung.

In den Ost-Karpaten, an dem östlichen Abhang der vom Ojtozer Pass gegen N gelegenen Nagy Sándor-Spitze fand ich eine Terraintorm, die man auf den ersten Blick als Spur von Gletscher feststellen konnte. Diese besteht aus einem karartigen Kessel und aus einem hier beginnenden Tal, das als ein unentwickeltes Trogtal anzusehen ist. Ganz gründlich konnte ich mich nicht davon überzeugen, ob es zweifellos die Arbeit der Gletschererosion sei, aber die Gestaltung und andere Umstände weisen darauf hin.

Der karartige Kessel hat einen Durchmesser von 40—50 m, umringt wird er halbkreisförmig von einer 6—8 m hohen Wand, welche von her-ausstehenden Bänken des Karpatensandsteins gebildet wird. Der obere Rand reicht nicht ganz bis zur Spitze des Berges, und der Grund des Kares kann ungefähr 20 m tief sein. Der Ausgang des Kares sieht gegen Osten und setzt sich mit gleicher Breite in ein flaches, grasiges, U-förmiges Trogtal fort. Die beiden Seitenwände des Tales verkleinern sich fortwährend, aber auch noch 150 m weit vom Kessel bilden sie ganz gut sichtbare kleine Treppen. Weiterhin bleiben zwar die Seitentreppen weg, aber in der sanften Seitenbiegung kann man auch noch später ganz gut das flache trogartige Bett feststellen, bis dann in einer Entfernung von 300—400 m das Bett in eine Wasserschlucht stürzt. Den Grund des Kares machen die mit Pflanzen bewachsenen Hügel uneben.

Aus der Terrainform könnte man eventuell auch auf Wildbachkessel (Torrens) oder auf eine Rutschung folgern, aber teils fehlen hier dazu die charakteristischen Züge, teils ist dies hier kaum möglich, da der Berg von harten Sandstein-Bänken gebildet wird. Allerdings wäre es gut diesen Ort gründlich zu untersuchen und zugleich auch solche Teile der Ost-Karpaten in Betracht zu nehmen, wo man Aussicht hat derartige Gletscherspuren zu finden. Z. B. gegen Norden vom Gyimeser Pass in der Umgebung des *Csudomir* (1648 m) und des *Tárhavas* (1862 m).

Auffallend ist, dass an dem nördlichen Abhang des Nagy Sándor ähnliche Vereisungsspuren nicht zu finden sind, obzwar topografisch diese Stelle auch geeignet sein könnte zu Karbildungen, ja sogar vielleicht noch geeigneter wegen seiner nördlichen Lage. Aber auch schon *de Martonne* hatte darauf hingewiesen, dass in den Bergen Siebenbürgens (Süd-Karpaten) die östlichen Abhänge so reich an Gletscherspuren sind, dass sie in dieser Hinsicht von den nördlichen Abhängen kaum übertroffen werden. Den Grund dazu findet er darin, dass unsere Berge die Niederschläge von Osten bekommen und dass diese auch in der Eiszeit von dorthier bekommen hatten (siehe Anmerk. 1. im ung. Text). Auch *Sawicki* gibt in seinen Voraussetzungen Ost- und Nordost-Winde an (s. Anm. 4. im ung. Text).

Diese Voraussetzung, dass die Vereisung im allgemeinen an dem niederschlagreicheren Abhang vorkommt, scheint uns sehr annehmlich, jedoch kann man dagegen mehrere Einwendungen machen. Das Bihargebirge bekommt heute die Niederschläge ausgesprochen von Westen, trotzdem finden wir auch hier die gut bekannten zwei Kare (Nagybihar 1849 m, und Botyásza 1792 m) an den östlichen Abhängen. Betrachten wir auch einen niederen Berg, der sich kaum über die Schneegrenze erhebt. Da bei der Vereisung nur jene Niederschläge in Betracht kommen, die über der Schneegrenze herabfallen, müssten wir annehmen, dass der Unterschied von Niederschlägen — innerhalb 300—400 m — an den zwei Abhängen des Kammes so gross sein muss, dass deshalb an einem Abhang sich Gletscher bilden, am anderen Abhang hingegen davon keine Spur ist. An einem einsam sich erhebenden Berg kommt der nördliche Abhang nicht in den Windschatten, wenn der Wind von Osten, oder von Westen weht. Aber nach dem Zeugnis der hier unten angeführten Beispiele ist auch in diesen Fällen

auffallend gross das Auftreten der Gletscherspuren an den östlichen Abhängen.

Wenn wir nach den Gründen suchen, welche die Vereisungen auffallend an den östlichen Abhängen verursachen, so werden wir diese bedeutend leichter an solchen Bergen auffinden, welche sich nur kaum etwas über die Schneegrenze erheben, als an solchen, welche sich mit ihren grossen Massen gewaltig emporheben, wo dann die Verhältnisse auch viel verwickelter sind.

Am 12. Juni 1938 bestieg ich den *Cibles* (Láposer Gebirge), wo auf der Spitze kein Schnee mehr war, bloss an dem östlichen Abhang bildete der Schnee unmittelbar unter dem Kamme eine zusammenhängende dicke Schleife. Das Ansammeln dieser gewaltigen Masse von Schnee kann man sich nur so erklären, dass diesen Schnee die Westwinde von der westlichen Seite hinüberwirbelten. Diese Schneeschichte war eben unter der Neigung eines Sattels besonders dick (3—4 m), wo die Stärke des Windes — eben wegen der „Windpforte“ — am grössten war (siehe Bild No. 1). Übrigens war hier etwas weiter unten unter der dicken Schneeschleife auch eine diluviale Karbildung zu sehen.

In dem *Szebener Gebirge* (Süd-Karpaten) kennen wir bis jetzt an drei Stellen Vereisungsspuren (siehe Anm. 6 im ung. Text). Diese sind: der *Cindrel*, *Stefleste* und der *Surian*. Alle drei sind einsam stehende Erhöhungen. (Die Topografie derselben sehen wir auf dem Bilde No. 2, 3 und 4, welche die Kopie der Landkarte von 1:75.000 sind.). Wir wollen nun sehen, wie wirken hier die Westwinde.

Am *Cindrel* wehte der Westwind vom flachen Gipfel den Schnee hinüber, und häufte ihn auf den östlichen Abhang der 2245 m hohen Spitze an. Dies verursachte die Bildung des *Jiusbau*-Kares, wie das aus der Topografie der Landkarte leicht festzustellen ist. Von hier gegen NW ist das bestausgebildete Kar: *Jezeru mare*. Es ist auch zugleich das Grösste, denn wegen der günstigen Oberflächengestaltung war die Schneeanhäufung der Westwinde hier die ausgiebigste. Das östlich von hier gelegene Kar, *Jezeru micu*, ist schon kleiner, denn westlich von hier ist die Terrainoberfläche derart getsaltet, dass von dort der Wind schon weniger Schnee hinüberwehen konnte. Interessant ist, dass die Meeraugen der zwei letztgenannten Kare exzentrisch gelegen sind; sie sind an beiden Stellen gegen die westliche Seite verschoben, womit angedeutet wird, dass der Gewichtspunkt der Gletschererosion an beiden Orten auf diese Stellen fiel. Auch dies beweist die Schneeanhäufung der Westwinde.

Am 2244 m hohen *Stefleste* liegt das Kar unter dem östlichen Fusse des flachen Gipfels. Dieses Kar hohlte jenes Firneis aus, das sich von dem Schnee bildete, welchen der Westwind teils von dem 2244 m hohen Gipfel, teils durch die zwischen den 2244 und 2216 m Höhepunkten gelegene Windpforte hinüberwirbelte. An dem von *Stefleste* gegen südwest gelegenen *Peatra alba* (an der Landkarte mit dem Namen „*Steaja*“ bezeichnet) finden wir auch ein Kar. Es ist zweifellos, dass den Schnee hierher auch die Westwinde von dem dahinten liegenden flachen Gipfel brachten. Von hier 1.5 km gegen Nordost finden wir bei dem 2020 m Höhepunkt am

Kamme auch eine karartige grössere Aushöhlung. Tatsächlich ist das auch eine günstige Stelle zur Schneeanhäufung für Westwinde, denn dahinten erhebt sich eine ansehnliche plateauartige Fläche, welche eben in einer Windpforte liegt.

Auch am 2061 m hohen *Surian* finden wir pünktlich an der Ostseite des flachen Gipfels das grosse Kar mit einem Meerauge. Die Lage und Entstehung des Kares ergibt sich aus der dahinten sich erhebenden grossen und flachen Oberflächengestaltungen und dem Westwind. Auch an dem von der Hauptspitze gegen NW sich erstreckenden Kamme finden wir an dem Ostabhang Spuren von Gletschererosion, sogar ein kleines Meerauge fehlt nicht. Aus der Terrainform ergibt sich auch hier die Wirkung des Westwindes, denn ohne dem Westwind hätte sich das Kar nicht so halbseitig ausbilden können. Hätte übrigens der Westwind keine Wirkung auf die Bildung der Vereisung, so wäre z. B. ungebreflich, warum an der vorher genannten *Piatra alba* nicht an dem Nordabhang Karbildungen aufzufinden sind, wo doch die Terrainform dafür sehr geeignet wäre. Hier ist jedoch die Lage ungeeignet dafür, dass der Westwind ansehnliche Mengen von Schnee anhäufen könne.

Betrachten wir noch ein Beispiel aus dem Marmaroscher Gebirge. *Sawicki* beschreibt hier Gletscherspuren von dem in der Nähe der Gemeinde *Ruzpolyána* gelegenen *Petrosul* (siehe Anm. 7. in ung. Text). Die Topografie davon zeigt uns nach der Landkarte 1:75.000 das Bild 5. Hier finden wir zwei ansehnliche Kare. Das eine ist am NÖ Abhang des Gipfels (1854 m), wo die Wirkung des Westwindes offenbar ist. Interessanter, als dieses, ist die von der Hauptspitze gegen Westen gelegene Karbildung, welche eigentlich aus drei abgesonderten Karen besteht, die jedoch beinahe vollkommen verschmolzen sind. In jedem einzelnen finden wir vertorfte Meeräugen. Das am westlichsten gelegene Kar beisst den O-W ziehenden Kamm der *Lutoasa* förmlich ab, und zwar gerade dort, wo der Kamm sich gegen S-O wendet. Die sonderbare Lage dieses Kares können wir mit nichts anderem erklären, als allein mit dem schneewehenden Westwind. Das mittlere Kar ist das grösste, denn hinter ihm finden wir eine Windpforte. Das kleinste ist das östliche, denn dieses hat die ungünstigste Lage in Bezug auf die Schneewehungen des Westwindes. Unzweifelhaft ist auch das, dass wenn wir den Westwind ausser Acht lassen, so ist eben die Lage des letzteren die günstigste zur Gletscherbildung.

Die schneewehende Wirkung des Westwindes können wir auch an den von *Petrosul* weiter gelegenen und auch von *Sawicki* beschriebenen vereisten Bergen nachweisen (Pop Ivan 1940 m, Farcaul 1961 m, Mihailcul 1920 m und Troiaga 1939 m). Wahrscheinlich ist jedoch, dass sowohl hier, auch wie in dem Szebener Gebirge eine ausführlichere Untersuchung noch mehrere kleine Vereisungsspuren auffinden wird, welche bis jetzt noch unbekannt sind. Die Aufsuchung dieser erleichtert nach dem Obgesagten der Umstand, dass diese Spuren an den Ostabhängen zu suchen sind, besonders unter den flachen Gipfeln und bei den Windpforten.

Natürlich können die Topografieverhältnisse viel dazu beitragen, ob sich an gewissen Stellen und in welchem Masse Vereisungen bilden. So ist

z. B. auffallend, dass im Bihar-Gebirge an der 1838 m hohen *Vlegyásza* gar keine Spuren von Gletscher zu finden sind, dagegen an der benachbarten *Botyásza* (1792 m) ein sehr gut ausgebildetes Kar und ein Trogtal zu sehen ist. *Sawicki* (siehe Anm. 9. im ung. Text) erklärt das damit, dass auf der *Vlegyásza* zur Karbildung die Terrainform ungünstig war. Ich sehe hingegen den Grund dazu darin, dass der östliche Abhang der *Vlegyásza* von der 1838 m Höhe ohne jedes Vorgebirge sich plötzlich auf die 500—600 m hohe hügelige Gegend des Siebenbürgischen-Beckens senkt. So hat der östliche Abhang gegen Osten einen ansehnlich gesenkten Horizont. Infolge dessen ist dieser Abhang der Vormittags-Sonne bedeutend länger ausgesetzt, als der Abhang der *Botyásza*, wo sich unmittelbar davor von Osten her ein 1600—1700 m hoher Gebirgskamm als Schirm erstreckt, und wo am Fusse sich ein enges, kühles und zum Nebelbilden geeignetes Tal findet.

Die aufgeführten Beispiele weisen auf einen solchen, allgemein gültigen Grund der Gletscherbildung, *auf die Wirkung der Westwinde* hin, welche bisher kaum in Betracht genommen wurde. *Nicht das ist wichtig, woher die Niederschläge kommen, sondern das, dass an welchem Ort der Wind die als Schnee fallende Niederschläge anhäuft.* Das Nährgebiet eines Kares ist daher nicht nur seine grundrissmässige Ausdehnung — welche nur ein *scheinbares* Nährgebiet ist — sondern daran schliessen sich alle jene benachbarten Gebiete, und zwar in Wirkungsgrad oft in erster Linie, welche geeignet sind dazu, dass der Wind von ihnen grössere Schneemassen in die scheinbaren Nährgebiete hineinwehen kann. Diese Gebiete geben mit den scheinbare zusammen das *wirkliche* Nährgebiet eines Gletschers.

Dass heute auf unseren höheren Bergen die Westwinde herrschen, das bezeugen die einsam stehenden Fichten, an denen an der Westseite wegen den von hier wehenden Winden die Äste fast vollkommen fehlen. Und das dies auch für die Winterszeit gültig ist, das bezeugt das Bild von Cibles mit den auf die Ostseite hinübergewehten Schneebarikaden (Bild No. 1.) Es ist kein Grund zu bezweifeln, dass diese Windrichtung auch in der Eiszeit herrschte. Die Ursachen und Erreger unserer Westwinde sind im allgemeinen so gewaltig, dass diese sicher auch damals schon vorhanden waren. *Im übrigen ist die Wirkung des Westwindes in unseren vereisten Bergen so offenbar, dass eigentlich nicht die Westwinde des Beweises bedürfen, sondern umgekehrt, eben diese Wirkung rechtfertigt die Westwinde.*

Dr. E. Balogh

Kövesedett halikralenyomatok.

Kézdivásárhely városa régen az aszfalt elterjedése előtt járdáit 5 cm vastag, 40—40 cm méretű homokkő-lapokkal rakatta ki. A természetadta szép síma s a muszkovit csillámtól csillogó lapokat a Keleti Kárpátok homokkőzónájához tartozó kurtapataki (Háromszék m.) kőbányából termelték ki. Még a háború előtti években feltűnt egy alkalommal a friss lapok elhelyezése után, hogy egyesek nem a szokásos síma, hanem hűbörcsös felületűek. Némelyeken különös alakú, szeszélyesen ide-oda görbülő relief-szerű kidomborodások vannak, sőt akadtak egyes példányok, amelyeken e szabálytalanságokkal szemben az éppen igen szabályos hatszögletű hálózattal vált feltűnővé, amely nemcsak alakra, hanem nagyságra is teljesen megegyezett a méhek lépsejtjeivel. E különös alakokat régen, mint meghatározhatatlan kőületalakokat, „*hieroglifa*“ néven foglalták össze.

A magyar irodalomban először e hatszögletes alakokkal *Matyasovszky* (10.) foglalkozott, s az akkori német irodalmi adatok alapján *Glenodictyum carpaticum* néven írta le a Kis Lipniknél (Sáros m.) felfedezett példányt, s *Marck* (6., 7.) után vallami szivacszerű állati maradványnak gondolta. Nemsokára egy újabb *Glenodictyum* adatot közölt le *Matyasovszky* (11.) Feredőgyógyról (Alsó-Fehér m.) *Inkey B.* gyűjtése alapján. Majd *Adda K.* (19.) mutat be a Földtani Társulat 1897. május 5-én tartott szakülésén a galíciai Kárpátokból gyűjtött kőületei közt *Glenodictyumot*. *Papp Károly* (27.) a *Déchy*-féle kaukázusi kőületek közt talált hasonló kőületet. A kurtapataki leletet 1913-ban a *Matyasovszky*éval való megegyezése alapján az általa adott névvel helyeztem el a budapesti földtani intézet gyűjteményében.

A csodálatos szép és érdekes hatszögletű recék dolga újólág a Nemerehegy alatt egy szerencsés feltárással kapcsolatban került felszínre. 1936. évben a Székely Nemzeti Múzeum kutató csoportja a Nemerehegy felé tartva, a Lóbérc nevű fatelep közelében a Lassúág mellett az iparvasút építésénél felforgatott nagy homokkő lapokon kerültek elő a sok mindenféle alakú hieroglifák közt a hatszögletes recék, mégpedig kétféle nagyságban. E sajátságos kőületekkel érdemesnek látszott foglalkozni, mert a Keleti Kárpátok vonulatának már a külső pereméről is kerültek elő adatok.

Először 1828. évből kapunk adatot, amikor *Brogniart* (1.) említi, s növényi eredetűnek tartja. Az első részletes leírása *Halltól* (2.) származik, aki az Észak-Amerikában talált példányok alapján ismerteti a feltűnő formákat. 1850-ben *Silliman* (3.) talál hasonlót a Niagara szilurkőzödményeiben. *Hitchcock* (5.) szintén amerikai leletek alapján békatojások lenyomatainak tartja. (*Batrachoides nidificans* és *B. antiquias*.)

Európában először részletes ismertetést 1850-ben közölt le *Meneghini* (4.), aki a Firenze környékén talált szép recéket növényi eredetűeknek

tartva, mint *Palaeodictyont* írja le. 1863-ban *Marck* (6.) *Glenodictyum*-nak nevezi, s a korallokhoz hasonló szerkezetű szivacsoknak tartja. *Marck* (6., 7.) ismertetése alapján írja le *Matyasovszky* (10.) a Kárpátokban talált példányt, mint az alsó krétakorszakra jellemző alakot *Gl. carpaticum* néven. *Carlo de Stefani* (14.) és *Zeiler* (15.) hasonlóan szivacs-eredetűnek tartják hasonló leleteiket. Másként magyarázzák az eredetet *Fuchs* (18., 24.) és *D'Erasma* (30.) az általuk talált példányok alapján (az előbbi molluszkatojásoknak, az utóbbi meg halpikkelyeknek tartja). *Scarabelli Gomme-Flamini* (12.) egész természetesen gondolja, hogy úgy nagyság, mint a sejtek alakja miatt csak valami darázs- vagy méhfélék lépjeinek lenyomata lehet.

Meneghini után a legtöbben a növényi eredet mellett foglalnak állást, s inkább az ő elnevezését is használják [*Heer*, (9.) *Sacco*, (13.) *Silvestri* (28.)]. *Sacco* (17., 20.) ugyan később a hatszögletű recék keletkezését az esőcseppek nyomaira vezeti vissza. Így aztán egy harmadik irány is bevonul a megfejtésre irányuló törekvések közé. Éppen így gondolkodik *Cape-der* (21., 22., 23.) is, aki a fenyőlevelekről leesett vízcseppek lenyomatainak tartja (fizika-biológiai szempont). *Mayer* (8.) a beszáradt iszap repedéseire gondol a keletkezés megmagyarázásánál. *Craveri* (26.) meg a sósoldatokból az iszapban kiváló kristályok lenyomatának gondolja.

E sokféle nézet és magyarázat eléggé igazolja, hogy méltán sorolták e szabályos receképződményeket a „hieroglifák“ csoportjába.

A természet játszi kedve igen sok esetben megnyilatkozik, és sok esetben valóban sok csodás és gondolkozásra készítő dolgokat teremt. Lehet, hogy a meglehetősen sok eset közt akadtak példányok, amelyek eredetét bármelyik módon megmagyarázhatjuk, hisz akármelyik felfogás esetére lehetnek feltételek.

A probléma igazi megoldására *Weigelt* (31.) mutatott rá a jelenkori megfigyelések alapján, amikor a Missisippi iszapjába kidobott békatojások fényképét leköszölte munkájában, amellyel részben a régi megfigyelők közt *Hitchcock*nak (5.) adott igazat.

Ezt a gondolatmenetet kell tovább bontogatnunk, hogy megkapjuk az igazi magyarázatot a Kárpátok zónájában levő leleteink eredetéhez. A mi „hieroglifáink“ közül éppen a Nemere alattiak nyújtottak igazán szerencsés alkalmat arra, hogy az előfordulás mellékkörülményeit számításba vegyük a továbbiak folyamán.

A hatszögletes alakok mellett levő hernyócsúszási alakok, a tengeri moszatok lenyomatai, az egykori iszapok beszáradásával keletkezett repedések s azok kitöltései, a hullámborzádák (rippelmarke) s a zúzott szenesedett növényi maradványok (szecskaképződmények) mind arra mutatnak, hogy tengerszéli képződményekről van szó s így inkább azt vagyunk hajlandók feltenni, hogy nem békatojások, hanem halikra csomók lenyomatairól lehet szó. Ma is számtalan megfigyelés szól arról, hogy különösen viharok alkalmával rengeteg halikracsomót vetnek ki a hullámok a partra, amelyek kerekforma, de határozatlan szegélyű nyomokat hagynak a finom homokban. Ezt a feltevést látszik támogatni az a tény is, hogy különböző halikranagyságnak megfelelő hatszögletes sejteket találunk sokszor egymás szom-

szédságában is. Amint a mai megfigyelések igazolják, a gömbölyű ikrák engedékeny kocsonyás anyagukkal egymást nyomva, egymást kölcsönösen hatszögűvé alakítják.

Ezek alapján a sejtek nagysága különböző ikranagyságoknak felel meg, alapot találunk arra, hogy a fajokat megközelítő pontossággal különítsük el egymástól, mint ahogy az eddigi eltérő alakok meghatározása is történt. Ezek a meghatározások természetesen nem történhetnek az egyes fosszilis halfajokra való közvetlen utalással. Ez legfeljebb csak abban az esetben történhetné meg, ha ugyanabból a szintből jól meghatározható halmaradványok is kerülnének elő.

Ha már most összevetjük azt a sokféle elnevezést, amelynek az alapja a különféleképpen elképzelt származásban rejlik, következik, hogy a keletkezésnek eme új és legelfogadhatóbb magyarázata mellett újabb egységes és megfelelőbb neveket kellene használnunk. Csodálatos, hogy e hieroglifaszzerű képződményekkel részletesen foglalkozó *Krejsi-Graf* (33.) a különben igen kiváló összefoglaló munkájában még csak meg sem említi e hatszögletes reliefképződményeket, amikor a hasonló képződésű s velük együtt előforduló más eredetű lenyomatokat igazi oknyomozó módon ismerteti s pompás rendszerezéssel tisztázza az eddigi nagy zűrzavart.

Székelyföldi leleteink, amelyek legújabban e kérdéses kövületeink ügyét felszínre hozták, s az eredet kérdését megfelelően világították meg, három nagyságtípust képviselnek. A kurtapataki (Háromszék m.) példány teljesen megegyezik a *Matyasovszky* (10.) *Glenodictyum carpaticum* néven leírt lelettel, amely pedig tovább teljes hasonlóságot mutat a *Sacco*-féle *Palaeodictyon regulare* fajhoz.

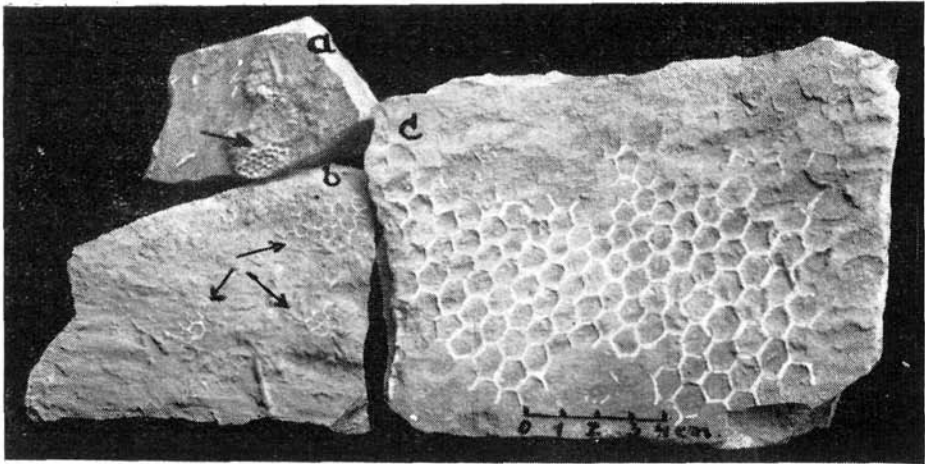
A Nemere alatt felfedezett legújabb lelet kétféle nagyságú recét tartalmaz a más hieroglifaszzerű hernyócsúszási nyomok mellett. A kisebbeket a *Sacco* (17.) által leírt *Palaeodictyon minimum*-mal azonosíthatjuk, s a másik nagyobb sejtekből és finom vékonyan kiemelkedő lécecskékből álló háló a *P. Tellini*-nek felel meg.

Torda mellől említ *Mircea Ilie* (32.) nagyobb sejtekből álló típust, amely *Meneghini* (5.) leírásában vált először ismertté. Valószínű, hogy a *Papp K.* (27.) által leírt kaukázusi példány a *Glenodictyum caucasicum* nagy sejtekből álló s szebben kifejlődött példánya a *Meneghini* (4.) *Palaeodictyon majus*-ának felel meg. A Kárpátok külső zónájából *Mircea Ilie* (32.) ír le háromféle típust, *Palaeodictyon minimum*, *Tellini*-, *regulare*-nek határozván meg azokat. (Valea Siriului, Bughea de Sus, jud. Prahova, Moinești, Cosminele, Podul Ursului lelőhelyekről.) *Stefanescu D.* (34.) egy szép bukovinai példányt mutatott, amely teljesen megegyezik a *P. regulare* (*Gl. carpaticum*, *Maty.*) nagyságával.

Az eddigi ismert kárpáti példányokat összevetve, az egymástól eltérő recenagyság szerint — ami a halak különböző ikranagyságának felel meg — a következő méretezéssel jellemezhetjük őket:

1.— <i>minimum. Sacco</i>	1—1.5 mm átmérővel.
2.— <i>Tellini. Sacco</i>	3—5 " "
3.— <i>carpaticum. Maty.</i>	4—6 " "
4.— <i>majus. Men.</i>	8—10 " "

Mint különösen szerencsétlen eset állapítható meg, hogy a szép és feltűnő képződmények sohasem találhatók biztos korhatározó kőületek társaságában. Azonban a leletek ismertetői igyekeztek valamiképpen a hosszú s kőületekben szegény kárpáti homokkő zónában mégis felhasználni őket korhatározásra. Ha világviszonylatban hasonlítjuk össze az előfordulások korára vonatkozó feljegyzéseket, az alábbi nagy különbségek jönnek ki. *Hall* (2.) a *silurból* említi. *Papp K.* (27.) a fényes palákban talált példány alapján azt a rétegcsoportot a mezozoikumtól való megkülönböztetésre használja fel, s így *paleozoos*nak tartja. *Matyasovszky* (10.) az *alsókrétába* sorolja az először leírt kislipniki előfordulást, éppen úgy az *Inkey-féle* feredőgyógyit is, (11.) amelyet azonban később *Nopcsa* (25.) már *felsőkrétakorinak* vesz. *Stefanescu* (34.) a bukovinai előfordulást az *eocénbe* helyezi. *Mircea Ilie* (32.) a Torda vidékén talált példányt meg *miocénkorúnak* tartja.

Kőült halikralenymatok. — Fossilienabdrücke von Fischrogen.

a =	<i>Palaeopiscovum</i>	<i>minimum</i> .	S—B.
b =	„	<i>Tellini</i>	S—B.
c =	„	<i>carpathicum</i> .	Maty.—B.

E felsorolásból is kitűnik, hogy e kőületeinket korhatározóként nem fogadhatjuk el, ami könnyen megérthető az eredetükből is. Amióta a halak előfordulnak, egész napjainkig, mindig megvoltak keletkezési föltételeik. Viszont egy meghatározott korban belől a környezetnek litorális kiképződését ezekkel a kőületekkel könnyen meghatározhatjuk.

Összefoglalás.

A szerencsés székelgyföldi „hieroglifa“-leletek egy évszázados függő kérdésünk megoldását segítették elő. A sok mindenféle felfogás részben szer-
ves maradványokat sejt bennük, mások meg vegyi vagy fizikai tényezők munkája eredményének tartják. Kitűnt azonban, hogy szerves anyagok

fizikai tényezőkkel kapcsolatos munkája útján keletkeztek, s így *fizikai-biológiai* eredetnek köszönhetik a létüket ezek a tengerparti iszapban nyomot hagyó halikracsomók.

Nem szeretnők szaporítani e kövületek elnevezésének hosszú sorát, de a megoldottnak tekinthető eredet szinte magával hozza, hogy az eddigi sok elnevezést *egy* megfelelőbb s az eredetet is jobban kifejező újabbal, a *Palaeopiscovum* genus elnevezéssel cseréljük fel.

A fajok elnevezésében az eredeti leírók nevei megmaradhatnak, de amennyiben szinonimák fordulnának elő, úgy természetesen a régibb elnevezés marad érvényben, pl. *Glenodictyum carpaticum* Maty.—*Palaeodictyon regulare* Sacco, amelyekből mint régibb név és a lelőhelyre is jellemző *carpaticum* faji név jön a *Palaeopiscovum* mellé.

Igy aztán az eddigiek szerint a következő elnevezések alakulnak ki:

Palaeopiscovum minimum. S—B.

„ *Tellini*. S—B.

„ *carpaticum*. Maty.—B.

„ *majus*. Meng.—B.

A Székelyföld rendszeres kutatásával elékerült példányok, mint a fentiekből kiténik, ha negatív módon is, de értékes eredményeket szolgáltatnak egy több mint száz év óta a bizonytalanság homályában lebegő kérdésünkben. *A homokkövek rejtélyes hieroglifái így lassanként megfejtéshez jutotak, köztük a szabályos hatszögletű reliefek is, amelyek a székelyföldi előfordulásainknak különös fontosságot adtak.*

Bányai János.

Fossilien-Abdrücke von Fischrogen im Széklerland.

(Auszug).

Unter den Kriechspuren, die auf den Sandsteinplatten zu finden sind, kann man oft Bienenwäbenähnliche Formen finden, welche zuerst in der Innerenzone der Karpaten bei Kis Lipnik (Kom. Sáros) aufgefunden wurden. Diese Abdruck-Formen wurden von *J. Matyasovszky* (10) als ein fossiler Seeschwamm aus der Ordnung *Amorphozoa* betrachtet und als *Glenodictyum carpaticum* n. sp. beschrieben (aus den Neokom-Schichten des Karpaten-Sandsteines).

Etwas später gelang es Herrn *B. v. Inkey* (11) in der Umgebung von Feredőgyógy (Kom. Hunyad) in den dort auftretenden, sogenannten Karpatensandstein Gebilde auf einer Sandsteinplatte aufzufinden, auf welcher ähnliche Bienerwäbenartige Gebilde waren, wie auf jener Platte von Kis Lipnik (auch in Neokom-Schichten).

Noch später hatte *K. Adda* (19) in der Fachsitzung vom 5-ten Mai 1897 ein Exemplar von *Glenodictyum* aus den Galizischen-Karpaten vorgelegt. Im Jahre 1902 fand *D. Laczkó* im Kaukasus in seidenglänzenden dunklen Schiefer und Sandstein ein neues Stück von *Glenodictyum*, welches

von K. Papp (27) unter dem Namen *Gl. caucasicum* n. sp. beschrieben wurde (Paläozoikum).

Im Jahre 1913 hatte ich in Kézdivásárhely (Kom. Hárómszék) dieses Gebilde auf Pflasterplatten wahrgenommen, die aus dem Kurtapataker Steinbruch geholt wurden. Ich bestimmte diese Abdrücke vorläufig nach den Angaben von *Matyasovszky*-s (10) auch als *Glenodictyum carpaticum*. Im Jahre 1936 hatte ich am Berge „Nemere“ (Lóberc) neue Exemplare — mit kleineren Zellen — entdeckt und war daher gezwungen mich mit diesen interessanten Fossilien eingehender zu beschäftigen.

In den reichen Literaturangaben war es sehr auffallend, dass die Meinungen über den Ursprung dieser Fossilien sehr abweichend seien. *Brogniart* (1), *Meneghini* (4), *Heer* (9), *Sacco* (13), *Silvestri* (28), hatten diese für pflanzlichen Reste gehalten. Andere, wie *Marck* (6, 7), *Matyasovszky* (10, 11), *Carlo de Stefani* (14), *Zeiler* (15), *Fuchs* (18, 24), *D'Erasma* (30), *Scarabetti* (12) betrachten diese als tierische Organismen. Es sind auch Meinungen, welche von anorganischen Ursprung sprechen. (*Capeder* (21, 23), *Sacco* (20), *Craveri* (29) etc.)

Auffallend war, dass *Krejci—Graf* (35) — in einer wertvollen Arbeit von diesen zweifelhaften Spuren — sich gar nicht mit den Eigenschaften der wabenförmigen zelligen Strukturen beschäftigte. Zur richtigen Erklärung des Ursprunges näherte sich zuerst *Silliman* (3). Er behauptete, dass es Abdrücke von Amphibieneiern sind. *Weigelt* (31) hatte kürzlich neuere Untersuchungen mitgeteilt, die das bestätigen sollen.

Bei unseren Szeklerischen Vorkommen können wir von Abdrücken von Fischeiern (sogenannte *Fischrogen*) sprechen, wie das die Umstände der Versteinerung zeigen sollen. Die Spuren, Fährten, Hieroglyphen, Marken, Fucoiden, Parallel-Häcksel weisen darauf hin, dass diese Schichten Strandbildung des Meeres sind und deswegen können wir von Abdrücken der Eiern von Fischen sprechen.

Auf diesem Grund kann ich eine neue Benennung vorschlagen, an Stelle der verschiedenen und widersprechenden Namen. Mit dem Gennamen *Palaeopiscovum* können wir den Ursprung besser ausdrücken.

Mit Berücksichtigung auf die grösse der hexagonalen Zellen kann man folgende Unterschiede machen (Auf Grund der bisherigen Beschreibungen von Arten).

1.—	<i>minimum</i>	<i>Sac.—Bányai</i>	— —	1—1.5	mm.	Durchmesser der Zellen.
2.—	<i>Tellini</i>	„ „	— —	3—5	„	„ „ „
3.—	<i>carpaticum</i>	<i>Maty.—Bányai</i>	— —	4—6	„	„ „ „
4.—	<i>majus</i>	<i>Men.—Bányai</i>	— —	8—10	„	„ „ „

Wir können uns leicht vorstellen, dass diese Fossilien bei der Altersbestimmung der Formationen von keinem Wert sind.

J. Bányai.

Irodalom-Literatur.

1828. (1.) *Brogniart A.*: Historie des végétaux fossiles.
1849. (2.) *Hall J.*: Report on the Fourth District of New-York.
1850. (3.) *Silliman*: Meeting of the American Ass. for adv. of science.
1851. (4.) *Meneghini G.*: Append. alla Mem. di Murchison sulla strut. geol. delle Alpi...
1856. (5.) *Hitchcock E.*: Meeting of. the American Ass. for adv. of science.
1863. (6.) *v. Marck W.*: Fossile Fische... — Palaeontografica Bd. II.
1876. (7.) " " Neue Beiträge zur Kenntniss der fossile Fische und... — Palaeontografica. Bd. XXII.
- " (8.) *Mayer Ch.*: Sur la carte géol. de la Ligurie centrale. — Bull. Soc. Géol. France. Série 3. Vol. V.
1877. (9.) *Heer O.*: Vorweltliche Flora der Schweiz. fasc. III.
1878. (10.) *Matyasovszky J.*: Glenodictyum carpaticum. — Természetr. Füzet. Bpest. II.
- Matyasovszky J.*: Ein fossiler Spongit aus dem Karpathensandsteine von Kis Lipnik. — Naturhist. Hefte. Bpest. Bd. II.
1879. (11.) *Matyasovszky J.*: A Glenodictyum egy új lelőhelye Erdélyben. — Földt. Közl. Bpest.
- Matyasovszky J.*: Ein neuer Fundort des Glenodictyum von Siebenb. — Geolog. Mitteil. Bpest.
1880. (12.) *Scarabelli Gommi-Flamini G.*: Descrizione della carta geol. del versante sett. dell'Appennino.
1886. (13.) *Sacco F.*: Intorno ad alcune impr. org. del terreni terz. del Piemonte. — Atti R. Acc. Sc. Torino. Vol. XXXI.
- " (14.) *Stefani C.*: L'Appennino fra il colle dell. Altare e la Polcevera.
1887. (15.) *Zeiler R.*: Annuaire géol. universel. Vol. III.
- " (16.) *Maillard G.*: Consid. sur les foss. décrits comme algues. — Mém. Soc. Pal. Suisse. Vol. XIV.
1888. (17.) *Sacco F.*: Note di Paleozoologia italiana. Vol. VI.
1895. (18.) *Fuchs Th.*: Studien über der Fucoiden und Hieroglyphen. Denkschr. d. kais. Akad. Wiss. Ü. N. Cl. LXII.
1897. (19.) *Adda K.*: Földtani Közlöny. XXVII. köt. 243 lap.
- " " Geologische Mitteilungen, Bpest. XXVII. S. 414.
1899. (20.) *Sacco F.*: Note sur l'origine des Palaeodictyons. — Bull. Soc. Belge Géol. Pal. et Hydr. Vol. XXIII.
1904. (21.) *Capeder G.*: Sulla natura delle probl. impronti di Palaeodictyon. — Boll. Soc. Geol. Ital. Vol. XXIII.
1905. (22.) *Capeder G.*: Ancora intorno alla genesi delle impr. foss. a Palaeod. — Boll. Soc. Geol. Ital. Vol. XXIV.
- " (23.) *Cápeder G.*: Contr. alla conose. d. orig. alouni. — Bol. Soc. Geol. Ital. Vol. XXIV.

1905. (24.) *Fuchs Th.*: Über einen Versuch, die probl. Gattung *Palaeod.* — Verh. geol. R. Anst. Wien.
- „ (25.) *Nopcsa F.*: Gyulafehérvár, Déva... geológiája. — M. kir. Földt. Int. Évk. XIV.
Nopcsa F.: Zur Geologie der Gegend zwischen Gyulafehérvár. — Mitteil. aus d. Jahrbuche d. k. ung. Geol. R. Anst. Vol. XIV.
1919. (26.) *Craveri M.*: Nuova ipotesi chimica sull'origina delle impr. foss. de *Palaeod.* — Riv. Ital. Paleont. Vol. XV.
- „ (27.) *Papp K.*: Die Versteinerungen des Kaukasus. Führer durch das Museum d. k. ung. Geol. Reichsanstalt.
1911. (28.) *Silvestri A.*: Sulla verra nat. dei *Palaeodictyon.* — Bol. Soc. Geol. Italiana. Vol. XXX.
1912. (29.) *Craveri M.*: Ancora sui *Palaeodictyon.* — Boll. Soc. Geol. Ital. Vol. XXI.
1914. (30.) *D'Erasmus G.*: La fauna e l'eta dei calcari a ittioliti. — Paleontogr. Italica. Vol. XX.
1927. (31.) *Weigelt J.*: Recente Wirbelt.
1930. (32.) *Mircea Ilie*: Asupra prezenței câtorva specii de *Palaeod.* — Dări de Seamă ale Sed. Int. Geolog. București. Vol. XVIII.
1932. (33.) *Krejci-Graf K.*: Definition der Begriffe Marken, Spuren... — Senckenbergiana. Bd. XIV.
1937. (34.) *Stefanescu D.*: La zone du flysch carp. en Bucovine... — Bul. Soc. Rom. de Geologie. Vol. III.

NYELVMŰVELÉS

A magyar kiejtés kérdése.

A napokban óvónő-testvéremmel beszélgetve, a keze alatt növekedő gyermekek kiejtésére terelődött a szó. Beszélgetésünk során elmondotta, hogy mennyi baja van egy-egy gyermekkel bizonyos kiejtésbeli rendellenességek vagy beszédhibák miatt. Van olyan óvodása, aki a *t* hang helyett csak *d*-t tud ejteni, másik a *g*-t helyettesíti mindég *d*-vel. Sokszor az ilyen hangzó-helyettesítésből nagyon derűs gyermeki viták keletkeznek. Egy alkalommal például két olyan gyermek, aki a *k* helyén mindig *t* hangot ejt, egymással vitába elegyedett — mindenik a *másik* „hibás“ ejtése miatt. Éppen akkor érkezett oda óvónőjük, mikor az egyik közülök a gyermeki türelmetlenség toporzékoló meggyőződésével utasította rendre vitatkozó társát azért, mert a velük együtt óvodistáskodó *Kalus* nevű emberporontyot állandóan *Tatus*-nak szólította. „Te, az nem *Tatus*, — mondotta a haragtól kivörösödve a „helyes“ kiejtés óre —, hanem — *Tatus*.“ — Más ízben a gyermekek tornagyakorlata közben, mikor testvérem a „kezeket csipőre!“ vezényszót kiáltotta, az egyik gyermek a többiek nagy mulatságára *cipő*-jére tette kezét. Ennek a megmosolyogtató esetnek kapesán kiderült, hogy ez a gyermek, akit egyébként éppen *Laczi László*nak hívnak, saját nevét is *Lácsai Lacs*-nak ejti, azaz minden *c* helyett *cs*-t használ.

A fenti kiejtésbeli hibákat beszéd-fiziológiai alapon egészen jól meg lehet érteni, hiszen a felsorolt esetek mindenikében rokon hangok cseréjéről van szó: zöngétlen zárhangot (*k*, *t*) helyettesítenek zöngétlen rokon-hanggal vagy megfelelő zöngés párjával (*d*, *g*), illetőleg rokon képzésű afrikátákat (*c*, *cs*) cserélnek fel a beszédhibás gyermekek. Ugyancsak ilyenyszerű esetről van szó akkor is, mikor az egyik gyermek *j* helyett mindig *l*-t, azaz *jaj!* helyett *laj!*-t, *r* helyett pedig *j*-t, azaz *rucá* helyett *jucá*-t ejt. Ez utóbbi esetben ugyanis a nyelv elülső és a kemény szájpadrás megfelelő része alkotta kettős rés, illetőleg zár helye esik egybe a *j* hangnak a nyelv tengelye hosszanti irányában képződő résével. Végeredményben azonban ezek csak beszélszervi hibában leledző gyermekek helytelen hangképzéséből származó rendellenességek és így tulajdonképp, hál' Istennek, csak kivételes esetek. Kiküszöbölésük a hangképzésben csak valamennyire is jártas nevelői személyzetnek aránylag kis türelmet kívánó munkájába kerül.

A ma felnövekvő gyermekcsereg nyelvében, különösen magasabb fokon az elemi és még inkább a középiskolában (nem is beszélve az egyetemről) sokkal veszedelmesebb kiejtésbeli rendellenességekkel is találkozunk. Azért nevezhetők ezek veszedelmesebbeknek, mert általánosabban megfigyelhető, sőt egyre károsabban terjedő kiejtés-hibák. Egy alkalommal Budapesten a Lánchíd tájékán egy játszadó gyermekcsoport magyar beszédét figyeltem. Hosszabb külföldi tartózkodás után fülem már nagyon vágyott az anyanyelv szavainak édes zenéjére és e helyett — hallottam szókincsében, szó- és mondatanglejtésben olyan képtelen beszéd-zagyvalékot, hogy ma is tűnődöm: egyáltalában magyarok voltak-e azok a gondtalanul játszó, verekedő és hadaró gyermekek. Nem vagyok zenész, énekem csak magamnak való, füttyömmel is csak magam szórakoztatom, tehát nem vagyok olyan igényes a beszéd

zenéjével szemben, mint egy-egy nagy zenészünk, pl. Kodály Zoltán. És mégis magam is belátom, hogy igazat kell adnunk neki, aki nemrégiben esendes harcot kezdett nyelvünk zenei, kiejtésbeli romlásának megakadályozása érdekében.*

Megvallom, magamat is régóta nem elégitett ki a nyelvművelő munkának pusztán szó- és mondattani rendellenességek bírálatára és üldözésére vonatkozó jellege. Minden hibáztatás ellenére hajlandó voltam és vagyok egyes idegenszerűnek vélt nyelvi jelenségeket az emberi gondolkodás általános érvényű törvényei eredményének és így nyelvi gazdagodásnak tartani. Nem azt jelenti ez, hogy magam megtagadva eddigi nyelvművelő voltomat egy még nehezebb téren kezdek harcot. Nem! Folytatnunk kell a küzdelemt a nyelvművelés eddigi irányában, de vigyáznunk kell olyan tényezőkre is, melyeket mindmáig figyelmen kívül hagyunk, azaz figyelmet kell fordítanunk a kiejtés terén mutatkozó magyartalanságokra is. Szinte-szinte azt merem mondani, hogy a nyelvművelés körének ilyen kiterjesztésével e tevékenységet kiemeljük az ésszerűség tudományos síkjából és művészeti követeléseket állítunk vele szemben.

Kiejtésünk kérdésére vonatkozólag aligha idézhetünk illetékesebb szakembert, mint Kodály Zoltánt. „A magyar kiejtés romlásáról“ című értekezésében olvasom a következő sorokat: „Bizonyos, hogy egy nyelvben és stílusban kifogástalan szöveget magyartalanul is fel lehet olvasni. Vannak tehát a nyelvhelyességnek írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is. A nyelvnek nemcsak leírható része van kitéve romlásnak, hanem talán még inkább ez a jelekkel nem rögzíthető, csak hallható része. Az élőbeszéd azon elemei, amelyekre nézve az írásjelek határozott utasítást nem adnak, sokkal inkább van a beszélt vagy felolvasó önkényére bízva, mint az írásban rögzíthető elemek. Egyrészt, mert szabályai eddig sehol összegyűjtve nincsenek, másrészt, mert zenei elemekről lévén szó, nem mindenki van elegendő hallásbeli fejlettség, hogy egyáltalában észrevegye, megfigyelje és kövesse törvényszerűségüket.“

Kiejtésünk éppen ebben a vonatkozásban, zeneiség tekintetében rendkívül sokat veszített még itt Erdélyben is, ahol pedig a magyar köznyelvet előnyösen befolyásolja az, hogy e köznyelv a magyar nyelvjárások közül talán a legzeneibb székely nyelvjárás állandó, egészséges, megújító hatásának van kitéve.¹ Hogy mégis itt nálunk is fel kell emelnünk figyelmeztető szavunkat ilyen jelenségek ellen, annak vannak általános, az egész magyar műveltség mai irányából, e műveltség kitűzte eszményekből folyó okai, de e mellett vannak olyanok is, amelyek a mi különleges helyzetünkől folynak.

1. Nyelvi oktatásunk teljesen *nyelvtani* és nem *nyelvi* alapon áll. Egész elemi és középiskolai nyelv-tanításunkban a száraz nyelvtani fogalmak megértésével fárasztották és fárasztják ma még fokozottabban a gyermeket. Innen van az, hogy nekem, és gondolom még nagyon sok embernek, a tanuló évek legunalmasabb óráit a *nyelvtanórák* jelentették, holott később komolyan és őszintén érdekeltek, sőt érdekelnek ma is a *nyelvi* kérdések. Természetesen

* Vö. Kodály Zoltán: *A magyar kiejtés romlásáról*. Klny. az Eötvös-Kollégium Baráti Szövetségi Évkönyve 1936—37. évi kötetéből. 16. l. — *Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!* Klny. 7 l.

¹ Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy egy alkalommal kirándulás közben a Hargita aljában, gondolom Homoródfürdőben egy, a havasból lejövő székely asszonnyal találkoztam. Soha szebben, bájosabban, zeneiben beszélni nem hallottam nőt, mint ezt az egyszerű asszonyt, aki élete legnagyobb részét fenn, a Hargita „kultúrától nem érintett“ tetőin töltötte.

nem a nyelvtan tanítása ellen beszélek, hanem arról, hogy szakítanunk kell a *nyelvi* oktatásban ma még kizárólagos *nyelvtani, grammatikai* szemponttal. Óvónőinknek, tanítónőinknek és tanárainknak úgy kell felkészülniök, hogy teljesen tisztában legyenek a magyar hangrendszerben levő hangok különleges képzésmódjával és a beszéd zenei, ritmikai sajátásaival is. Lehetetlen bármely nevelőtől megkövetelni azt, hogy beszédhibát tudjon türelemmel kijavítani, ha a gyermekkel szemben megértővé nem teszi olyan biztos hangtani és beszédritmikai ismeret-anyag, amely nagyon sok érthetetlen jelenséget neki magának is könnyen megmagyarázhatóvá tesz. Bármennyire különösnek látszik is, tanítóinkat, tanárainkat és papjainkat meg kell tanítanunk helyesen beszélni magyarul; úgy, hogy beszédünk alapelemeit, hangrendszerünk, hanglejtésünk különlegesen magyar sajátságait megismertetjük velök.

2. Nagyon nagy kárt tett és tesz kiejtésünkben az idegen nyelvek hatása. A mai középiskola az anyanyelven kívül legalább három más élő nyelvel akarja megismertetni a tanulókat. Minél eredményesebb a nyelvek tanítása, annál nagyobb a veszély bármely anyanyelven tanuló diák számára. E nyelvekkel ugyanannyi új, a magától többé-kevésbé elűtő hangrendszer, hangsúlyozási és hanglejtési sajátosság zavarja meg a gyermeknek még nem eléggé beidegződött, nem öntudatosított hangrendszerét, hangsúly- és hanglejtés-érzékét; így lehet, hogy jól-rosszul megtanulja ugyan az idegen nyelvet, de feltétlenül megzavarodik a magáé. Egészen különleges veszélyt jelent nyelvünkre az idegen eredetű, de magyarul beszélők nyelvi hatása. Logjobban Budapest nyelvén látszik ez, ahol részben a beolvadt, illetőleg az egészen külsőlegesen megmagyarosodott németiségnek és zsidóságnak a felvett nyelvbe áthozott, öröklött beszéd-fiziológiai, hangsúlyozási és beszédritmikai sajátosságai olyan nyelvi állapotot teremtettek, amely egészségesnek semmiképpen sem mondható. Vannak olyan szülők, akik a közép-, sőt már az elemi iskolában megkezdődő idegen nyelvtanulást a gyermekekre szinte még pótyáskorban ráerőszakolt nyelvtanítással akarják eredményesebbé tenni. Ennek eredménye az, hogy a gyermek nyelvérzékének megerősödésére még az a csekély idő sem áll rendelkezésére, amely a születéstől az óvodáig, illetőleg az elemi iskoláig terjed.

3. Eddigi nyelvi oktatásunk említett hiányossága, az idegen nyelvek tanulásának erőszakolása és a csak külső magyarosodáson átment tömegek nyelvi hatása az oka annak, hogy az előttünk példaképpen álló közéletű nagyságok beszéde is sokszor csapnivalóan rossz; tanítóink, papjaink, tanáraink, a nyelvi gondatlanság áldozatai, maguk sem tudnak, nem is igyekeznek szépen, kifogástalanul beszélni legalább anyanyelvükön. Nem kétséges, hogy a kezük alatt felnövő, az ő nyelvi eszményeiket elfogadó, nyelvszokásaikat utánzó nemzedék, a méltó tanítványhoz híven, még mélyebben merül el a kiejtésbeli gondatlanság mocsarában.

4. Hozzájárult a magyar beszéd hangsúly-viszonyainak és ütemezésének megzavarásához a sok idegenből fordított operett, táncdal, sőt egyházi ének is. Különösen ez utóbbiak fordítására rendszeren csak ritmikai kérdések iránt kevésbé fogékony műkedvelők vállalkoznak. A rossz, magyartalan ritmusú dallamra ráerőszakolt magyar szöveg éneklésekor aztán úgy éri magát az ember, mintha a magyar nyelv kerékbetörési ünnepélyén venne részt.

5. Színháziaró közönségünk kiejtésének romlásához hozzájárul a színház is. Színészeink a nélkül kerülnek fel a színpadra, hogy komolyan kérdéssé tették volna számukra azt, ami nélkül régen hozzá sem lehetett volna kezdeni a „művészi“ pályához; t. i. a magyar nyelv érthető és szép beszéle-

sének elsajátítását. A kolozsvári magyar színháznál pl. alig van olyan színész, akinek működését ebből a szempontból is ne kifogásolhatnók. Egy-egy színész beszéde nagyon sokszor az idegenből fordított szöveggel együtt saját származásáról is hangtani és hangsúlyozási bizonyítványt állít ki. Ezt aligha lehet egészséges művelődési állapotnak tartani.

A beszé- vagy kiejtésbeli hibák tehát nemcsak a beszédhibás gyermekek között észlelhetők, de a felnőttek körében is mind komolyabban és helyrehozhatatlanabban fenyeget a kiejtés romlásának veszedelme. Közlebből szerét ejtjük, hogy amennyire lehet, reámutassunk a magyar kiejtés sajtáságaira és e kiejtés romlatlanságát veszélyeztető jelenségekre.

Kerengő-út vagy keringő-út.

Brüll Emánuel „Idegen szavak árja a magyarban“ című cikkében azt írja: tölem hallotta, hogy „a *szerpentin*-utat, melyet mi legjobb esetben *kigyó*-útnak fordítunk le, a nép *kerengő*-útnak nevezi“ (Vö. Erdély XXXIV. 1937. 63. l.). Mind készültem rá, hogy ez állítás némi módosításaként megírjam az egészen fiatal *kerengő-út* szó történetét, de aztán egyre maradt a dolog. Most végre is szükségesnek tartom előadni, hogyan találtam rá én erre a szóra.

Helynévtörténeti forráskutatás közben egy alkalommal valamelyik román falu helynevei között egy *Kerengut*-féle helynévre akadtam. Minthogy ezt nem tudtam a románból magyarázni, egy pillanatra átvillant agyamon a magyar származás gondolata is. Így jutott eszembe, hogy lehet ez a helynév a *kereng* és az *út* szó összetétele. Mikor ezt a lehetséges származást elgondoltam, már többé nem is érdekelt magának a helynév származásának kérdése, mert úgy találtam, fontosabb számomra az, hogy e szó milyen jól helyettesíthetné idegen *szerpentin* vagy felemás *szerpentinút* szavunkat. Mielőtt utánaéztem volna e szónak, azelőtt is kétségtelenül szabályosan alkotott szónak tartottam. Maga az utánajárás azzal a meglepő eredménnyel végződött, hogy tulajdonképpen csak a *serpentin* jelentésében új e szó, mert egyébként feltalálható már a régiségben is. A Magyar Nyelvtörténeti Szótárban pl. ilyen mondatokat olvasok: „Az veres tenger pusztájának *kerengő-uta* (1608). Köszönjük annak a szédülésnek, mellyel a világ oktalánította *kerengő-útyán* azokat, kik szemellátott gazdagságok keresésébe merültek“ (1636).* Ilyenféle jelentésben e szóra még nagyon sok adatot idézhetnék e forrásból, sőt másból is. A multkoriban az erdélyi helynévkincsben is akadtam egy ilyen adatra: *Kerengő szöllő* (1743. — Erd. Múz. gr. Kornis lt. Fasc. LXXXII.). Nyilvánvalóan ez is olyan szöllőre vonatkozott, amely nem egyenesen, hanem zeg-zúgosan, kígyóvonalban kapaszkodott a hegyre. A csigalépesőt is a régi nyelvben *keringő garádicsnak* hívták. A *kerengő*: *keringő* szónak a népnyelvben a következő jelentése ismeretes: 1. kószáló, csavargó; 2. örvény, forgó a vízben; 3. a szárazmalom nagy kereké (Vö. Magyar Táj-szótár, 1109).

Úgy hiszem tehát, hogy mind jelentés, mind képzés szempontjából kifogástalan a *kerengő-út* szó. Használhatóságát mutathatja az is, hogy rajtam kívül, aki e szót bátran használom, jónak tartotta Tavaszy Sándor is; legalább úgy gondolom, az „Erdély“-ben olvasott szó nyomán alkalmazta ő is a *keringő-út* kifejezést „Erdélyi tetők“ című könyvében a régebbi *szerpentin*: *szerpentinút* kiszorítására.

* A *kerengő* régies alakja a mai *keringő* szónak.

„Nyelvújítás.“

Ilyen címet írt *Balogh Edgár* „Iratlan történelem“ címen megjelent könyve egyik fejezete elé.* E fejezet, mint a többi is, eredetileg újságcikként jelent meg, de a cikk kiemelendő a többiek közül, mert mutatja egy általánosan baloldalinak ismert újságíró véleményét a nyelvi kérdésekről. Külön értéke ennek az, hogy személyes tapasztalatait mondja el a nyelvtisztaság kérdésével kapcsolatban.

„Barátom nevetett, — írja, — amikor elmondottam neki gyötrelmes és mindmáig befejezetlen nyelvi átalakulásom három példáját. Néhány esztendővel ezelőtt még valahogyan így kezdtem meg érvelésemet: „Ami a dialektikus materiálista történelemszemléletet illeti...“ Nos, aztán beláttam egyet-mást s idegen szó nélkül így fejeztem ki magam: „Az ellentett erők magasabb azonosodásainak fejlődési törvénye szerint...“ Ma végre ezt így is le merem írni: „Ha jól vált az eszem, akkor...“ S nem is mondtam ezzel sem többet, sem kevesebbet. Most már csak azért küszködöm magammal, hogy egyszerűen magát a tényt mutassam be. Nyelvszépészeti érvekkel sohasem szoktatott volna le senki sem az idegen szavak használatáról. Egy lévai gyűlésen váltig ragaszkodtam ahhoz, hogy az új csehszlovákiai magyar diákszövetség címébe ne „főiskolás“, hanem „akadémikus“ kerüljön. Jól emlékszem: azzal érveltem, hogy „akadémikus“ mennyivel átfogóbb értelmű és magyarabb hangzású, mint a magyar „főiskolás“... Nyelvünknek valóban megvan az a tulajdonsága, hogy az idegen szavakat hangzatosan be tudja magába illeszteni, s ezekhez a szavakhoz olyan sajátos magyar képeket köt, amelyek az eredeti nyelvben még nem is fűződtek hozzájuk. Ebből a felismerésből kiindulva, valamikor szinte kerestem az idegen szavakat, s azt állítottam, hogy ezek használata valóságos nyelvhódítás. Később munkásoknak, gazdáknak, iparosoknak kellett írnom s el kellett kerülnöm minden idegen szót. Korántsem a nyelvszépészetre való tekintettel, hanem a közérthetőség kedvéért. Az olvasók tulajdonképpen sohasem emeltek kifogást az idegen szavak ellen, de mindegyiken fennakadtak s megkérdezték a magyar jelentést. Végül is könnyebbnek és egyszerűbbnek tetszett (felelősebb is volt!) a tiszta magyarság.“

Ha teljesen nem értünk is egyet az íróval abban, ahogyan a népiességet ő értelmezi, ha nyelvében több egyszerűséget és kevesebb erőszakoltságot szeretnénk látni, mégis be kell vallanunk, jó érzéssel olvastuk ezeket a sorokat, amelyek meggyőződéssel és meggyőző erővel tesznek tanúságot a magyar szókincs kifejező voltáról és az idegen szók szükségételenségéről.

A nyelvművelés hírei.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága 1938. október 26-i ülésén Pintér Jenő elnök bejelentette, hogy kiadásában megjelent a *Magyar nyelvvédő könyv* második kiadása. E kötetből egy hónap alatt mintegy ötfélezer kelt el. Az értékes és hasznos munkából még Amerikába is számos példány jutott. Ugyancsak az elnök jelentette be, hogy az iskolák nyelvőrző munkájának irányítása végett több értekezletet tartott a különféle iskolafajok igazgatóival és tanáraival. Az iskolák vezetőiben és taná-

* Balogh Edgár: *Iratlan történelem*. (Az) Erdélyi Enciklopédia kiadása. Kolozsvár, é. n. (1939) 44—47. l.

raiban nagyon megértő munkatársakra talált e mozgalom. Az elnök javaslatára *Kodály Zoltánnak a Nyelvművelő Bizottságba való taggá választása érdekében a Bizottság javaslatot tett az Akadémia I. osztályának*. Kodálynak bizottsági taggá választása hihetőleg a nyelvújítás körének újabb bővülését jelenti, hiszen éppen ő volt az, aki az Eötvös-Kollégium Baráti Szövetségének gyűlésén felhívta a figyelmet a magyar kiejtést fenyegető veszedelemre, utóbb pedig a rádióban is előadott a kiejtés romlásáról és védelmének szükségességéről.

A „Magyarosan“ folyóirat a múlt év áprilisában pályázatot hirdetett középiskolások számára a következő címmel: *Népies szavak, magyaros kifejezések, eredeti stílusfordulatok Gárdonyi Géza elbeszélő munkáiban*. Gárdonyi Géza helyett más írókat is választhattak a pályázók, pl. Kosztolányi Dezsőt, Móra Ferencet. A választott író legfontosabb elbeszélő kötetének feldolgozását kellett a pályázóknak elvégezniük úgy, hogy a teljességre törekvés helyett inkább a lelkiismeretességet és a vizsgálat komolyságát, alaposágát kellett mint főkövetelményt szemük előtt tartaniok. Nem irodalomtörténeti méltatást kellett adniok, hanem az íróra vonatkozó nyelvi megfigyeléseiket összefoglalva, minél bőségesebb nyelvi anyagot, szavakat, szólamokat és más stíluszajtságot kellett egybegyűjteniök. A pályázat korántsem volt olyan eredményes, mint a múlt évi (Vö. Erdélyi Múzeum, 1938. 181. l.); szeptember 10-ig mindössze 16 pályamunka érkezett be. Közülök 12 Gárdonyi Géza, 1 Kosztolányi Dezső, 3 Móra Ferenc nevére vonatkozik. A kitűzött pályadíjat *Hegedüs Zsolt*, a nagykállói állami főgimnázium VII. oszt. tanulója nyerte meg Móra Ferencről írt dolgozatával. A pályadíjnyertes dolgozat szerzője Móra kötetének alapos tanulmányozásáról tesz tanuságot. Gazdag anyaggyűjtése jó nyelvi megfigyelésre vall. Minden kötet nyelvéből külön gyűjtötte össze a népies szavakat, magyaros kifejezéseket és eredeti stílusfordulatokat. A második díj nyertese, *Vincze László*, budapesti állami főgimnáziumi VII. oszt. tanuló Kosztolányi Dezső nyelvééről írt. A két pályanyertes jutalma 40, illetőleg 20 pengő volt; ezen kívül a két jutalmazott és egy megdicsért pályázó, *Fodor Mártá*, pestszenterzsébeti leánygimn. VI. oszt. tanuló ajándékkul. kapta a „Magyarosan“ eddig megjelent két évfolyamának egy-egy teljes sorozatát. A dolgozatokat Pintér Jenő, a Nyelvművelő Bizottság elnöke, és Putnoky Imre, a „Magyarosan“ felelős szerkesztője, bírálta meg.

A „Magyarosan“ múlt évi július-októberi (7–8.) és decemberi (9–10.) száma újabb pályázatot hirdet az ifjúság számára. A pályázat címe: *Észrevételek a Magyar Nyelvvédő Könyv második kiadásához*. A pályázóknak közölniök kell, hogy milyen hiányokat észleltek a Pintér Jenő, tankerületi főigazgató és az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának elnöke, meg a munkatársai által összeállított nyelvvédő könyvben. Az érdemleges észrevételeket a Magyar Nyelvvédő Könyv harmadik kiadásában használják fel. Éppen ezért a pályázati utasítások értelmében a hozzászólásoknak nem szabad általános megjegyzésekben kimerülniök, hanem tárgyi bírálatot kell adniok, hiányzó, fontos idegen szavakra kell a figyelmet felhívniok, illetőleg idegen szavak újabb magyarítását kell megkísérelniök. Minthogy a nyelvvédő könyv ilyen tekintetben nem törekedhetik a teljességre, az utasítás megkívánja, hogy a megjegyzések írói is a kimaradt anyagból csak a leggyakoribb idegenszerűségekre legyenek tekintettel. A pályázaton az 1938. decemberében középfokú iskolában járó tanulók vehetnek részt.

Talán egy téren sincs a magyar nyelvújítás munkának olyan sikere, mint a sport terén, 1931-ben kezdte meg a „Nemzeti Sport“ című lap az ide-

gen sportkifejezések rendszeres és céltudatos gyomlálását. Azóta jobbnál-jobb sportszavak és műkifejezések születtek, meghódítva olyan tömegeket, amelyek egyébként talán nem törődnek a nyelvművelés ügyével. A sport szinte az örületig divatos ma. A „Nemzeti Sport” e hatás, e divatláz okos fölhasználásával mintegy példázza, hogy céltudatos munkával mit lehet elérni. E lap most újabb pályázatot hirdet a következő idegen szavakra:

Labdarugás: foul, hands, tribün, drop kick, oxford, fals, passz, rempli, rüsz, reváns.

Tennisz: Forehand, backhand, volley, out, lob.

Atlétika, úszás: staféta, sprint, rekord.

Sí: stemmelés, kantni, telemark, krisztília.

Ökölvívás: bantamsúly, dopping.

Vívás: fless.

E szavakon kívül azonban bármilyen élő, a magyar sportnyelvben használt idegen szóra lehet beküldeni ajánlást. A legjobb három pályázat beküldője a Nemzeti Sport művészi ezüstveretét kapja jutalmul. A lap csak azokat a szavakat és kifejezéseket fogadja el és használja kizárólagosan, amelyekre az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának „szakértő képviselője is ráütötte a maga hiteles bélyegét”.

A magyar rádió a múlt év május 9-étől kezdve nyelvhelyességi előadás-sorozatot kezdett. Ennek első előadását Cs. Szabó László tartotta meg. A rendszeres előadások sorozatában a legkiválóbb magyar írók és nyelvművelők vesznek részt. Kiemelkedően érdekesek Halász Gyula előadásai. Az előadók között szerepelt Kodály Zoltán is (l. előbb).

A „Magyarosan” állandóan ismerteti folyóiratunk nyelvművelő cikkeit és Egyesületünk ilyen kiadványait, sőt cikkeinket is újraközlésre méltatja. A pusztán nyelvműveléssel foglalkozó folyóirat és az „Erdélyi Múzeum” e szellemi kapcsolatának szorosabbá tétele a nyelvművelő munka szempontjából fontos volna.

A „Magyarosan”-ban Keményfy János Tamási Aronnak „Ragyog a csillag” című munkájáról írva, az író nyelvéről a következőket mondja: „Tamási nyelve, mint ismeretes, székely tájszólás. A nem székely, sőt nem is erdélyi olvasó bizonyára fennakad az ilyen kifejezéseken, mint: *süllög, buvákol, visszapókál, szokmány, lesírit, felduvaszt, merkedezik, heppedezik, cserge, kondorodik*, stb. Aki e szavakat nem érti, nemcsak furesálja őket, hanem bosszankodik is miattok. Bosszankodik azon, hogy az író nem magyarázza meg őket. Nem is értem, miért nem mellékelnek a székely írók könyveikhez függelékként egy pár lapra terjedő szómagyarázatot. A tájszavaknak tulajdonképeni jelentőségét az teszi, hogy koronként fölfrissítik és gazdagítják a köznyelvet. De hogy gazdagítsák, ha nem használhatjuk őket, mert nem tudjuk értelmüket? Bármily nagyigényű a székely író, nem kívánhatja tőlünk, hogy egyik kezében könyvét, a másikban tájszótárt tartunk. S hátha még a szótár sem segítene ki bennünket, hiszen az sem teljes!

Tamási Áron stílusa és előadása igen élvezetes, mert a lehető legtermészetesebb. Mondatai könnyedén peregnék, egy-két helyt kiütőző és zavaró hibáit a felszínes nyomdai javításnak tulajdoníthatjuk. Meg nem állhatom, hogy egy pár festői erejű mondatát — ha foszlányokban is — be ne mutassam: „... az ablakon vízcespek futottak *figurázva* lefelé”; „a két szemem hideg, vad s *erdei villogású*”; „észrevétlenül és *bársonyos* elmulással elvesztettem az erőmet”; „az ember, aki *legszárnyasabban* tud gondolkodni, talán csak az foghatja fel”; „a koresmából *faltörő* nótázás zúgott át hozzánk”. A társaság nyomott, zord hangulatának eltűnését így fejezi ki: „lámpa-

gyűjtás után mégis megereszkedett valamicskét a *belső időjárás*. „Őreg nagyapám felszólította apámat, hogy jöjjön s *eressze le a pálinkát*, hadd engesztelődjék egy kicsit.“ Aki oly pazarul ontja a szemléletes képeket, mint a szerző, az nemesak író: költő is. A költőnek azonban minden szavát érteni akarja az olvasó. S ha Csokonai nem volt rest „jegyzéseket“ írni a Dorottya-hoz, hogy egy-egy szavát megmagyarázza, ne „restelje“ ezt Tamási Áron sem.“

Más népek nyelv-művelése köréből.

Az elmúlt évben a kolozsvári román nyelvészeti intézet (Muzeul Limbii Române) kezdeményezésére a közoktatásügyi minisztériumban értekezletet tartottak a román nyelv védelem ügyében. Az értekezlet azokat a jelenségeket vizsgálta meg, amelyeket a román nyelv egészséges fejlődése szempontjából veszedelmesnek tartanak. Különösen hangsúlyozási és szótani kérdésekben találták az értekezlet résztvevői fenyegetőnek bizonyos idegenszerűségek terjedését. A kolozsvári román nyelvészeti intézet rendszeres heti ülésein az előadók állandóan szóvá teszik a legfeltűnőbb jelenségeket, közvetlen hangú vitát rögtönöznek e kérdésekben és a lehetőség szerint felhívják e viták eredményére a figyelmet. Az intézet tagjai különösen fontosnak tartják erre vonatkozó megjegyzéseiket a középiskolai oktató-személyzettel megismertetni. Ennek érdekében ez évben, a húsvéti szünetben megrendezik Kolozsvárt a román nyelv hetét. Ez alkalommal hat napon át a legkiválóbb román nyelvészek és irodalomtörténészek (Pușcariu, Drăganu, Popovici, Procopovici, Pașca, Juglea, Breazu stb.) ismertetik a román nyelv rendszerét, sajátosságait és éleztik fel a hallgatókban a nyelv öntudatos használatának vágyát. Az érdekes tanfolyam a közoktatásügyi minisztérium pártfogásával a kolozsvári román nyelvészeti intézet rendezésében folyik le. A tanfolyam valószínűleg a tanítási idő két napját is magába foglalja; ez időre azonban a közoktatásügyi minisztérium a résztvenni óhajtó tanárokat szabadságolja.

A Csehországban egyre erősödő nemzeti mozgalom egyik jelensége volt Prága városának az a rendelete, amely szerint záros határidőn belül el kellett tüntetni az utcákról minden idegennyelvű cégfelírást. Tilosnak jelentették ki a *restaurant, bar, dancig, coiffeur, friseur, bonbon, confiserie, kino, delicatesse* stb. szavaknak a cégtáblákon való alkalmazását.

Az olasz királyi akadémia a közoktatásügyi minisztérium felszólítására az irodalmi szakosztályban külön tanácsadó szervet létesített. Ennek neve: „*Tanácsadó Központ (Centro Consultivo) az olasz nyelv szellemének (italianitá) tanulmányozására és védelmére.*“ E tanácsadó szerv létesítésére vonatkozó hivatalos akadémiai közlemény többek között a következő megszívlelendő gondolatokat tartalmazza: „A nemzet nyelve nemesak a költők és írók nyelve, hanem egyúttal nyelve a művelt társadalom összeségének, a népnek, az állami testületeknek, a haderőnek, a nagyiparnak, a kereskedelmi vállalatoknak stb. Szükség van arra, hogy az a különböző műszókincs, mely mind e tevékenységek fejlődésével együtt jár, támogatásban részesüljön, előmozdítottassék, fékeztessek, szóval őrizet alatt legyen a történeti, nemzeti követelmények dolgában. Ennélfogva bizonyára hasznos olyan szervet alkotni, mely az elfogadandó műszókincs ügyében történeti és technikai tanácsokkal szolgáljon, hibákat javítson, szemmel tartva ugyan a tudomány parancsait, de mégis távol minden pedantériától.“ A közlemény ezután kifejti, hogy

a létesítendő nyelvhelyességi központ az olasz rádióval működik együtt, ennek eddig is egyik főfeladata volt a helyes kiejtés mód népszerűsítése. Így ezentúl a közönség minden nyelvi kétely, ingadozás, bizonytalanság dolgában a rádióhoz fordulhat, mely az illető kérdéseket — természetesen a szükséges megrostálás után — felterjeszti az Akadémia irodalmi szakosztályához. Ez aztán, ismét csak a rádió útján, megadja a kért felvilágosításokat, igyekszik elosztatni a kételyeket, vagy legalább tisztázni az elébe kerülő kérdéseket. A Tanácsadó Központ a rádió útján már meg is kezdte munkáját. Az előadások kiejtési, szótani, kifejezésbeli és más nyelvi kérdésekkel foglalkoznak.

A török nyelvművelő mozgalom 1932-ben még a nemrég meghalt államfő, Atatürk Kemál, kezdeményezésére indult meg. A magyar Turáni Társaságnak a nyelvművelő mozgalom érdekében összehívott török nyelvészeti világgyűlésre küldött üdvözlő iratára az elnök, Samih Rifat, azt válaszolta, gondja lesz arra, hogy „a testvér magyar nemzet lelkes fáradozásait a nyelvújítás terén tisztelettel és dicsérettel kellő figyelembe vegye.“ Rövidesen meg is jelent a Magyarországon tanult Hamil Zübejir fordításában Tolnai Vilmosnak *A nyelvújítás* című munkája. Figyelemreméltó mozzanat az, hogy a török kormány a nyelvészeti nagygyűlésnek nyelvfejlesztő határozatait az állami szervekre nézve kötelezőnek ismerte el és magáévá is tette, úgyhogy a nyelvtudósokon kívül az állam minden szerve is szolgálatába állt a kitűzött célnak. A török kormány rendeletet adott ki arra is, hogy a hírlapok a nagyközönség köréből érkező nyelvújító javaslatokat, amelyeket a Nyelvkutató Társaság fölszólítására küldenek, közöljék és juttassák a Társasághoz.

Dr. Szabó T. Attila

KÖNYVSZEMLE

Az újabb magyar művészettörténeti irodalom.

Az utóbbi idők magyar művészettörténeti irodalmának a termése olyan gazdag, hogy még a mult év anyagát sem ismertethetjük teljesen, az előbbi esztendőből pedig, csak a kiegészítés kedvéért, vonhatunk be tárgyalásunk menetébe egy-egy fontosabb művet. Az évszámot csak ez utóbbinál tüntetjük fel.

A Magyarországon meginduló élénk régészeti munka, a váratlan eredményeket hozó ásatások — különösen az esztergomi és székesfehérvári — a figyelmet a magyar művészettörténelem számtalan lehetőségei felé irányították. Az általános ismereteket adó, szépirodalmi veretű munkák helyére mind inkább műtörténetünk egy-egy részletét alapos készültséggel feltáró tudományos munkák léptek. **Lázár Béla** *Művészet* címen megjelent, az egész európai képzőművészet népszerűsülését szolgáló összefoglaló művén kívül külföldi vonatkozású könyvet csak egyet említhetünk meg: **Ybl Ervin** már régebben szétszórta megjelent tanulmányainak *Mesterek és mesterművek* címen összefoglalt gyűjteménye ez. Ebben a jeles kutató nemcsak sajátos területének, a tre- és quattrocento szobrászatának, de a német renaissance-nak, egyes művész egyéniségeknek, a barokknak és fontos elméleti és módszertani kérdéseknek is alapos fejtegetéseket szentel.

A magyar művészettörténelem bemutatását német nyelven a budapesti egyetem jeles tanára, **Hekler Antal**, írta meg (*Ungarische Kunstgeschichte*, 1937.). A rendelkezésére álló csekély teret olyan szigorú takarékossgal használta fel, hogy adatokban is a legtöbbet sikerült nyújtania, a nélkül azonban, hogy az összkép zavarossá vált volna. Noha néhány mondatában szabatosan és találóan jellemzi a magyar művészet sajátos jellegét, legrészletesebben mégis a külföldi kapcsolatokat tárgyalja, különös tekintettel a magyarországi németek művészetére. Ezt az teszi érthetővé, hogy könyve elsősorban a külföldi némettség érdeklődésének a kielégítésére készült. Műve nem szorítkozik kizárólag az eddigi eredmények összefoglalására, részletkérdésekben egyéni szempontokat is vet fel.

Az utóbbi éveknek, sőt egész újabb keletű műtörténeti irodalmunknak legnagyobb jelentőségű eseménye a *Magyarország Műemlékei* című sorozatnak a megindítása a Műemlékek Országos Bizottsága által. A sorozatot a bizottság elnöke, **Gerevich Tibor** egyetemi tanár, szerkeszti és a maga teljes egészében egyik része az Egyetemi Nyomda által kiadott annak a hatalmas hungarológiai korpusznak, melynek a Hóman—Szekfű-féle Magyar Történet, a Magyar Néprajz, a Magyar Földrajz és az Embertan kötetei alkotják további tagjait. A műemléki sorozat első köteteként **Gerevich Tibor** munkája jelent meg *Magyarország románkori emlékeiről*. A hatalmas könyvet már kiállításánál fogva is a magyar művészettörténeti irodalom legelőkelőbb helye illeti meg. A magyar kulturális élet szerény viszonyai között valósággal hősi tettnek számít egy ilyen 844 lapra terjedő, 264 képestáblát, számos szövegközi ábrát és alaprajzot magában foglaló, tökéletes technikával kivitelezett kötet megjelenése. A magyarság „korban és rangban első idejének“ művészetét Gerevich a legnagyobb tudományos felkészültséggel, de könnyű eleganciával folyó világos nyelven elemzi. A magyar román művészet helyét félreérthe-

tetlenül jelöli ki. Szakít azzal az egyideig közkeletű felfogással, amely azt vallotta, hogy a kezdeti időkben a bizánci művészet nálunk fontos szerepet vitt volna. Visszautasítja azokat a kísérleteket, amelyek azt hirdették, hogy Magyarország a németiség stílusbeli gyarmata volt. A román művészet legnagyobb szakértője, Hamann is, kénytelen elismerni, hogy a magyar-román építészet az alapelvek kristályos megfogalmazásában felülmúlja a németet. A magyarság Pannonia földjén bizonyos antik római hagyományokat vett át. A szombathelyi ókeresztény Szent Quirinus bazilikától folyamatos fejlődés vezet a későbbi századokba. A pécsi és óbudai lóhere alaprajzú épületek, a cella trichorák hatása világosan érződik a románkorszak temetői kápolnáin, Ják, Papóc, Öskü. Rábaszentmárton osszáriumain. A nomád magyarság a klasszikus hagyományba itt-ott beleveggyitette a maga sajátos díszítő képességét is; példák erre a veszprémi, pilisszentkereszti, szekszárdi szép faragott kövek. A magyarság legfőbb tanítómestere az építészetben Itália volt, elsősorban Lombardia és Dalmácia román stílusának kisugárzása révén. A délnémet művészet hatása jóval jelentéktelenebb szerepkörre korlátozódott. Míg az olasz igazodás fénykora Szent Istvánnak és közvetlen utódainak uralkodására esik, a XII. század közepétől jelentkező francia befolyás III. Béla alatt éri el virágzását. Az ő uralma alatt készült el az esztergomi bazilika színes márvány intarziájú kapuja, az önálló típust képviselő ékes Porta speciosa. A vörös-márvány és a szürkés-fehér mészkő váltakozásában tündöklő kapuról ma már csak egy régi festmény értesít, de az elvesztettekért bő kárpótlást nyújt III. Bélának az utóbbi évek ásatásaival napfényre hozott esztergomi palotája. A tökéletes művészettel megalkotott kapufaragványok, kápolna, királyi termek stílusának elemzésével Gerevich meggyőzően mutatja ki a különböző mesterek vésőjének munkáját, sőt a kápolna egyik ikerfülkéjének oszlopfejein egy francia és egy magyar művésznek az önareképét fedezi fel. Különböző hatások áramlottak hozzánk, de ezek a magyar szemléletmódot nem igázták le, csak megihlették. Nem kell minden egyes műemléknél külföldi mintaképek után kutatni, itt szerves és az egész magyar életteret behálózó művészeti élet szövődött. Még Erdély sem jelent különálló területet, nem volt a német művészet provinciája, mint ahogy azt Roth Viktor gondolta. Ugyanazok a francia hatások jutottak például ide is el, amelyeknek gócpontja a királyi udvar volt. A délfrancia típust képviselő kisdisznódi templom és a gyulafehérvári katedrális egyetlen ismert nevű építészenek francia származása mellett erről tanuskodik az az önálló erdélyi csoportot alkotó négy kapuzat (Felek, Oltszakadát, Kisprázmár, Holemány), melyeknek ívbéltetésben az Ile-de-France-i ízlésnek megfelelően domborművű alakok helyezkednek el. A harinai templom (Beszterce-Naszód) alaprajza az esztergomi székesegyházat követi, kapui is esztergomi mintákat ismételenek, akárcsak a gyulafehérvári székesegyház déli kapuinak finom díszítései, amelyekbe azonban pécsi sajátosságok is vegyülnek. A gyulafehérvári két apostol-alak magvas plasztikája viszont egyenes előzménye a jáki szobroknak. A különféle stílusáramlások élénkítő fuvallatai között mind határozottabban bontakozott ki a magyar-román művészet. A Lébény-Ják-Zsámbék csoport a román építészeti tökéletes magyar fogalmazását adja. A világos alaprajzi elrendezés, a monumentális és erőteljes homlokzati megoldás itt tökéletes művészettel jut szóhoz. A magyar művészet ekkor már nem szorult a külföld támogatására, a kölesönt visszaadta, mert a bécsi Stefans-kerche Riesenthorjának mesterei előtt a csodálatos jáki minta lebegett. „A románkori magyar művészetben az Árpádházi nemzeti királyság egész szellemisége öltött testet tömör formában“ — írja Gerevich. „A magyar ritmus érzékét

a nyugodt metrum fegyelmezte. Emberábrázolásában inkább a méltóságot, az erkölcsi nagyságot és szilárd erőt, semmint a szenzuális ellágyulást, vagy a modoros kellemet, akadémikus korrektséget kereste.“

A Magyarország művészeti emlékeit bemutató sorozat második kötetét *Budapest művészeti emlékei* címen a fővárosi múzeumok központi igazgatója, **Horváth Henrik** egyetemi tanár, írta. Noha Budapest multjára nézve rengeteg munka látott napvilágot, egy modern összefoglaló tanulmány — Genthon Istvánnak a Magyar Szemle Kiessetárában megjelent használható könyveeskéjétől eltekintve — mindez ideig hiányzott. A hegyvidékek menete és a Duna folyása által meghatározott kedvező földrajzi helyzet már a legrégibb időkben is településre csábított. A Tabán helyén már a La Tène korszakban művelődési nyomokra akadunk és a latin civilizáció csak második réteggént üledett le a kelta-eraviszksusz maradványokra. Aquincum és a pesti partokon levő Contra-Aquincumi erődítések ennek az ősi tabáni városmagnak szélesebb kereteket adtak, és jellemző, hogy a román művészetnek első emlékei is körülbelül ugyanezekben a területeken, Óbudán, a Gellérthegy alatt és a Belvárosban bukkantak fel. De e leletek által meghatározott települési góccok még nem fonódtak egy zárt egységgé össze, mert a városkép csak akkor kezdett kialakulni, amikor IV. Béla „az új pesti hegyen“ megalapította a későbbi Budavárát. Választása szerencsés volt, mert ez a hegyi jelleg, a természeti szépségeknek az építészettel való összeegyeztetése, biztosítja ma is Budapest vonzóerejét. A várhegy keskeny gerince rendkívüli takarékosagra szorította középkori lakóit, azért az egyes telkeket is igen kicsire kellett szabni. Különösen a mélységi terjedés volt korlátozott. Ezért valószínű, hogy a házak nem oromzattal néztek az utca felé, mint a német városokban, hanem lejtős tetőikkel hosszában helyezkedtek el, mint az olasz palazzók. A városban ma sem terpeszkednek hatalmas épületek, de a középkor még szűkösebb viszonyaira jellemző, hogy a mai 194 ház helyén akkor 967 állott. Természetesen az ilyen nagy térbeli takarékoságot egyetlen egy helyen, a királyi palotánál, fel kellett adni. Zsigmond a késői lovagi és udvari világformának megfelelő „Friss palotáját“ építi itt fel olasz mintaképek nyomán. A városi tanács Sienától kéri el az ottani kórház tervét, hogy lemásolhassa. Budán ragyogó, sokrétű nemzetközi élet bontakozik ki, a várhegy mögött ekkor valóban világtörténelmi távlatok nyíltak meg. Zsigmondnak és korának ezt a csillogását, Budának legragyogóbb napjait egyébként Horváth Henrik egy önálló művében művelődéstörténeti freskóként örökítette meg, Huizinga mintáját rokon lélekkel követve (*Zsigmond király és korá,* 1937.) Mátyás a zsigmondi gazdag örökséget tovább fejlesztette, amikor városának kies tájain mulató- és vadászházakat emeltetett. A hüvösvölgyi ásatások az ilyen épületeknek néhány szép darabját hozták napvilágra. A török uralom fatalizmusa sok műalkotás vesztét pecsételte meg, de új színekkel is gazdagította a magyar főváros képét. Az olasz renaissance hatása alatt átalakult izlám művészetnek, de különösen legnagyobb építésének, Sziánának, a szellemét tükrözi Gül Baba türbéje és a kilenc török fürdő, melyek közül négy ma is áll. A barokk a Dunaparti két várost számos nagyszabású épülettel látta el, de talán még sohasem volt olyan lehetőség egy egységes városkép kialakítására, mint a klasszicizmus idején. Csak sajnálni lehet, hogy a régi Pest-Buda eme hüvösen előkelő épületeit olyan nagy számban bontották le, helyébe állítva a mai városkép építészeti zürzavarát. A budapesti műemlékekben azoknak tudós kedvelője mégis lát valami folyamatosságot, mert „bizonyos életközösségek tükrözései, társadalmi, erkölcsi és anyagi egységek kifejezői.“ „Ebből a szemszögből nézve, nem összefüggéstelen fejezetek

halmaza a neolitikumtól a neoklasszicizmusig követhető emlékanyag. hanem oszthatatlan egész." Horváth Henrik budapesti műtörténetét a főváros minden számbavehető műemlékét bemutató kitűnő képek teszik teljessé.

A fejlődéstörténeti hosszmetsetek sorában figyelem illeti meg **Bierbauer Virgil** könyvét *A magyar építészet történetéről* (1937.) A művészettörténet tárgykörének kiszélesedését jelenti, hogy a szerző — maga is kitűnő építész — tisztá építészeti szempontokat juttatva érvényre, nemcsak az esztétikailag nagyjelentőségű paloták és katedrálisok művészetét, hanem a kútfőkben említett ősi sátorzállásokat, a pásztor-mesterkedések kunyhóit, menedékeit, cserényeit is elemzi. Számára az architekturalis formaképzés a tornácok, kontyos tetők és búbos kemencék szerkezetében épügy megnyilvánul, mint a fényes barokk kastélyokon vagy a hangulatos klasszicista kúriákon. A művészettörténelem szélesen hőmpölygő folyamata településtörténeti elemekkel bővül, és Bierbauer nagy gondot fordít arra, hogy a magyar település sajátos alaprajzát a Kecskemét melletti baracsapusztai XV. századi falu kiásott maradványain és mai példákön egyaránt bemutassa. A népi építészet bevonásával olyan kutatási területek nyitak meg, amelyekről eddig a magyar műtörténelem kissé idegenkedett. A szláv és a román tudomány mindig nagy gondot fordított a falusi művészet történeti tárgyalásaira. Nálunk erre csak most került sor, de már is mutatkoznak annak a jelei, hogy ebben a körben is élénk tevékenység fog megindulni. (V. ö. Balogh Ilona, 1935, Domanovszky György, 1936. doktori értekezéseit a magyarországi fatornyokról.)

Cs. Sebestény Károly *Szeged középkori templomairól* írt rövid tanulmányt, különösen az Alföld legjelentősebb műemlékének, a Havi Boldogasszony templomának a történetét fejtegetve. A fogadalmi templom előmunkálatainál a későbbi ráépítések burka alól kihámozott nyoleszögletű, román stílusú Szent Demeter toronnyal kapcsolatban délfranciaországi analógiákra hivatkozik.

A legutóbbi időkben a művészettörténelem figyelme, megelőzve a bekövetkező történelmi eseményeket, fokozottabb mértékben irányult a Felvidék felé. Az érdeklődés több oldalról ébredt fel egyszerre, mégpedig magyar, német, és cseh részről. A csehek még 1937-ben tették közzé **Vaclav Menel** munkáját a román stílusú szlovenszkói emlékekről (*Stradoveka architektura na Slovensku*). Ezt követte a mult évben **Karel Sourek** szerkesztésében az egész akkori Szlovenszko művészetét tárgyaló, több folytatólagos füzetben megjelent kiadvány (*Umeni na Slovensku*). A szöveg itt csak másodrendű fontosságú, a hangsúly szemmel láthatólag a fényképezési technika minden fortélyával és művészetével, valóban franciás szellemességgel felvett páratlanul tökéletes képeken van. Számos részletfelvétel az eddig is jól ismert emlékeken új szépségeket fedez fel.

Német részről **Schürer és Wiese** nagy munkája jelent meg (*Deutsche Kunst in der Zips*). A szerzők sajnálatosképen a tudományos szempontok rovására a nagynémet politikának engedtek teret, és a Felvidék művészetében azokat az elveket érvényesítették, amelyeket erdélyi viszonylatban Roth Viktor munkásságából igen jól ismerünk. A két szerző azt akarja bemutatni, hogy a keleteurópai tájban csakis a németiség jelenléte teremtette meg a kulturális előfeltételeket, és ebben a műveltségi előretörésben a Drang nach Osten gyarmatosító törekvései már eleve jogosultságot nyertek. A német kultúra kisugárzásában már megvalósult az, ami a politikai síkon még csak ábránd, a Szent Német Szellemi Birodalom, Geistiges Reich Deutscher Nation. Az üres elmélet megtámogatására a szerzők mindent iparkodnak

bekebelezni, még a magyar mesternévvel jelzett ötvöstargyakat is, nem beszélve azokról a textiliákról, amelyek nyilvánvalóan az izlám művészet termékei. Állásfoglalásukat mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a bibliografiai részben a német és az idegen szerzőket egymástól gót, illetőleg latin betűs szedéssel különböztetik meg, de a német nevű magyarokat is gótbetűkkel tüntetik ki. Ilyen felfogás mellett természetes, hogy az egész Szepesség művészetét tökéletesen német jellegűnek tartják. Nem veszik figyelembe, hogy a szepesi németiség nem olyan zárt település, mint az erdélyi szászoké, így kultúrájuk sem lehet szilárdan körülhatárolt. A Szepességben a népek, a magyarok, németek, szlávok egyaránt kisebb-nagyobb csoportokban, különböző időben állapotokba kerültek, egymással folytonos csere- és összeolvadási viszonyban voltak, és e nép-konglomeratumot szilárd keretként fogta össze az egyetlen összefüggő település, a gyepek magyar lándzsás falvainak hosszanti sávja. Így érthető meg, hogy a szepesi németiség egy sajátos nemzetfogalmat, a Deutsch-Ungar-t, fejlesztette ki, ezért a szepesi oltárképeket, és falfestményeket sűrűn fordulnak elő a magyar szent királyok alakjai. Ez az erdélyi szászok között elképzelhetetlen. A felsőmagyarországi renaissance is például olyan stílus, amelynek a németiségéhez semmi köze, legfeljebb az, hogy a kastélyokon néhány helybeli cipser ács és kőműves is tevékenykedett.

A szepességi művészet kérdéseivel magyar részről két doktori értekezés foglalkozott. Ezek Wiese és Schürer munkájával körülbelül egyidőben, tehát minden polémikus él nélkül készültek. *Szepes vármegye középkori falképeit Jendrassik Borbála* elemezte, s megállapította, hogy noha rajtuk bizantinizáló olasz, francia és németalföldi stílusáramlatok érvényesülnek, minden külföldi emléktől különböző helyi jellegű művészet termékei. *A szepesi és sárosi táblaképfestészetet az 1460-as évig Csánky Miklós* tette vizsgálat tárgyává. Ő is szakított azzal a felfogással, amely mindent a nagynémet iskolákból szeretne levezetni, mert a velük való esetleges egyezések nem egyebek az általános korszerű stílusjegyeknél. A felvidéki festészet egy olyan művészeti közösségbe tartozik bele, amelyet már maga a földrajzi helyzet is előír. A kapcsolatok számai Szilézia, Csehország, főleg pedig Lengyelország felé vezetnek. Ebben a kelet-európai közösségben Magyarország korántsem tölt be alárendelt szerepet, hanem eszelekvő és egyenrangú fél: megtermékenyít, kölcsönt vesz és kölcsönt ad. Csánky különösen a Mateoci oltár műterének működését és jelentőségét állítja előtérbe, rámutatva arra is, hogy ez a tehetséges, minden valószínűség szerint magyar festő, Kis-Lengyelországban is dolgozott, ahol szereplése szintén döntő hatású volt. Az ő stílusát alakítják újjá és egyeztetik össze a naturalistább követelményekkel a későbbi, átmeneti mesterek, hogy végül a kassai Szent-Erzsébet cikluson beérjen a gazdag termés. Arra is figyelmeztet a fiatal szerző, hogy ez a mateoc-kassai fejlődésvonal minden valószínűség szerint némi befolyással volt Jan Pollackra is. Régi művészetünk magyarságáról rendkívül szellemesen és meggyőző következtetésekkel **Hoffmann Edit** írt a Magyarországtudomány tanulmányainak sorozatában *Pozsony a középkorban, Elfelejtett művészek, elpusztult emlékek* címen. A Felvidék népessége keverék. A tatárjárásban megtizedelt magyarság helyébe szivárog be az idegen elem. A németiség lassan magához ragadja az irányítást, de a németiséghez való asszimilációnak a kellős közepén a lakosság legalább felerészben még mindig magyar. Ennek bizonyítására Hoffmann Edit Bártfa és Kassa számadáskönyveit nézte át a XIV. század végétől a XVI. század elejéig. Az írások nyelve ekkor már német, de a hibásan bejegyzett, eredeti alakjukból kifor-

gatott és lefordított nevek nagy részéből ki lehet elemezni hordozójának magyarságát. Külföldön a Hungarus, Hungar név viselője lehetett német is, de a Szent Korona területén az Hungermann, Vngerley, Magdyar, Mager megkülönböztetés feltétlenül magyar embert jelöl. A két városban német írásban tömördek magyar név fordul elő, például Jörg Covacz (Kovács), Sabo Lucasch, Lorenencz Kethw (Kettő) stb. Magyarok továbbá mindazok, akik vagy csak magyar keresztnévvel vannak bejegyezve, vagy pedig még e mellett latinra, illetőleg németre fordított foglalkozásnév is áll, például, Lukacz Sartor, Lazlo Wagner, Antal Smit, Balasch Fischer stb. Magyar nyelvűsége mutat az is, ha a keresztnév nem a vezetéknev előtt, hanem után áll, például Slosser Estván, Rot Hannus. A magyar eredetet eláruló ilyen neveknél több tucatját gyűjtötte össze Hoffmann Edit. De azért a vérségi kérdés még ezzel sincs befejezve, hiszen a népfajok nagyon összeolvadtak a Felvidéken. A felvidéki művészek „félíg magyar, félíg német, kissé olasz, kissé szláv és kissé lengyel házasságok által is össze-vissza kevert vérű népből születtek, s művészetükhöz, alkotásaikhoz a magyarságnak vérszerint is legalább annyi köze van, mint a németségnek.“ A magyarság nemcsak a művész személyn, hanem megredelőin keresztül is befolyásolhatta a készülő művet. Ennek igazolásául Hoffmann Edit idézi Bodó Gergely budai várnagynak azokat a leveleit, amelyeket Nicolaus Teginger pozsonyi festőnél megrendelt oltárképek ügyében 1453-ban intézett a pozsonyi tanács-hoz és városbíróhoz. Ezekben a magyar úr világosan megmondja, hogy „az ábrázolások tárgyát (formas imaginum) mi szabtuk meg neki.“ A szellemi vezetés minden tekintetben a magyarság kezében nyugodott. Pozsonyban a franciskánusok kezdettől fogva tartottak magyar istentiszteletet, legnagyobb szónokuk a pálos Johannes Posoniensis Hungarus is magyar, az a papság nagy része is, akik a szentszékhez panasszal fordulnak, amikor Balbi prépost a kanonoki állásokat következetesen németekkel tölti be. Pozsonyba egy-más után áramlik a legműveltebb elem: az olasz, éhínségkor jöttek a flamandok, csehek, morvák. Ugyanekkor magyar művészek is szép számmal mennek ki Ausztriába, mint azt Genthon István értekezéséből tudjuk. A művészesere a két ország között kölesönös. A levéltári adatokon keresztül Hoffmann Edit megrajzolja Pozsony élénk művészeti életét, és rámutat arra, hogy a mohácsi vész után a helyzet egyszerre megváltozik. Azelőtt is előfordult, hogy a bécsi műveket a pozsonyi mesterek egyszerűen lemásolták, de most még az utánczó sem helybeliek, hanem az idegen mintát idegen ismétli. A császár leküldi ide művészeit, s ezek feladatukat elvégezve, odébb állnak. A dévényi kőfaragók is eltűnnek és helyükbe wolfshaliak nyomulnak. Ugyanaz a helyzet áll be, mint ami a magyarországi német irodalmat kezdettől fogva jellemezte: önálló termelésre nincs szükség, hiszen közvetlenül lehet meríteni a német kultúrából. Az egykor éber szellem így eltesped, a helyzet gyarmatívvá válik. Bécs igen közel van, a kedves Pozsony a magyar királyok alatt nagyra nőtt, de most Bécs külvárosává süllyed.

A felvidéki művészet mellett egy másik tárgycsoport is időszerűvé vált. Az eucharisztikus kongresszus az egyházművészet felé terelte az érdeklődést. Különösen **Jajezay János** fejtett ki buzgó tevékenységet; egymaga három könyvvel szolgált a művészet e nemes ágának a népszerűsítését: a *Mai magyar egyházművészet*, *A művészet hódolata az Eucharisztia előtt* és *A megszentelt Pest-Buda*. Ez utóbbi a főváros templomi építkezését mutatja be, az ókeresztény cella trichorától Rimanóczy pasaréti modern egyházáig. Ennek a fejlődésvonalnak a felvázolása mellett a pest-budai kegyképeknek egy érdekes sorozatát is közli. *A magyar szárnyasoltárokról Rados Jenő* tanulmánya ajándékozott meg egy szép kiadvánnyal.

A barokk művészet kérdései iránt az utóbbi időkben mintha kissé megcsappant volna az érdeklődés. Ebben a középkorra figyelmeztető nagyeredményű ásatásoknak nem kis szerepe lehet. **Hekler Antal** már említett németnyelvű művészettörténete a magyar barokkról kitűnő összefoglaló képet rajzolt, sok részletkérdést is úgy megvilágított, hogy újabb feldolgozásokra csak hosszadalmas kutatások után kerülhet sor. Szmracsányi Miklós *Eger* — főleg *barokk* — *művészetéről* írt tanulmányait halála évfordulójára gyűjtötte össze **Kaposi János** és **Radisics Elemér** (1937). Az erdélyi **Biró József** *A gergyesszegi Teleki-kastélyról* írt alapos monográfiát. A szép épületet a Pest-környéki kastélystílus problematikájába állítja be és az irányt megszabó művészt, Gyömrő, Gergyesszeg, Pécel és Gács kastélyainak tervezőjét, Mayerhoffer András személyében keresi. A barokk kedvelői számára azonban a meglepetés nem annyira az irodalomban jelentkezett, mint inkább azokban a helyreállítási munkálatokban, amelyekkel a zseniális restaurátor, Maoro Pelliccioli, a Műemlékek Országos Bizottságának a megbízásából Maubertch sümegi freskóit valósággal új életre keltette.

A művészegyéniségek monografikus feldolgozásában mintaszerűt nyújtott **Ybl Ervin Lotz Károlyról** a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent művében. Ybl részletesen elemzi a nagy festő falképeit, és művészetének minden stílusforrongástól való elszigetelődését egy pogányosan derűs, hűvösen érzéki, könnyed klasszikájú álmovilág szép formái közé a korbéli neo-renaissance építészethez való kapcsolódással magyarázza.

Modern művészeink közül a tömör plasztikájú **Beck Ö. Fülöpről**, a nagyszerű plakettművészről **Gombosi György** írt az *Ars Hungarica* sorozatban. A szerényebb anyagi viszonyok között élő könyvnyenyencek számára az *Officina* az idén is folytatja képeskönyv sorozatát, benne számos művészettörténeti vonatkozású kötettel. (**Genthon: Az esztergomi kincstár**, **Höllrigl: Régi magyar ruhák**, **Say: A barokk Székesfehérvár**, **Somogyi: Székesfehérvár** stb.) A grafikus és tipográfia művészetekről is megjelent néhány szép kiadvány (Tóth, Rosner, Drescher).

Röviden még meg kell emlékeznünk arról a serény munkáról, mely az ifjú doktorjelöltek körében folyik. Csupán a Gerevich-tanszéken egy év alatt tizenkét doktori értekezés jelent meg. A doktorjelöltek az említett két széppességi tanulmányon kívül régi könyvművészetünkkel (**Hubay I.: Missalia Hungarica**), kisebb mestereknek, mint Jakobey, Ligeti, Molnár, Giergl-Györgyi, és a XIX. század festőinek munkásságával (Szekeres, Rapaich, Turchányi, Bakay, Biró), iparművészeti kérdésekkel, mint a magyar kard, gyűrű, úri hímzés, herendi porcellán (Kalmár, Hlatky, Supka, Ruzicska) történetével foglalkoztak. Valamennyi művészettörténetünk egy kis szelvényére világított rá lelkiismeretes, tudományos munkával.

Az itt ismertetett művészettörténeti irodalom sokfélesége és gazdagsága azt is bizonyítja, hogy az a mult, melynek a méhében a művészeti kutatók számára egy év alatt ennyi tárna nyílt meg, kultúránknak valójában ezerszázados kincseshányája.

Csabal István

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1939. február 19-i közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés!

A haldokló Népszövetségnek, mely az utolsó években politikai tekintetben teljesen csődöt mondott, van egy osztálya, amely minden balszerencse dacára még most is virágzik, és jótékony hatását kiterjeszti a világ összes népeire. Ez az osztály a Nemzetközi Szellemi Együttműködés Központja.

Ezt az osztályt alapszabálya szerint a Genfben összegyűlt hatalmak azért keltették életre, hogy a különböző népek nemzeti kultúráját kicsesélje, egymással megismertesse és e szellemi együttműködéssel a népek közötti békét és megértést szolgálja. De ez csak úgy érhető el, ha minden nemzet az őseiktől örökölt saját faji kultúráját ápolja és fejleszti, hogy ezzel a hozzájárulásával kiegészítő része legyen a világkultúrát összefogó szellemi együttműködésnek.

E tétel fontosságát Egyesületünk annál jobban átérezheti, mivel alapításától kezdve a nemzeti kultúra fejlesztését tekintette főcéljának, és a múltban nagyon szép eredményeket ért is el. Változott viszonyok között és szerény anyagi eszközeivel természetesen az utóbbi időkben csak egy részét valósíthatta meg programjának. De mindazonáltal az utolsó években is mindig kiadtuk folyóiratunkat, melyet cserepéldányként az összes tudományos intézeteknek megküldöttünk; továbbá a tudományok minden ágára kiterjedő előadásokat tartottunk és évente vándorgyűlésekkel felkerestük szűkebb hazánk szellemi központjait. Sajnos, nem tudtuk megvalósítani programmunk másik részét, pl. gyűjteményeink fejlesztését és a kiváló szellemi termékek könyvekben való kiadását.

Hogy ezt nem tudtuk megvalósítani, annak főoka abban rejlik, hogy az állammal való viszonyunk még mindig rendezetlen. Éppen ezért már évek óta az elnökségnek az a legfőbb gondja, hogy ezt az ügyet mindkét fél megalégedésére minél előbb dűlőre vigye. Hosszas

lenne az erre vonatkozó összes tárgyalásokat felsorolni. Ha nem sikerült is ügyünket teljesen rendezni, mégis nagy lépésekkel haladtunk a kitűzött cél felé. Dr. Borza egyetemi tanárnak köszönhető, aki Egyesületünk iránt pártatlan megértést tanusított, hogy még 1933-ban közös egyetértésben lefektethettünk egy olyan megállapodást, amelynek végrehajtása mind a tudományegyetemet, mind Egyesületünket kielégíthette volna, létünket és zavartalan továbbműködésünket biztosítva. Sem Borza professzoron, sem rajtunk nem múlt, hogy ez a megállapodás végrehajtásra nem került.

Az idén nyáron éledt fel megint reményünk, amikor a kisebbségi kormánybiztosság végrehajtási utasításához csatolt minisztertanácsi jegyzőkönyv 27. szakasza az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzetének méltányos rendezését helyezte kilátásba, tekintetbe véve az alapító okmányok rendelkezéseit. Nem mulaszthatom el, hogy a mai napon e helyről köszönetet mondva mindazoknak, kik érdekünkben fáradtak, a kisebbségi miniszter urat meg ne kérjem a minisztertanácsi jegyzőkönyv e szakaszának méltányos végrehajtására.

Ha az állammal való viszonyunk végre méltányosan rendeződik, akkor Egyesületünk is teljes mértékben kifejtheti tevékenységét nemes célja érdekében, és akkor lehetünk, nemzeti kultúránk szabad fejlesztésével, a nemzetközi szellemi együttműködés oly aktív tagjává, mely a maga részéről is képes hatékonyan hozzájárulni a népek egymásközötti megértéséhez és megbecsüléséhez.

Kívánva, hogy ez az óhajunk minél előbb megvalósuljon, a közgyűlést megnyitom.

Cluj-Kolozsvár, 1939. február 19.

Br. Jósika János
alelnök.

Jelentés

az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1938. évi működéséről.

Az idő sodrásában ismét letűnt egy év, s mi őszinte befeléfordulással kérdezzük meg önmagunkat, hogy vajjon az 1938. év hagyott-e az Erdélyi Múzeum-Egyesület életében s ezen keresztül az erdélyi magyar tudományos törekvésekben olyan nyomokat, amelyek méltók az E. M. E.-hez, és amelyek kiállhatják az E. M. E. munkásainak lelkiismeretes önbírálatát. Hangsúlyozom, hogy ez a megkérdés befelé irányul s egyetlen célja csak az, hogy magunkat vessük vizsgálat alá. Kihasználunk-e minden adottságot az E. M. E. számára, működési lehetőségének határain belül nem hagytunk-e figyelmen kívül olyan tényezőket és alkalmakat, amelyek Egyesületünk tevékenységét fokozhatták, hatásait mélyíthették volna? Mutat-e fel az E. M. E. 1938. évi működése valamilyen haladást, többletet az előző évekhez viszonyítva? Vannak-e biztos jelek arra, hogy a csaknem 80 esztendő E. M. E. ma sem mutatja az elöregedés jeleit?

Mindezek olyan fontos kérdések, melyek az E. M. E. jövőjét existenciálisan érdeklik s ezért énünk legbensőbb őszinteségével, szívünk tiszta vallomásával igyekszünk a felvetett kérdésekre a mult év eseményeinek vázlatos felsorolásával feleletet adni. Hozzáteszem, hogy az E. M. E. ez alkalommal is kerüli a hírverést, nem látszatra, külszínre dolgozik. Az E. M. E. mindig kemény, nehéz küzdelmet folytatott tudományos törekvései érdekében. A tudományban való legkisebb eredmény is csak hosszú, kitartó munka eredménye lehet. Méltatlan lenne tehát az E. M. E.-hez a felszínesség bármilyen téren. Ebben van magyarázata annak is, hogy az E. M. E. különböző irányú működéséről szóló hírlapi közlemények sem igen mennek túl az egyszerű bejelentés határán.

Örömmel jelentjük, hogy az 1938. évre kitűzött munkatervet valóra válthattuk. Végeredményként nem maradt elvégzetlenül egyetlen kötelezettségünk sem, habár az év folyamán a feladatok megoldása közben itt-ott találkoztunk akadályokkal.

Az Egyesület kiadványairól nem feladatunk itt részletesen megemlékezni, azok egy részéről külön jelentés ad beszámolót, de mint az E. M. E. működésének egyik nagyjelentőségű részét, nem hagyhatjuk említés nélkül a kiadványokat sem, minthogy jelen beszámoló összefoglaló jellegű. Az *Erdélyi Múzeum* folyóirat a mult évben is 4 füzetben jelent meg, összesen 340 oldalon. Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* száma 1938-ban 7-tel gyarapodott s a 102-es folyószámot érte el. Tulajdonképen az 1938. évre esett az E. M. E. 75 éves fennállása. alkal-

mából kiadott *jubileumi Emlékkönyv* megjelenése is, költségeinek egy része a mult év kiadásai között szerepelt. A mult évben kiadta az Egyesület az 1937-ben Székelyudvarhelyen tartott *vándorgyűlés Emlékkönyvét*. Ez utóbbit az E. M. E. ingyen megküldötte az igazgató, alapító és azon rendes tagoknak, akik 100 lej évi tagdíjukat az 1937. évre befizették, továbbá azoknak az intézeteknek és folyóiratoknak, amelyekkel Egyesületünk csereviszonyban van. A 75 éves jubileumi Emlékkönyv — a főtítkári jelentés szerint — 400 példányban ment szét, ingyen az összes belföldi tudományos és közművelődési szervezetekhez, a külföldi nevezetesebb intézményeknek és könyvtáraknak, az E. M. E.-tel csereviszonyban levő folyóiratoknak s az Egyesület tevékenyebb munkásainak.

A fenti kiadványok dr. György Lajos főtítkár szerkesztésében jelentek meg. E kiadványok szinte sajtóhibanélküli megjelenése, magyaros tiszta nyelvezete főtítkárunk gondos szerkesztői munkásságának nagyrabecsült érdeme.

Dr. Koleszár László orvostudományi szakosztályi elnök buzgó szerkesztésében jelent meg az *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából* c. kiadvány XLVIII. kötete. Ez az Orvostudományi Szakosztálynak az 1937-ben tartott szakelőadásait, elnöki megnyitóit, orvosi nagyságokról való megemlékezéseket és az év folyamán elhalt E. M. E.-i orvos-tagok sírjánál tartott emlékbeszédeket tartalmazza 196 oldalon a csak magyar szövegű kiadásban. A kiadvány ugyanis két alakban jelent meg: az első 150 példány csak magyar szöveggel, 100 példány pedig német és francia nyelvű szemlével. Ez utóbbi alak a szakosztály régi ilyenmű kiadványának megszokott formája. Talán célszerűbb volna kerülni az *Értesítő* két alakban való megjelentetését már csak azért is, minthogy az utókor előtt érthetetlen lesz e kétalakúság. Az Orvostudományi Szakosztály e kiadványt eddigi szokás szerint ingyen megküldötte a bel- és külföldi nevezetesebb orvosi intézményeknek, orvosoknak és az E. M. E. orvos-tagjainak.

Végül megjelent az 1938. év végén a már harmadik éve magára várató *Emlékkönyv dr. Szádeczky-Kardoss Gyula emlékezetére* című szép kiállítású és szakemberek által komoly tudományos értékűnek elismert kiadvány. Ebben az Emlékkönyvben a boldogemlékű nagy tudós egykori tanítványai írtak szaktanulmányokat. A gondos szép külalak, a körültekintésre valló belső anyag, általában a szerkesztés munkája dr. Balogh Ernő természettudományi szakosztályi titkár elismerésreméltó fáradozását dicséri. Az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy a csaknem háromévi késés nem az ő ügybuzgóságán, hanem a körülményeken múltott. Az Emlékkönyvet ingyen kapták meg a csereviszonyos folyóiratok és intézmények, továbbá a néhai tudós professzor tanítványai.

Az 1938. évben megjelent fenti kiadványoknak már kifizetett és a költségvetés keretein túlmenő, tehát még kifizetendő költségei közel egynegyedmillió lejt tesznek ki, az E. M. E. átlagos évi költségvetésé-

nek kb. ötheted részét. E számok is mutatják, hogy az E. M. E. anyagi erejének szélső határáig igyekszik minden áldozatot meghozni egyrészt az itteni magyar tudományos élet eredményeinek a nyomtatott betű útján való közkinccsé tevésére, másrészt buzdítani kívánja a megjelentetés lehetőségeivel a szerény tudományos élet munkásait, hogy a megjelentetés reménytelenségének láttán ne engedjék kezükből kihullani a tollat.

A tudományos munkásságba való bekapcsolás a célja annak a szakosztályonkénti 3000 lejes pályadíjnak is, amelyet az E. M. E. már két éve bocsát a szakosztályok rendelkezésére azzal a kikötéssel, hogy azt csak 30 évesnél ifjabbak kaphatják meg. Az Egyesület választmánya egyebekben egyelőre nem kívánta korlátozni a szakosztályok eljárását az odaítélésben. Ezek szerint tehát a szakosztályoknak módjában áll a rendelkezésükre bocsátott összeget egyösszegben vagy megsztva kiadni, azt pályatétel útján, esetleg már elvégzett avagy ezután elvégzendő munka alapján jutalomképen, vagy segítés céljával odaítélni. Még az sincs kikötve, hogy a jutalmazott vagy segített tagja legyen az E. M. E.-nek. Nem is volna célszerű ez utóbbi feltételt kimondani, mert hiszen az elhelyeződhetés mai körülményei között az ifjúságnak csak egy része tud 30 éves kora előtt egyesületi életben résztvenni. Mindegyik szakosztály tehát a maga tudományos követelményeinek mérlegelésével intézheti el a kérdést a jutalmazandó, illetőleg segítendő ígéretes ifjú kiválasztásakor.

A *Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály* választmánya a díjat megosztotta s 1500—1500 lej jutalomban részesítette *Gálffy Mózes* és *Márton Gyula* egyetemi hallgatókat. Mindkét ifjú ígéretes ígérekkel különösen a nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik. Tanári szakdolgozatául *Gálffy Mózes* Szind község nyelvjárásának, *Márton Gyula* pedig Nagymon község nyelvjárásának vizsgálatát választotta.

A *Természettudományi Szakosztály* a kezdő kutatók támogatása céljából az 1938-ra kiutalt 3000 lejt 1000—1000 lejes elosztással *Haáz Ferenc*, *Jodál Károly* és ifj. *Xántus János* végzett tanárjelölteknek adta, hogy folytassák azt a munkát, amelyet ugyanezen segély felhasználásával a tavaly megkezdettek. *Haáz Ferenc* és *Jodál Károly* a homorodalmási barlang közelében levő apróbb barlangok kikutatását és feltérképezését befejezte. A Szakosztály jelentése szerint működésük megérdemli, hogy az megjelenjék az E. M. E. folyóiratában is. Ifj. *Xántus János* a mezősi tavak tanulmányozását folytatta nagy szorgalommal. Elért eredményeiről az 1939. február 8-án tartott szakelőadáson adott számot.

Az *Orvostudományi Szakosztály* elnöksége 1939. január 11-én azt jelentette, hogy az odaítélést eldöntő háromtagú bizottság 1938. november 27-i ülésén „sajnálattal konstataálta, hogy a 3000 lejes ösztöndíj kiadására alkalmas tagtárs nincs“. A bizottság kéri, hogy a jövőben az összeg odaítélésében ne korlátoztassék a korhatár. Egyébként a felvett 3000 lejt kéri az Évkönyv kiadásaira fordíthatni. Véleményünk

szerint a bizottság téves alapon mondott véleményt, mert a jutalmi, illetőleg segélyezési díj odaítélése nincs ahhoz kötve, hogy az illető ifjú tagja legyen az E. M. E.-nek, sőt igen sokszor nem is lehet tagja, mert a mostani gyakorlat szerint egyetemi hallgatót nem választunk rendes taggá. Célját tévesztett volna a jutalmi, illetőleg segélyezési díj már elvileg is, ha valamelyik szakosztály a rendelkezésre bocsátott összeget nem a kitűzött célra fordítaná.*

A *Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály* 1938. szeptember 30-i választmányi ülése úgy határozott, hogy a felvett 3000 lejt pályamunka alapján adja ki. A pályamunkának az ősi székely jog tárgy-köréből vett tárgyú, eredeti okmányok feldolgozásán alapuló tanulmánynak kell lennie, legalább 30 gépoldal terjedelemben. A Szakosztály 1939. március 31-ét állapította meg a pályamunka határidejéül. A Szakosztály elismerésreméltó elveket követ a pályamunka kitűzésében, s kívánatos, hogy a pályatételkitűzés termékenyítőleg hasson az ifjú jogásznemzedék ily irányú munkakedvére. Jobban szeretttük volna azonban, ha a Szakosztály, az E. M. E. választmánya céljának megfelelően, korábban hozta volna meg határozatát és a pályatétel határidejét oly időre tűzte volna ki, hogy a pályázatok eldöntése is megtörténhetett volna az 1938. év végéig. Így nem következett volna be az az eset, hogy 1939-ben a Szakosztálynak két ilyen díj álljon rendelkezésre, viszont az 1938. évben azt senki se kapja meg. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az összeg segélyjellegét és annak folytonosságát sem.

Itt tartjuk helyénvalónak megemlíteni, hogy a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. az E. M. E. választmányának írásban jelentette be abbéli szándékát, hogy az erdélyi helynévkincsben rejlő történeti és nyelvi értékek megmentése céljából helynévgyűjtő pályázat hirdetésére 3000 lejt bocsát rendelkezésre és további 3000 lejt ad a pályázathirdetéssel és lebonyolítással járó kiadások fedezésére. Az ajándékozó a pályatétel egész ügyét az Erdélyi Múzeum folyóirat szerkesztőségére kívánta ruházni. Az E. M. E. választmánya a megajánlást hálás köszönettel fogadta, a folyóirat szerkesztősége által megállapított feltételeket magáévá tette s a szerkesztőséget megbízta a kérdés lebonyolításával. A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet igazgatóságának ez alkalommal is őszinte köszönetünk kifejezését nyilvánítjuk szíves megajánlásáért.

Az E. M. E. tevékenységének egyik legfontosabb része az előadások tartása. Itt öröndetes tényként kell megállapítanunk, hogy néhány év óta mindegyik szakosztályban fokozatosan kapcsolódik be a munkába az ifjabb nemzedék, s ma már ott állunk, hogy talán alig van valamelyik tudományágban komolyan foglalkozó olyan végzett magyar ifjú, akit ne vontunk volna be az E. M. E. munkakörébe. Ez a beszervezési tevékenykedés állandó.

* Azóta megtörtént az intézkedés, hogy a díjat ez a szakosztály is kiadja, ami valószínűleg rövidesen meg fog történni.

Örömmel állapítjuk meg továbbá, hogy az 1938. évben a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály is biztató tevékenységbe kezdett. Az 1937. év 1 népszerű előadásával szemben az 1938. évben a városunkban rendezett előadássorozatokban 9 előadást tartott. Ezek közül a társadalomkutatással foglalkozó előadások igen nagyszámú közönséget vonzottak, a jogi tárgyú előadások iránt azonban sajnálatosan kicsi az érdeklődés. Pedig nem hallgathatjuk el azt a meggyőződésünket, hogy ha a nagyközönség eljönne ezekre az előadásokra, bizonyára maga is megállapítaná, hogy ezek nem elvont jogi kérdésekkel foglalkoznak, hanem népszerű előadásban olyan tárgykört ismertetnek, amelyek mindennapi életünknek is kérdései, s amelyeknek fejlődéstörténeti és jogtudományi megvilágítása komoly tanulmányozást ró az előadóra. Csak azért nem említek itt neveket, mert semmiképen sem kívánok szakítani az E. M. E. azon szokásával, hogy kerüli a személyi kiemeléseket.

A Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 10 népszerűsítő és 5 szakelőadást, a Természettudományi Szakosztály 13 népszerűsítő és 6 szakelőadást, az Orvostudományi Szakosztály 8 népszerűsítő és 15 szakelőadást (28 hozzászólással), a négy szakosztály tehát Kolozsvárt összesen 40 népszerűsítő és 26 szakelőadást tartott.

Ezenkívül orvoskongresszussal egybekötött *vándorgyűlést* rendeztünk Tordán augusztus 28., 29. és 30.-án. A belügyminiszteri engedély megszerzéséért sokat, sőt mindent dr. Willer József bukaresti ügyvédnek, Egyesületünk tagjának köszönhetünk. A vándorgyűlésről külön Emlékkönyv fog beszámolni, annak történetét tehát csak nagy vonásaiban ismertetem e beszámolóban.

A vándorgyűlés helyi rendező bizottságának elnöki tisztére az E. M. E. választmánya dr. Gál Miklós ügyvédet, v. kamarai képviselőt, egyesületi tagunkat kérte fel, aki e tisztet mindvégig igen nagy körültekintéssel, buzgó odaadással látta el. A rendezés munkájában segítő-társait maga választotta ki Torda minden társadalmi rétegét felölelő lelkes magyarságából. A vándorgyűlés iránt mutatkozott lelkes érdeklődésből azt állapíthatjuk meg minden túlzás nélkül, hogy az orvoskongresszussal egybekötött vándorgyűlés élményt jelentett Torda magyarságának, de az előadókban is felejthetetlen emléket hagyott az ott tapasztalt lelkesedés, amely nem lankadt a vándorgyűlés befejezéséig. A fogadtatás, a díszülés, a közebéd, a népszerűsítő előadások és a kongresszus látogatottsága mind erre vallanak. Nagy vonzóerőt gyakorolt, különösen az orvostársadalomra, dr. Manninger Vilmos budapesti egyet. orvostanárnak és dr. Jeney Endre debreceni egyet. orvostanárnak az orvoskongresszuson tartott előadása. Az orvoskongresszus sok munkát igénylő rendezése az E. M. E. Orvostudományi Szakosztálya elnökségének az érdeme.

A külföldi kiküldetésben lévő báró Jósika János alelnök távollétében az elnöklést dr. Róth Hugó alelnök látta el, aki a közebédén a szokásos serlegbeszédet is mondotta az E. M. E. alapítójáról, gróf Mikó Imréről. A díszülésen tartandó előadás joga ez alkalommal az Orvos-

tudományi Szakosztályt illetve. „Irányok az orvostudományban“ címen dr. Koleszár László orvostudományi szakosztályi elnök tartott nagyhatalmú előadást. A díszülés után koszorút helyeztünk Gyöngyösi János református költő-pap síremlékére. Emlékbeszédet dr. Pataki Jenő tordai orvos mondott.

A vándorgyűlésen a négy szakosztály összesen 24 népszerűsítő előadást tartott, az orvoskongresszuson 37 szakelőadás hangzott el. Összegezve az E. M. E. 1938. évi összes előadásait, 1938-ban a szakosztályok 64 népszerűsítő és 63 szakelőadást, összesen 127 előadást tartottak. Ha figyelembe vesszük, hogy az E. M. E. egyetlen előadásán sem kér önkéntes adományokat sem, hanem a közönség teljesen ingyen hallgathatja mindegyik előadást, s ha számításba vesszük továbbá, hogy a szakosztályok az előadók csekély tiszteletdíját, amennyiben adnak ilyet, az Egyesülettől kapott évi átalányból fedezik, viszont az előadásokkal járó egyéb kiadásokat is maga az Egyesület viseli, elképzelhető, hogy az előadások és vándorgyűlés kiadásai is, az E. M. E. jövedelméhez viszonyítva, tekintélyes összegre rúgnak.

Nem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy a napisajtó megértéssel tolmácsolta az E. M. E. működésének megnyilvánulásait; előadásainkról kérésünkre mindig készségesen közölte a bejelentő közleményeket. Fogadják e lekötelező szívességükért e helyről is hálás köszönetünket.

Az 1938. január 1. és 1938. december 31. közötti időben az Egyesület szakosztályai a következő előadásokat tartották:

Népszerűsítő előadások:

I. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály:

1. Január 11-én *László Dezső*: Mai nevelési kérdéseink. 2. Január 18-án *dr. Boros György*: Brassai az Erdélyi Múzeumban. 3. Január 25-én *dr. Kristóf György*: Vörösmarty és Fadrusz. 4. Február 1-én *dr. Nagy Géza*: Szász Domokos. 5. Február 8-án *dr. Kis Elek*: Erdélyi utazókról. 6. Március 8-án *dr. Jancsó Elemér*: Az erdélyi irodalom utolsó 20 éve. 7. Március 15-én *dr. Tavasz Sándor*: Ember és világa. 8. November 30-án *dr. Kristóf György*: Kölcsey esztétikája. 9. December 6-án *dr. Császár Károly*: Kölcsey Ferenc. 10. December 13-án *László Dezső*: Kölcsey Parainesise pedagógiai szempontból.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. Január 12-én *dr. Szász Ferenc*: Mi alapon jósolja a rádió az időt? 2. Január 19-én *dr. Balogh Ernő*: A világrend. 3. Február 2-án *Cseke Domokos*: A folyékony arany (vetített képekkel). 4. Február 9-én *dr. Tulogdy János*: A természettudományok fejlődésének története. 5. Február 16-án *Deák Ferenc*: A magyar esillagászat története. (Vetített képekkel.) 6. Március 9-én *dr. Tulogdy János*: Földünk kutatásának újabb eredményei. 7. Március 23-án *Husz Ödön*: Rejtett élet a talajban. (Vetített képekkel.) 8. Március 29-én *dr. Gergely Jenő*: A kvantum-elmélet. 9. Április 6-án *Bereczky Tibor*: A vitaminok. (Vetített képekkel.) 10. Április 20-án *Bányai János*: Gyógy-

lápok és gyógyiszapok a Székelyföldön. (Vetített képekkel.) 11. December 7-én *dr. Szász Ferenc*: A világegyetem képekben. (Vetített képekkel.) 12. December 14-én *Incze Andor*: Az éghajlatváltozásokról.

A március 6-án tartott évi rendes közgyűlésen a felújított szokásnak megfelelően ez alkalommal a Természettudományi Szakosztályon volt a sor a népszerűsítő tudományos előadás tartására. A szakosztály *dr. Ruzitska Béla* v. egyet. rendes tanárt kérte fel az előadástartásra. *Dr. Ruzitska Béla* „Az anyag szerkezete” címen tartott előadást.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. Január 13-án *dr. Kelemen László*: A szív betegségeiről. 2. Február 10-én *dr. Joó István*: Rádium az orvostudomány szolgálatában. (Vetített képekkel.) 3. Február 15-én *dr. Péterffy Pál*: Epe- és vesekövekről. 4. Március 10-én *dr. Koleszár László*: A plasztikai sebészetről. (Vetített képekkel.) 5. Március 16-án *dr. Kelemen László*: A cukorbeteg mint szociális megbetegedés. 6. Április 6-án *dr. Herskovits Izidor*: A hordozható Röntgen-készülék hasznáról. (Bemutatással.) 7. November 29-én *dr. Koleszár László* magyarázattal kísérve bemutatta *dr. Huzella Tivadar* két filmjét: 1. A sejtekről és szövetekről. 2. A csecsemőről. 8. December 15-én *dr. Bálogh András*: A gyermekek fertőző betegségei.

IV. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály:

1. Január 17-én *Venczel József*: A társadalomkutatás száz éve. 2. Január 31-én *dr. Diószeghy Erzsébet*: Az amerikai és angol társadalomkutatás. 3. Február 7-én *Bakk Péter*: A román társadalomkutatás rendszere. 4. Február 14-én *Vita Sándor*: Társadalomkutatás Közép-Európában. 5. Március 7-én *dr. Vargha Lajos*: Mindennapi jogi kérdések. 6. Március 14-én *dr. Asztalos Sándor*: Az ingatlanforgalomról. 7. Március 21-én *dr. Monduk Béla*: Iparoskérdések. 8. December 8-án az új ciklus beindításakor *dr. Oberding József György* szakosztályi titkár bevezető előadást tartott. 9. Ugyancsak december 8-án *dr. Asztalos Sándor*: Mezőgazdasági törvényhozás.

Szakelőadások:

I. Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály:

1. Január 20-án *dr. Jancsó Elemér*: Döbrentei Gábor. 2. Február 3-án *dr. Szabó T. Attila*: Bábony története és települése. 3. Február 17-én *dr. Tavaszy Sándor*: A mai metafizika, különös tekintettel Hans Driesch metafizikájára. 4. Március 17-én *dr. Nagy Géza*: Társadalmi rendi ellentétek a régi erdélyi református egyházban. 5. Április 1-én *Juhász István*: Az erdélyi román református püspökség, 1564—1582. — *Dr. Tavaszy Sándor* szakosztályi elnök az elnöki megnyitókban időszzerű kérdésekről tárgyalt.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. Január 19-én *dr. Balogh Ernő*: A kovásznai „Sanitas” (Árpád) forrás aragonitja. 2. Február 9-én *dr. Balogh Ernő*: Fialat barlangi medve maradványok a popováci barlangból. 3. Március 9-én *dr. Balogh Ernő*: A proto-kalcit új típusa és új előfordulásai. 4. Március 30-án *dr. Tulogdy János*: Ter-

mészetraizmi megfigyelések. (Bemutatással.) 5. Április 20-án *Bányai János*: Újabb ásványelőfordulások a Székelyföldön. 6. December 14-én *dr. Balogh Ernő*: A nyest mint barlangi ragadozó.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. Január 10-én *dr. Koleszár László*: Carcinoma baseos linguae operált és gyógyult esetének bemutatása. 2. *Dr. Orient Gyula*: Miért kapta Szentgyörgyi prof. a Nobel-díjat? (Vetítéssel és anyagbemutatással.) 3. *Dr. Joó István*: A gázphlegmonéről egy ritka eset kapcsán. 4. Január 17-én *dr. Herskovits Izidor*: A célzott Röntgen felvételek alkalmazása és értéke a hasi diagnosztikában. 5. *Dr. Márkos György*: Atypikus appendicitis anergikus gyermeknél. 6. *Dr. Kelemen László*: Az elektrokardiographia alapfogalmai. (Sorozatos előadás első része.) 7. Január 31-én *dr. Parádi Kálmán*: Az allergiás megbetegedésekről. (Vetített képekkel.) 8. *Dr. Kelemen László*: Az elektrokardiographia alapfogalmai. (Második rész.) 9. Febr. 28-án *dr. Boér László*: A császármetszés tanának mai állása. 10. *Dr. Kelemen László*: Az elektrokardiographia alapfogalmai. (Harmadik rész.) 11. Március 28-án *dr. Neuber Ede* egyet. ny. r. tanár (Debrecen): Újabb vizsgálataim és megfigyeléseim az actinomycosis felismerésére és gyógykezelésére vonatkozólag. (Vetített színes képekkel.) 12. Május 16-án *dr. Kelemen László*: Az elektrokardiographia alapfogalmai. (Negyedik, befejező rész.) 13. Október 18-án *dr. Rottmann Sándor* (Bécs): Az idegrendszeri lues kobraméreggel való gyógykezelése. 14. December 5-én *dr. Orient Gyula*: A rák keletkezése. (Első rész.) 15. *Dr. Puskás György*: Az aplasiás anaemiáról. — *Dr. Koleszár László* szakosztályi elnök minden ülés elnöki megnyitójában időszerű kérdéseket tárgyalt.

Az elhangzott 15 előadáshoz 28 hozzászólás történt.

Az előadások engedélyezése körüli 1938-ban csak február két utolsó és március első hetében merültek fel akadályok az akkori politikai helyzet miatt. Az erre az időre kitűzött és nem engedélyezett előadások közül is többre sikerült újabb kérésre, későbbi időben engedélyt kapnunk. Részben engedély hiányában, részben azért, mert újabb kérést az engedélyezésre az évad előhaladottsága miatt már nem volt érdemes beadni, a következő népszerűsítő előadások maradtak el. 1. *Dr. György Lajos*: Vándoraneidoták. (Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály előadása.) 2. *Dr. Kovács Margit*: Fertőző női betegségek. (Orvostudományi Szakosztály előadása.) 3. *Dr. Szabó T. Attila*: Erdélyi magyar társadalomkutató munka. 4. *Dr. Mikó Imre*: Az alkotmányról. (A két utóbbi a Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály előadása.) Szakelőadás: *Dr. György Lajos*: A boldog ember inge. (Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály.)

A Szakosztályok a következő előadásokat tartották az augusztus 28., 29., 30-i tordai vándorgyűlésen:

Népszerűsítő előadások:

I. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály:

1. *Dr. Bocsaánczi András*: Ókori keleti nyelvek tükröződése Erdély földrajzi neveiben. 2. *Dr. Boros György*: Két Brassai az Aranyos mellett. (Az előadó távollétében az előadást dr. Szathmári Miklós szindi unit. lelkész

olvasta fel.) 3. *Dr. Császár Károly*: Aranytól Adyig. 4. *Dr. Gál Kelemen*: A tordai unitárius iskola történetéből. (Az előadó távollétében fia, Gál Imre mérnök, olvasta fel.) 5. *Gyallay Páp Domokos*: Történeti nevezettségű helyek Tordán. 6. *Dr. Jancsó Elemér*: Báró Jósika Miklós. 7. *Dr. Kántor Lajos*: Az állampolgárságra való nevelés Platonnál. 8. *László Dezső*: A család mint nevelő közösség. 9. *Ifj. Nagy Géza*: A nyelvhelyességről. 10. *Rass Károly*: Torda a magyar irodalomban. 11. *Vámszer Géza*: A székely vagyoni és földközösség.

II. Természettudományi Szakosztály:

1. *Dr. Balogh Ernő*: A barlangkutatás és jelentősége. (Vetített képekkel.) 2. *Bányai János*: A Hargita-környék hasznosítható ásványai. (Előadó távollétében felolvasta Szabó József tanár.) 3. *Cseke Domokos*: Románia petróleumkinése. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Szász Ferenc*: A napfoltok és az időjárás. 5. *Dr. Tulogdy János*: A Tordai-hasadék. (Vetített képekkel.) 6. *Xántus János*: Torda természeti helyzete.

III. Orvostudományi Szakosztály:

1. *Dr. Fugulyán Katalin*: A szemüvegekről. (Bemutatással.) 2. *Dr. Koleszár László*: A fájdalomcsillapításról. (Vetített képekkel.) 3. *Dr. Parádi Kálmán*: A tüdővész gyógyítható betegség. (Vetített képekkel.) 4. *Dr. Schmidt Béla*: A betegségek kezdete.

IV. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály:

1. *Dr. Oberding József György*: A gazdasági konjunktúra. 2. *Seyfried Ferenc*: Képek Dániából. (Vetített képekkel.) 3. *Venczel József*: A székelység népesedési viszonyai.

Az orvostudományi kongresszus szakelőadásai:

Dr. Koleszár László szakosztályi elnök megnyitóját az előadások sorát *dr. Manninger Vilmos* budapesti sebész-tanár kezdette meg „A rák kombinált kezelése” címen. (Hálából a kongresszus *dr. Manninger Vilmost* a tordai orvos-nagygyűlés díszelnökévé kiáltotta ki.) 2. *Dr. Prof. Orient Gyula*: A rákos megbetegedés keletkezése. 3. *Dr. Czako József* (Marosvásárhely): Szívből eltávolított tü elete. 4. *Dr. Krausz Mihály* (Temesvár): A házastársi idegluesről. Hozzászolt *dr. Koleszár László*. 5. *Dr. Parádi Kálmán*: Az ambuláns légmell kezelésről. Hozzászólásában *dr. Koleszár László* rámutatott, hogy Erdélyben az első légmell alkalmazása az E. M. E. Orvostudományi Szakosztály tagjának, *dr. Szilágyi Jánosnak* (Marosvásárhely) nevéhez fűződik.

II. Tudományos ülés.

6—7. *Kallós József* vendég. biokémikus (Arad) kettős előadása: Hypertonia és húgysav. Új módszer a vércukor meghatározására. 8. *Dr. Herskovits Izidor*: Az allergiás betegségek Röntgen kezeléséről, különös tekintettel az asthma bronchialera. Hozzászoltak: *dr. Parádi Kálmán* és *dr. Koleszár László*. 9. *Dr. Becski Irén* (vendég): Problémák és új módszerek a nehezen nevelhető gyermekek köréből.

III. Tudományos ülés.

10. *Prof. Dr. Orient Gyula*: A kén biológiai jelentősége és kiécsésének következményei. Hozzászól: dr. Koleszár László. 11. *Prof. Dr. Gyergyay Árpád*: Az orrgarat injekciós helyi érzéstelenítése. Hozzászól: dr. Koleszár László. 12. *Dr. Gyermahy Dezső* (Szekelykeresztúr): Az iskola-fogászat gyakorlati megszervezése. 13. *Dr. Péterfi Pál*: A fekélyek képződésének mechanizmusa. 14. *Dr. Péterffy Pál*: A peritoneum idegentest tuberculuma. 15. *Dr. Havas József*: A gégerák és annak korai felismerése. Hozzászól: dr. Koleszár László, dr. Osváth Lajos. 16. *Dr. Koleszár László*: Idült középfülgyulladások transtubáris kezelése. 17. *Dr. Krausz Mihály* (Temesvár): A tryptophan kimutatás új módszere. 18. *Dr. Csillag Jenő*: A csecsemőkori gennyes középfülgyulladások korai felismerésének és gyógyításának jelentősége. 19. *Dr. Csák István*: Lupus erythematosus gyógykezelése. 20. *Dr. Csák István*: Folliculin hiány okozta chronicus urticaria.

IV. Tudományos ülés.

21. *Prof. Dr. Jeney Endre* (Debrecen): A lép élet- és kórtana. Dr. Koleszár László köszönetet mondva az új úton járó előadásért, kiemeli az előadó Amerikában végzett máj- és lép-pathológiai kutatásainak jelentőségét. 22. *Dr. Kelemen László*: Az arteria coronaria károsítás kísérleti electrocardiographiás vizsgálata. 23. *Dr. Márkos György*: Az orbáneről. Hozzászól: dr. Koleszár László, dr. Grünwald Ernő, dr. Leitner Fülöp. 24. *Dr. Leitner Fülöp*: A pertussis korai kóriszmérésének és vaccina terápiájának mai állása. Hozzászól: dr. Márkos György és dr. Grünwald Ernő. 25. *Dr. Márkos György*: Az acut reumáról. Hozzászól: dr. Grünwald Ernő és dr. Koleszár László. 26. *Dr. Grünwald Ernő*: A gyermekkori gennyes megbetegedések gyógykezelése. Hozzászól: dr. Leitner Fülöp. 27. *Dr. Heller József*: A csillapíthatatlan terhességi hányás aetiológiájáról és terápiájáról néhány reménytelennek hitt és gyógyult eset kapcsán. 28. *Dr. Gyulai József*: Ritka petefészkek daganat. 29. *Dr. Heller József*: Óriási petefészkek daganat operált és gyógyult esete. 30. *Dr. Heller József*: Emlő-tumorek Röntgen diagnostikája.

V. Tudományos ülés.

31. *Prof. Dr. Jeney Endre* (Debrecen): Meteorológiai tényezőkről. (2 órás előadás.) 32. *Dr. Király Jenő*: Az ectopiás terhesség műtete után fellépő bélfűdések kezelése. 33. *Prof. Dr. Orient Gyula*: Régi orvosi és gyógyszerészeti okmányok bemutatása. 34. *Dr. Henter Kálmán* (Torda): Schizofrenia modern terápiája. 35. *Dr. Baumgarten Sándor* (Aranyosgyéres): Atypikus malária-esetek a vidéki praxisban. 36. *Dr. Joó István*: A vitaminok alkalmazása a fül-, orr-, gégegyógyászatban.

A tárak megvizsgálására kiküldött bizottságokat négy tárban a legnagyobb udvariassággal fogadták. A tárigazgatók vagy maguk adták meg a felvilágosításokat, vagy utasították valamelyik tisztviselőt, hogy álljon az ellenőrző bizottság rendelkezésére. A Könyvtárra, az Érem- és Régiségtárra, az Állattárra és a Növénytárra vonatkozólag az ellenőrző bizottságoktól a legjobb jelentések érkeztek be. Mindezekben a tárakban nagy rend uralkodik, a gyűjtemények szakszerű kezelés alatt állanak, károsodástól nem kell félni. A tárigazgatók büszkék lehetnek a vezetésükre bízott intézetekre. Nem tudunk azonban Ásványtárunk állapotáról beszámolni most sem. A tárigazgató úr, miként már annyi éve, most sem engedte be az ellenőröket a vizsgálat

megejtésére. Eddig minden évben felterjesztettük a közgyűlés tiltakozását a minisztériumhoz az ásványtári igazgató jogtalan, önbíráskodó eljárása ellen, de eredménytelenül. Ez azonban nem lehet akadály arra, hogy az E. M. E.-et ért sérelmet és jogtalanságot ismételt közgyűlési határozatban hozzuk az illetékes minisztérium tudomására és kérjük a jogtalanoklás megszüntetését.

Az E. M. E.-től a múlt évben kapott 10,000 lej javadalmat a Könyvtár a következőkre használta fel: könyvkötésre fordított összesen 8131 lejt, mégpedig bekötetett öt tételben 216 művet 264 kötetben. Vásárolt 1225 lejért 42 drb. könyvet a néhai Konez József marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár hagyatékából, Petőfi összes költeményeinek 3 kötetét (1842—1846 és 1862-ből) 160 lejért, Ferenczi Sándor: Az egykori Kászonszék régészete... Cluj, 1938. című művét 114 lejért, a levéltár számára okleveleket Simó Józseftől 260 lejért. Csináltatott a könyvtár számára a régi megkopott kétnyelvű pecsét helyett új kétnyelvű pecsétet 110 lejért.

A Könyvtár csak most számolt el az 1937-ben a levéltári anyag javítására az E. M. E.-től kapott 4000 lej rendkívüli segélyről. Főleg a Berzenczey, Teleki, Lázár, Bánffy, Mikó, Toldalaghi stb. családi levéltárakból kerültek javításra iratok, összesen 433 drb.

Az 1938-ban a levéltári anyag javítására kapott 4000 lej rendkívüli segélyből az elszámolás szerint 806 lejt fordítottak ragasztópapír beszerzésére, 3196 lejért pedig a Berzenczey család levéltárából kijavítottak újabb 933 drb. iratot.

Itt említjük meg, hogy az adminisztrációs kiadások terhére vásároltunk 2200 lejért a Konez József hagyatékából 4 drb. oklevelet, mégpedig 1.) Bethlen Gábor által Gyulafehérvárt 1617. aug. 2-án Keserű Dayka János ref. nősök és fiai számára kiadott nemesi oklevelet (1100 lej); 2.) I. Lipót által Bécsben Patkó Ferenc számára 1688. febr. 10-én kiadott nemesi levelet (700 lej); 3.) Brandenburgi Katalin által Gyulafehérvárt 1629. dec. 22-én Kelemenelki Kovács Márton számára kiadott lófősítő levelet (300 lej), és 4.) Gelei Katona István ref. püspök és az esperesek által Marosvásárhelyt 1639. jún. 18-án Naményi Mihály ref. pap számára kiadott papi diplomát (100 lej). Ez utóbbi egyleveles nyomtatvány. A vásárolt okleveleket, valamint a Folyovich Endre mérnök úr által letétbe helyezett 38 drb. családi levelet átküldöttük levéltárunk számára. Folyovich Endre mérnök úrnak itt is hálás köszönetet mondunk levéltárunk pártfogásáért.

A Könyvtár számára küldöttük át az adminisztrációs kiadások terhére vásárolt dr. Gál Kelemen: Jakab Elek élet- és jellemrajza stb. című művét (120 lej), a budapesti Studiumnak a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.-on keresztül 2 példányban ajándékozott Dézsi: Világirodalmi lexikon I—III. kötet értékes ajándékát, (egyik példányt a levéltárba kértük elhelyezni), a budapesti Fővárosi Könyvtár értékes Emlékkönyvét. Ajándékozott könyvtárunk számára özv. dr. Török Imréné 204 drb. orvosi könyvet; ezeknek egy része még idősb. dr. Török Imre orvos tulajdona volt, másik része ifj. dr. Török Imre or-

vosé. Ifj. dr. Török Imrét szoros szálak fűzték az E. M. E.-hez s így özvegye bizonyára a tragikus körülmények között elhunyt férj szándékai szerint járt el, midőn a hecses orvosi könyvtárat nem értékesítette, hanem az Erdélyi Múzeum könyvtárának ajándékozta, hogy ezzel is a közcélt szolgálja. Fogadjja a nemes gondolkodású ajándékozó ezúton is hálás köszönetünk kifejezését. Dr. Kristóf György egyet. tanár úgyszólván Egyesületünk állandó ajándékozója. Ebben az évben három ízben összesen 18 drb. könyvet ajándékozott. Itt is köszönetet mondunk Egyesületünk iránt tanúsított állandó figyelméért. Ajándékozott még: dr. Györffy Isván szegedi egyet. tanár 2 drb., Biró Lajos székelyudvarhelyi nyug. főgimn. igazgató 1 drb., Juhász István ref. lelkész, Kolozsvár, 1 drb. művet. Fogadják köszönetünket szíves ajándékukért.

A könyvtárvizsgáló bizottságnak adott felvilágosítás szerint a Könyvtár szaporulata a múlt évben 236 mű, amely 361 kötet könyvből és 81 kötet folyóiratból áll. Ez utóbbiak az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek járó cserefolyóiratok.

A bizottság jelentése szerint a *Levéltár* gyarapodása 56 drb., ebből 17 drb. vásárolt, 39 drb. pedig ajándékozott. A gyarapodás megoszlása: 4 drb. a XVII. századból, 1 drb. a XVIII. sz.-ból, 51 drb. a XIX. sz.-ból való.

Az *Érem- és Régiségtár* igazgatósága a múlt évben összesen 5350 lej összeget (5000 lej átalány, 350 lej alapok kamatai) a következőképen használta fel: 3936 lejt fordított a fenntartáshoz szükséges anyagok vásárlására (naftalin, terpentín, flitox, benzín, olaj stb.), 1414 lejt pedig Ferenczi Sándor assistensnek fizetett ki utiköltségekre. Ferenczi Sándor 1938. május 7—10. napjain a Gyergyószentmiklós melletti antik várakra vonatkozólag végzett kutatásokat.

Az *Allattár* igazgatósága az 5000 lej átalányból 650 lejért 6 drb. múzeumi preparátumot, 2370 lejre szeszt, 280 lejre flittet, 1100 lejre 2 drb. szolgálóköpenyt vásárolt, 320 lejre pedig egy táblát csináltatott.

A *Növénytár* igazgatója, dr. Borza A. professzor úr, azt jelenti, hogy a gyűjtemények jókarban tartására az E. M. E.-től kapott 5000 lejnél nagyobb összeget fordítottak petróleum, szesz, benzín vásárlására és a vasárnapi személyzet alkalmazására, amikor a múzeum a nagyközönség számára nyitva van. Minthogy azonban a petróleum-, szesz- és benzín-számlákat az egyetemi és múzeumi laboratóriumok számára együtt állították ki és vették fel azok árát az egyetemi intézettől, kénytelen volt az igazgató a múzeumi 5000 lej elszámolásába más kiadások számláit felvenni, amelyeket egyébként nagyrészt a múzeumért adtak ki. E számlák között kirándulási, gyűjtési, anyagbeszerzési, javítási és apró kiadási, továbbá vasárnapi túlórázási számlák vannak. Dr. Borza professzor kéri eljárása jóváhagyását.

Tisztelettel javasoljuk dr. Borza professzor kérésének teljesítésével a tár igazgatók elszámolásait tudomásul venni. Mindegyik tár igazgató eredeti nyugtákkal igazolja elszámolását.

Füredi Béla mehádiai gyógyszerész egy doboz viperát és skorpiót küldött azzal a kéréssel, hogy azt a kisebbségi intézetek között osztassuk szét. Megköszönve a jószándékú segíteni-akarást, a szétosztásra Husz Ödön választmányi tagot és dr. Balogh Ernő természet-tudományi szakosztályi titkárt kértük fel, akik mindketten természet-rajz-tanárok. Köszönjük szíves fáradozásukat.

A Segesvári Magyar Kaszinó Petöfi-bizottsága által a július 31-én rendezett fehéregyházi Petöfi-ünnepélyen az E. M. E. képviselőt gróf Bethlen Bálint ö méltósága volt szíves elvállalni. Lekötelező szívességéért ezúton is köszönetet mondunk.

Az Erdélyi Fiatalok kezdeményezéséből megindult sírmentési tevékenységbe Egyesületünk is bekapcsolódott oly módon, hogy a hozzá érkezett megkeresésekre érintkezésbe lépett az érdekelt családokkal és a temető-gondnoksággal. Egyesületünk a jelen körülmények között nehezen hozhatna anyagi áldozatokat, de úgy látszik, hogy egyelőre erre nem is lesz szükség, mert talán nem fogják háborgatni a város és társadalom életében egykor nagy szerepet vitt halottak nyugalalmát.

Egyesületünk tagjai az elmúlt évben is ingyen látogathatták az eddigi intézkedések szem előtt tartásával az Egyetemi Könyvtárat. Az Érem- és Régiségár, valamint az Állattár újabban csekély belépődíjat szed a látogatóktól, de eleget tesznek az alapszabálynak és a régi gyakorlatnak, mert a tárákat meghatározott időkből ingyen hozzáférhetővé teszik a nagyközönségnek is. Az iskolák a tárákat mindig ingyen látogathatják tanáraik vezetése mellett.

A Magyar Népegészségügyi Szemlét az elmúlt évben is 50 példányban rendeltük meg 5000 lej előfizetési árért. A választmány jóváhagyása mellett a Magyar Nép hetilap szerkesztősége volt szíves a példányokat falusi papoknak és tanítóknak szétküldetni, hogy az ő közvetítésükön keresztül Egyesületünk ezzel is hozzájáruljon a népegészségügy emeléséhez. A szétküldésnek csak kész kiadásait térítettük meg évi 575 lejjel az adminisztrációs kiadások terhére. Fogadják a Magyar Nép hetilap szerkesztősége e helyről is hálás köszönetünket törekvésünk előmozdításáért.

Az E. M. E. 1938. december 31-i vagyoni állapota a következő: Értékpapírok könyvszerinti értéke 260.001 lej (3%-os Imprumut de consolidare értékpapírra beváltva), az alapok betétjeinek összege 220,792 lej, régi kétes követelések 18,667 lej 37 bani, Str. Regalá 1. sz. ingatlan vételára illetékkel s költségekkel együtt 1,093,000 lej, készpénzkészlet 139,690 lej, összesen tehát 1,732,150 lej 37 bani, ami a múlt évi vagyoniállapothoz viszonyítva 21,063 lej 85 bani vagyonsökkenést jelent. Az előirányzattal szemben a befolyt jövedelem 65,913 lejjel volt kevesebb. A vagyonsökkenés részben azért állott elő, mert egy lakrészes hosszabb kiadatatlansága miatt csökkent a házbérlőjévedelem, másrészt a gróf Wass Ottilia-féle ház régóta esedékes külső javítása és festése csaknem 50,000 lejbe került. Viszont emelkedtek az alapok betétei a következő tételekkel: 1. Gróf Wass Albert és báró Atzél Ede urak be-

fizették a néhai gróf Wass Béla elnök emlékére tett alapítvány második részletét, 10.000 lejt. Gróf Mikes Mihály igazgató tagsági díjként 15.000 lejt befizetett, dr. Jodál Gábor székelyudvarhelyi ügyvéd úr 2.000 lejt adományozott. Mind a három összeg az alapítókéhoz csatoltatott. Az E. M. E. vagyonállagához hozzászámítandó a gróf Wass Ottilia-féle ház értéke és az 5 tár gyűjteményeinek felbeesülhetetlen értéke. A táruk azonban az E. M. E.-nek nem hoznak semmi jövedelmet, mert az állam 20 év óta nem fizeti a bérértéket, sőt az E. M. E. a múlt évben is 39.359 lejt állított költségvetésébe az Egyetem használatában levő gyűjteményei fenntartására, hogy az esetleges károsodás elkerülhető legyen.

A március 6-án tartott évi rendes közgyűlésen és az augusztus 28., 29. és 30-án Tordán orvoskongresszussal egybekötött vándorgyűlésen kívül a választmány hat ülést tartott, mégpedig január 28-án, március 31-én, május 31-én, június 30-án, október 17-én és november 28-án. Az iktatókönyv 514 ügyszámot tüntet fel, az ügyeket a választmány 129 jegyzőkönyvi szám alatt intézte el.

A letűnt 1938. évben a halál fájdalmasan gazdag rendet vágott az E. M. E. tagjainak sorában. Elhunytak: Arkosy Lajosné (Kolozsvár), Báró Bánffy Dezső nagybirtokos (Szalárd), Báró Bánffy Ferenc nagybirtokos (Kolozsvár), Dr. Bernády György v. főispán (Marosvásárhely), Dr. Békéssy Károly nyug. egyet. rendkívüli tanár, Egyesületünk igazgató tagja (Kolozsvár), Csűrös József ref. esperes (Váralmás), Dr. Gabányi Imre ügyvéd, Egyesületünk volt választmányi tagja (Kolozsvár), Dr. Gergely Endre orvos (Kolozsvár), Dr. Hadady Endre nyug. főkapitány (Kolozsvár), Dr. Keckeméthy István ref. teológiai tanár (Kolozsvár), Dr. Nagy Elek ügyvéd (Kolozsvár), Dr. Novák István ügyvéd (Kolozsvár), Dr. Papp Sándor ügyvéd (Kolozsvár), Dr. Páter Béla nyug. gazdasági akadémiai igazgató, az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának elnöke (Kolozsvár), Péter Sándor nyug. unit. lelkész (Székelykeresztúr), Dr. Pop Viktor semmitőszéki bíró (Kolozsvár), Dr. Rajka László marianumi tanár, az E. M. E. Bölcsészet-, Nyelv és Történettudományi Szakosztályának titkára (Kolozsvár), Szakács Kálmán nagykereskedő (Kolozsvár). Az összeállított névsor bizonyára nem teljes, legtöbbször csak a hírlapi értesítésekre támaszkodhatunk az elköltözöttek névsorának összeállításában. Fájdalmas a búcsú mindannyiuktól, mégis egyesek olyan fontos hivatást töltöttek be az E. M. E. életében, hogy érdemeik külön megemlést kívánnak. Báró Bánffy Ferencet, mint minden igaz ügyhöz, az E. M. E.-hez is belső szálak fűzték, ámbar nem kívánt nyíltan szerepet vállalni. Dr. Békéssy Károly igazgató tagja volt az E. M. E.-nek s egykor élénk tevékenységet fejtett ki az Egyesület életében; az utolsó 20 évben visszavonultan élt. Dr. Gergely Endre az Orvostudományi Szakosztály életében töltött be fontos szerepet, a Szakosztálynak úgyszólván állandó választmányi tagja volt, egyideig pedig titkára is, ki a Szakosztály életében egyébként is irányítólag hatott mindig munkarakész egyéniségével. A Szakosztály gyászjelentést adott ki haláláról, ravatalára korszorút helyezett, sírjánál dr. Koleszár László szakosztályi elnök mon-

dott búcsúbeszédet. Dr. Páter Béla az utóbbi időben az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának elnöke, egyidőben a Növénytárnak megbízott igazgatója, választmányunknak pedig évtizedeken keresztül választott tagja volt. Munkásságával díszére vált az E. M. E.-nek. Halála alkalmából az Egyesület gyászjelentést adott ki, ravatalára koszorút helyezett az Egyesület és a Természettudományi Szakosztály. Erdemeiről dr. Balogh Ernő szakosztályi titkár emlékezett meg a ravatalnál. Dr. Rajka László bölcsezet-, nyelv- és történettudományi szakosztályi titkár e tisztelet 12 évig pontossággal és nagy ügyszeretettel látta el. Tudományos munkássága az E. M. E. kebelében folyt. Halála alkalmából az E. M. E. gyászjelentést adott ki és ravatalára koszorút helyezett. Sírjánál dr. Tavasz Sándor szakosztályi elnök búcsúztatta az E. M. E. nevében. Dr. Páter Béla és dr. Rajka László életrajzának megírása szakosztályuk feladatai közé tartozik.

A jelen beszámoló bevezetésében feltett kérdésekre igyekeztünk az elmúlt év eseményeinek vázlatos felsorolásával megadni a feleletet. A főhatalomváltozás óta elmúlt húsz év mindegyike küzdelmes volt, mert az E. M. E. magáramaradottan, még jogos anyagi forrásait sem kapva vissza, igyekszik vállalt céljai legalább egy részének teljesítését végezni. Nem rajta múlik, ha sok szándékát nem tudja megvalósítani. A múlt év semmivel sem volt kevésbé küzdelmes az azelőttiekénél. Minden reményünk azonban meglehet arra, hogy a közeljövőben az eddigi helyzet megváltozik, elhárulnak az E. M. E. alapszabályszerű céljainak teljesítése elől azok az akadályok, amelyek eddig hátráltatták tevékenységét. Reméljük, hogy végül megkapja azokat a jogos követeléseit, amelyeket eddig hiába sürgetett. Kezesség erre az 1938. augusztus 4.-én megjelent kisebbségi statutum (Mon. Of. 178. sz. 3595. l.), melynek 27. §-a többek között a következőket mondja: „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzete méltányosan fog megoldatni, figyelembe véve az alapító okiratok rendelkezéseit.“ Adja Isten, hogy úgy legyen!

Az E. M. E. választmánya nevében

Dr. Kántor Lajos

titkár.

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1938. évi kiadványairól.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és szerkesztésében az 1938. évben a következő kiadványok jelentek meg:

1. Erdélyi Múzeum.

Az Erdélyi Múzeumnak az 1938. évben a 43. kötetjelzésű évfolyama jelent meg 4 füzetben 21 és $\frac{1}{4}$ íven, azaz 340 lapon.

Az évfolyam 48 közleményt tartalmaz 13 képmelléklettel. A tanulmányok közt többnek a tárgya Egyesületünk multjának nevezetes szerepvivőit méltatja. *Dr. Kántor Lajos*, egyesületi titkár, dolgozata maradandó szép emléket állított Czegei gróf Wass Ottiliának, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevőjének. *Dr. Boros György* Brassai Sámuelnek az Erdélyi Múzeumban kifejtett munkásságát foglalta össze. *Dr. Nagy Géza Szász Domokos* püspöknek, Egyesületünk egykori alelnökének, az emlékéi elevenítette fel, és *dr. Kristóf György* az Erdélyi Múzeum-Egyelet megalakulását közvetlenül megelőző erdélyi magyar tudományos élet körvonalait rajzolta meg. Egyesületünk nagyérdemű munkása, Kelemen Lajos ny. levéltáros iránt elismerésünket negyvenéves tudományos munkásságának az összeállításával róttuk le. Kegyeletes kötelességet teljesítettünk, amikor Egyesületünk volt főtítkárának, a sajnálatosan korán elhunyt *dr. Bítay Árpádnak*, az életrajzát és tudományos munkásságának a bibliografiáját elkészítettük. Mindezek a dolgozatok Egyesületünk történetének és működésének egyes részleteit értékesen világítják és örökítik meg. Ezeken kívül irodalomtörténeti, helynévtörténeti, zenetörténeti, társadalomtudományi és pedagógiai cikkek tartalmazsítják az 1938. évfolyamot. A Természettudományi Szakosztály geológiai, palentológiai, földrajzi, növénytani és kémiai tárgyú 7 közleménnyel szerepel ebben az évfolyamban. A Kisebb Közlemények rovata két éremtani dolgozatot nyújtott, és 20 közlemény szolgálta a nyelv-művelés érdekeit. Az erdélyi magyar irodalom könyvészeti számontartását folytatva, ebben az évfolyamban a romániai magyar irodalom 1937. évi termésének pontos felsorolását és statisztikai adatait közöltük. Az Egyesület mai életére három közlemény vonatkozik.

A felsorolt adatokkal kívánjuk igazolni, hogy gondokkal és nehézségekkel terhes életünkben, amely nélkülözi a szükséges eszközöket és az elmélyülés zavartalan lehetőségét, az Erdélyi Múzeum tudományos színvonalát ebben az évben is biztosítani törekedtünk. A sajtóellenőrzésnek a magyar helynevek szabad használatára tett engedélye az év második felében a szerkesztés munkáját jelentősen megkönnyítette. Az

Egyesület és a folyóirat eleget tett mindazoknak a hatósági rendelkezéseknek, amelyek az év folyamán az időszaki sajtótermékekre vonatkoztak.

2. Erdélyi Tudományos Füzetek.

Az 1938. évben az Erdélyi Múzeummal kapcsolatos Erdélyi Tudományos Füzeteknek 7 száma jelent meg, mégpedig dr. Kántor Lajos: *Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője*; dr. Szabó T. Attila: *A transylván magyar társadalomkutatás*; Lakatos István: *A román zene fejlődéstörténete*; dr. Szabó T. Attila: *Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1936)*; dr. György Lajos: *Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága*; dr. Szabó T. Attila: *Dés helynevei*; Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év.*

Ezzel az Erdélyi Tudományos Füzetek című vállalatunk elérte a 102. sorszámot, s olyan tekintélyes sorozattá növekedett, amely egyetemes magyar viszonylatban is figyelemre tarthat számot.

Az évi zárlat szerint az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Tudományos Füzetek költségeire az Egyesület hozzájárulásából és előfizetésekből 132.582.50 lej folyt be. A nyomdai költségek, az írói tiszteletdíjak és az ügykezelés kiadásai 134.888.90 lejt tettek ki. Így az 1939. évre 2.306.40 lej teher kerül át.

3. Jubileumi Emlékkönyv.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 75 éves fennállásával kapcsolatban kiadott jubileumi Emlékkönyv tartalmáról, amely az Egyesület háromnegyedszázados tudományos munkásságát 344 lapon a nagyszabású működéshez méltó keretekben foglalta össze, a múlt évi közgyűlési jelentésemben már részletesen beszámoltam. Az elmondottakat most azzal egészíthetem ki, hogy az Emlékkönyvet március hó folyamán 400 példányban szétküldöttük az összes belföldi tudományos és közművelődési szervekhez, a külföldi nevezetesebb könyvtárakhoz és intézményekhez, s mindazokhoz a folyóiratokhoz, amelyekkel állandó csereviszonyt tartunk fenn. A központi választmány tagjainak s Egyesületünk tevékeny munkatársainak is juttattunk példányokat. A belföldi és a külföldi napisajtóban, az itthoni és a határokon túli tudományos és irodalmi folyóiratokban számos ismertető cikk jelent meg az Emlékkönyvünkről, s nagyon jóleső méltatásokat olvastunk az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos súlyáról és közművelődési jelentőségéről. A megnyilatkozásokban erkölcsi jutalmát kaptak annak a nagy vállalkozásnak és megerőltető fáradságnak, amellyel Egyesületünk tudományos munkásságának sok ezerre menő adatait Emlékkönyvünk összehordotta.

4. Vándorgyűlési Emlékkönyv.

Az 1938. évben kiadásra került továbbá a Székelyudvarhelyen 1937. augusztus 29—31. napjain tartott tizennegyedik vándorgyűlésnek

az Emlékkönyve, amely a négy szakosztálynak 18 előadását tartalmazza 151 lap terjedelemben. Az Emlékkönyvet tagsági díj fejében megküldöttük Egyesületünk tagjainak, továbbá a csereviszonyos folyóiratoknak és intézményeknek.

Az 1938. év folyamán megjelent fenti 10 kiadvány 1037 nyomtatott lapot, azaz 64 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelmet tesz ki, s ezeknek a költségeire az Egyesület 177.910 lejt fordított. Ezek az adatok azt igazolják, hogy az Egyesület anyagi áldozatkészsége és tagjainak szellemi munkaereje megfeszített teljesítőképességének a legjavát adta a magyar tudományosság erdélyi hagyományainak fenntartására és a közműveltség ápolására.

Cluj-Kolozsvár, 1939. január 28.

Dr. György Lajos
főtitkár, szerkesztő.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: **Dr. György Lajos.**

Az **E. M. E.** kiadása.

1. **Rass Károly:** Iteményik Sándor — — 40.—
2. **Párvan Bazil:** A dákok Trójában — 30.—
3. **Dr. Bitay Árpád:** Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — 30.—
4. **Dr. Bitay Árpád:** A moldvai magyarság — — — 40.—
5. **Szokolay Béla:** A nagybányai művésztelep — — — 40.—
6. **Dr. Balogh Ernő:** Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben — — — 40.—
7. **Dr. György Lajos:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év. — — — 50.—
8. **K. Sebestyén József:** A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai — — — 40.—
9. **Dr. Karácsonyi János:** Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — 50.—
10. **Dr. Gál Kelemen:** Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — 50.—
11. **Dr. Tavasz Sándor:** Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — 40.—
12. **Dr. György Lajos:** Két dialógus régi magyar irodalmunkban — — — 60.—
13. **K. Sebestyén József:** A Beese-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — 50.—
14. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év — — — 50.—
15. **Dr. Gyárfás Elemér:** A Supplex Libellus Valachorum — — — 50.—
16. **Rónay Elemér:** Kemény János fejedelm halála és nyugóhelye — — — 50.—
17. **Dr. György Lajos:** Egy állítólagos Panesatantra-származék irodalmunkban — — — 50.—
18. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év — — — 60.—
19. **K. Sebestyén József:** A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — 60.—
20. **Szabó T. Attila:** Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — 50.—
21. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — 50.—
22. **Dr. György Lajos:** A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — 50.—
23. **Dr. Kántor Lajos:** Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái — — — 50.—
24. **Dr. Gál Kelemen:** A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — 50.—
25. **Dr. Tavasz Sándor:** Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — 50.—
26. **Dr. Papp Ferenc:** Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — 50.—
27. **Dr. Cséry Bálint:** Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — 50.—
28. **Dr. Biró Vencel:** Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — 50.—
29. **Dr. Teleki Domokos gróf:** A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története — — — 50.—
30. **Dr. Hofbauer László:** A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — 50.—
31. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — — — 50.—
32. **Dr. Gyalui Farkas:** A Döbrentepályázat és a Bánk bán — — — 50.—
33. **Dr. Rajka László:** Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — — — 50.—
34. **Dr. Temesváry János:** Hét erdélyi püspök végrendelete — — — 50.—
35. **Dr. Biró Vencel:** A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — 50.—
36. **Szabó T. Attila:** Az Erdélyi Múzeum Vadadi Heg-dús-ködexa — — — 50.—
37. **Dr. Kántor Lajos:** Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében — — — 50.—
38. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év — — — 50.—
39. **Dr. Balogh Arthur:** A székely vallási és iskolai önkormányzat — — — 50.—
40. **Dr. György Lajos:** Eulenspiegel magyar nyomai — — — 80.—
41. **Dr. Dömötör Sándor:** A cigányok temploma — — — 50.—
42. **Dr. Kristóf György:** Bárá Eötvös József utazásai Erdélyben — — — 80.—
43. **Dr. Hofbauer László:** Az Erdélyi Híradó története — — — 50.—
44. **Dr. Kristóf György:** Kazinczy és Erdély — — — 50.—
45. **Dr. Asztalos Miklós:** A székelyek őstörténete letelepülésükig — — — 50.—
46. **Dr. Varga Béla:** Az individualitás kérdése — — — 80.—
47. **Kemény Katalin:** Erdélyi emlékirók — — — 80.—
48. **Dr. Dömötör Sándor:** Vida György facetiái — — — 50.—
49. **Dr. Oberding József György:** A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozáásban — — — 50.—
50. **Szabó T. Attila:** Közép Szamos-vidéki határnevek — — — 50.—
51. **Dr. Balogh Jolán:** Olasz falfestmények Gyulafehérvárt — — — 30.—
52. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év — — — 50.—
53. **Dr. Kántor Lajos:** Magyarok a román népköltészetben — — — 50.—
54. **Dr. György Lajos:** Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — — — 50.—
55. **Dr. Veress Endre:** Gróf Kemény József (1795—1855) — — — 120.—
56. **Dr. Kántor Lajos:** Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben — — — 30.—
57. **Dr. Tavasz Sándor:** A lét és valóság — — — 60.—
58. **Szabó T. Attila:** Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez — — — 60.—
59. **Dr. Imre Lajos:** A falnevelés irányelvei — — — 60.—
60. **Dr. Veress Endre:** A történetíró Báthory István király — — — 80.—
61. **Dr. Boros György:** Carlyle — — — 40.—
62. **Dr. Juhász Kálmán:** Két kolozsmonostori püspököt a XVI. században — — — 50.—
63. **Dr. Biró József:** A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blumann — — — 60.—
64. **Dr. Ferenczi Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év — — — 50.—
65. **Dr. Jancsó Elemér:** Az irodalomtörténetírás legújabb irányai — — — 50.—
66. **Dr. Kántor Lajos:** Erdély a világháborút tükröző román irodalomban — — — 50.—
67. **Dr. Veress Endre:** A moldvai csángók származása és neve — — — 80.—

68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság — — — — —	60.—	87. Lakatos István: Az új magyar műzene	40.—
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban — — — — —	60.—	88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	60.—
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év — — — — —	60.—	89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — — — — —	40.—
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok — — — — —	150.—	90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszaki sajtótermékek címjegyzéke — — — — —	60.—
72. Dr. Kristóf György: Szaboleska Mihály Erdélyben — — — — —	80.—	91. Dr. Szabó T. Attila: Nirej—Szásznyires település, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században — — — — —	80.—
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében — — — — —	40.—	92. Dr. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom — — — — —	50.—
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei — — — — —	50.—	93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből — — — — —	50.—
75. Dr. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély — — — — —	80.—	94. Dr. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861) — — — — —	50.—
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — — — — —	40.—	95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év — — — — —	60.—
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái — — — — —	40.—	96. Dr. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője — — — — —	60.—
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom — — — — —	60.—	97. Dr. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás — — — — —	40.—
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év — — — — —	60.—	98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete — — — — —	60.—
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet — — — — —	60.—	99. Dr. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.) — — — — —	40.—
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme — — — — —	40.—	100. Dr. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága — — — — —	40.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története — — — — —	80.—	101. Dr. Szabó T. Attila: Dés helynevei — — — — —	60.—
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula — — — — —	40.—	102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1937. év — — — — —	60.—
84. Dr. Kozsoca Sándor: Históriais ének Bocskay Istvánról — — — — —	40.—		
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálvin — — — — —	80.—		
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. sz.-ban — — — — —	60.—		

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj, Str. Baron L. Pop 5. szám.

Az 1—10. 59. 78. szám elfogyott.